

ГАЛИЧ

ВІПУСК 4

З Б І Р Н И К Н А У К О В И Х П Р А Ц Ї

Пам'яті Ігоря Михайловича КОВАЛЯ

Лілея-НВ
Івано-Франківськ
2019

УДК 94 (47.867) (08)

ББК 63.3(4УКР)я43

Г 15

Галич. Збірник наукових праць. — Вип. 4. / За ред. М. Волощука. — Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2019. — 224 с.

У збірнику наукових праць вміщено статті і матеріали, присвячені різноманітним питанням історії міста Галича. Авторський колектив становлять дослідники українських і зарубіжних університетів та науково-дослідних установ. Видання адресоване широкому колові читачів, зацікавлених історією рідного краю і його зв'язками із країнами Європи та світу.

Редакційний комітет

Василь Іваночко (Івано-Франківськ, Україна),

Богдан Томенчук (Івано-Франківськ — Коломия, Україна),

Ігор Коваль (Івано-Франківськ — Галич, Україна), Віталій Нагірний (Краків, Польща),

Андрій Стасюк (Івано-Франківськ — Галич, Україна)

На обкладинці використано зображення каблучки Настасії з роду Чагрів — коханки галицького князя Ярослава Володимировича

*Затвердила до друку вчена рада Державного вищого навчального закладу
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
24 вересня 2019 р., протокол № 8*

© ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019

© Факультет історії, політології і міжнародних відносин, 2019

© Центр медієвістичних студій, 2019

© Видавництво «Лілея-НВ», 2019

ISBN 978-966-668-493-9

ЗМІСТ

Переднє слово	7
АРХЕОЛОГІЯ ТА МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА ГАЛИЧА	9
<i>Радослав Лівох (Краків, Польща).</i> Замітки про ранньосередньовічні гроші з Галича та інших місцевостей на заході України	10
<i>Radosław Liwoch (Krakow, Poland)</i> Notes on early medieval money from Halych and other regions in western Ukraine	10
<i>Олександр Алфьоров (Київ, Україна).</i> Каблучка Настасії «Чагрович»	22
<i>Oleksandr Alfiorov (Kyiv, Ukraine)</i> The Ring of Nastasiia «Chahrovych»	22
<i>Анета Голембйовська-Тобіаш (Плзень, Чехія), Даріуш Домбровський (Бидгощ, Польща)</i> Дракон Успенського собору в Галичі з польської дослідницької перспективи	27
<i>Aneta Gołębiowska-Tobiasz (Plzeň, Czech Republic)</i> <i>Dariusz Dąbrowski (Bydgoszcz, Poland)</i> Dragon from the Uspensky church in Halych from the Polish research perspective	27
<i>Андрій Гусак (Галич, Україна).</i> Історія відбудов храму Святого Пантелеймона поблизу Галича: від історії до сучасності	64
<i>Andrii Husak (Halych, Ukraine)</i> The History of the restorations of St. Panteleimon's Church near Halych: from history to nowadays	64

КНЯЖЕ МІСТО І НАРОД: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ	81
<i>Роман Франків (Львів, Україна).</i>	
Народ і влада в Галичі як зразок «Візантійської республіки» ..	82
<i>Frankiv Roman (Lviv, Ukraine)</i>	
People and authorities in Halych as an example of «the Byzantine Republic»	82
<i>Віталій Нагірний (Краків, Польща).</i>	
Чи існував «Ярослав Осмомисл»? Про наукову коректність вживання прізвиська галицького князя	
Ярослава Володимирковича	95
<i>Nagirnyy Vitaliy (Krakow, Poland)</i>	
Did «Yaroslav Osmomysl» exist? About the scientific propriety of Galician dux Yaroslav Volodymyrkovich's nickname use	95
<i>Ярополк Клуба, Маріанна Бацвін (Галич, Україна).</i>	
Черлені щити дружини: до історії галицького озброєння XII–XIII ст.	105
<i>Iaropolk Kluba Marianna Batsvin (Halych, Ukraine)</i>	
Cherleni shields of troop: from the history of Galician arms during the 12th–13th centuries	105
<i>Мирослав Волощук (Івано-Франківськ, Україна), Андрій Федорук (Чернівці, Україна).</i>	
Облога Галича 1387 р.: нарис зарубіжної історіографії	117
<i>Myroslav Voloshchuk (Ivano-Frankivsk, Ukraine) Andrii Fedoruk (Chernivtsi, Ukraine)</i>	
Siege of Halych in 1387: an outline of foreign historiography	117
ГАЛИЧ ВОЄВОДСТВА РУСЬКОГО ТА КОРОЛІВСТВА ГАЛИЧИНИ Й ВОЛОДИМИРІЇ	
	133
<i>Андрій Стасюк (Івано-Франківськ – Галич, Україна).</i>	
До історії Крилоської гори XIV – середини XVII ст.	134
<i>Andrii Stasiuk (Ivano-Frankivsk – Halych, Ukraine)</i>	
To the history of Krylos mountain of th 14th – the mid-of 17th centuries	134

<i>Марчін А. Клеменський (Краків, Польща).</i>	
Студенти з Галича Краківського університету	147
XVI–XVII сторіч	
<i>Marcin A. Klemenski (Krakow, Poland)</i>	
Halych Students of the Krakow University	
of the XVI–XVII centuries	147
 <i>Андрій Чемеринський (Галич, Україна).</i>	
Галичанин Фердинанд Балицький (1877–1952):	
педагог, військовик та громадський діяч	153
<i>Andrii Chemerynskyi (Halych, Ukraine)</i>	
Ferdynand Balytskyi (1877–1952) from Halych:	
teacher, military officer, and public figure	153
 ГАЛИЧ: ПЕРЕДРУКИ	167
 <i>Мар'ян Гавдяк (Станиславів — Івано-Франківськ, Україна).</i>	
Із пам'яток княжого Галича	168
<i>Marian Gavdiak (Stanyslaviv — Ivano-Frankivsk, Ukraine)</i>	
Landmarks from princely Halych	168
 <i>Володимир Вуйцик (Львів, Україна).</i>	
Нова пам'ятка давньоруської білокам'яної різьби	172
<i>Volodymyr Vuitsyk (Lviv, Ukraine)</i>	
The new landmark of the Old East Slavic	
white-stone carving	172
 ХРОНІКА	181
 <i>Андрій Чемеринський (Галич, Україна).</i>	
Музеєфіковано та візуалізовано елементи архітектурних	
конструкцій церкви Різдва Христового в Галичі	182
<i>Andrii Chemerynskyi (Halych, Ukraine)</i>	
Elements of architectural structures of the Church of the	
Nativity in Halych are museumified and visualized	182

<i>Володимир Козелківський, Андрій Чемеринський (Галич, Україна).</i>	
Колона Голуховського. Галичеві повернуто пам'ятник	
цісарсько-королівського періоду	186
<i>Volodymyr Kozelkivskyi, Andrii Chemerynskyi (Halych, Ukraine)</i>	
Holukhovskyy's Column. The monument of the Cesarean Royal	
period was returned to Halych	186
 <i>Андрій Чемеринський (Галич, Україна).</i>	
Науковці Національного заповідника «Давній Галич»	
продовжують досліджувати давні кладовища міста	194
<i>Andrii Chemerynskyi (Halych, Ukraine)</i>	
Scientists of the National reserve «Ancient Halych»	
continue to explore the ancient cemeteries of the city	194
 IN MEMORIAM	202
 <i>Андрій Чемеринський (Галич, Україна).</i>	
На пошану пам'яті Ігоря Ковалю	202
 Бібліографія друкованих праць (1981–2018) Ігоря Ковалю	206
 АВТОРИ	220

Переднє слово

Повернення наукової й суспільної уваги до проблем Галича і галицької історії впродовж останніх років зберігає позитивну динаміку. Навіть попри відсутність нормальної систематичної всебічної підтримки з боку органів місцевої та центральної влади, як це прийнято в цивілізованих країнах світу, не байдужі до національної спадщини науковці, видавці, громадські активісти, учасники клубів історичної реконструкції, музейні працівники та ін. продовжують вивчати й популяризувати безпрецедентну з погляду загальноукраїнського значення та сакрального змісту пам'ять нашого славного міста. До уваги читачів четвертий випуск збірника наукових праць «Галич», у якому 16 авторів із восьми міст і трьох країн Європи (Польща, Україна, Чехія) оприлюднюють результати своїх найсвіжіших студій. Прикро, втім він присвячується світлій пам'яті одного з добре знаних в Україні, а головне на Прикарпатті, краєзнавця й історика, члена редакційного комітету нашого часопису Ігоря Михайловича Ковалю (28.07.1960—05.05.2019), чиє життя обірвалося так несподівано для нас усіх.

Зберігаючи до певної міри традиційність рубрик, надіслані матеріали впорядковано за рубриками *«Археологія та матеріальна культура Галича»*, *«Княже місто і народ: сторінки історії»*, *«Галич Воєводства Руського та Королівства Галичини й Володимирії»*, *«Галич: передруки»*, *«Хроніка»* та *«In memoriam»*. Назагал хотілося вкотре привернути увагу читача до новітніх методів вивчення пам'яток

матеріальної культури міста XII—XIV ст., їхнього декору, етапів перебудови, відбудови, реновації чи модернізації колись зруйнованих та досі вцілілих храмів. Існує нагальна потреба ввести в науковий обіг археологічні знахідки, які через різні обставини не були на мить часто випадкового виявлення належно опрацьовані, описані чи тим паче каталогізовані. Безперечно, найбільш досі відома й багата подіями середньовічна політична історія міста — на порозі доповнення новими джерелами, історіографічними узагальненнями, через які слід поступово ставити на порядок денний питання започаткування або відновлення археологічних студій таких масштабних об'єктів, як, до слова, Галицький замок XIV—XVII ст. Цей напрям досліджень поповнить не тільки теоретичні знання з історії міста і краю, а й музейні колекції Національного заповідника «*Давній Галич*», що також, як бачимо з публікованого матеріалу, має свою маленьку історію. Еліти ж міста в нашому розумінні — це не лише князі чи бояри, відомі містяни або ж духовництво. Йдеться й про галицьких студентів, яких, як показує дослідницький досвід, зокрема у Краківському університеті, починаючи з XV ст., було достатньо. Натомість духовна спадщина Галича, його християнське тло — *nota bene* кожного з випусків нашого часопису. Цей напрям студій постійно потребує повернення *ad fontes* із належним оформленням публікації маловідомих чи взагалі невідомих джерел. Передруки колись вже виданих робіт, втім іноземного походження, які нерідко доводиться перекладати українською з польської, російської, словацької, угорської тощо задля їхньої популяризації в Україні, — вагомий складник стратегії збірника наукових праць. Так редакційний комітет знайомить читача з творами, «прихованими» шаром пилу бібліотек, куди рідко ступає нога обивателя. Поточні події періодичних археологічних, краєзнавчих, історично-туристичних розвідок, презентацій та публікацій на галицьку тематику, тобто — хроніка, є свого роду сучасним літописом найновітніших студій.

Із міцністю духа й вірою у спільну справу ми відкриваємо громадськості черговий продукт нашої спільної непростой творчої праці, зберігаємо надію в активнішу підтримку відповідними структурами пропонованих ініціатив та плекаємо любов до рідного Галицького краю й України!

Від упорядників

рхеологія
та матеріальна культура Галича

ЗАМІТКИ ПРО РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНІ ГРОШІ З ГАЛИЧА ТА ІНШИХ МІСЦЕВОСТЕЙ НА ЗАХОДІ УКРАЇНИ

У статті відображено обіг монетних грошей, злитків з коштовних металів і залізних «платил» з Галича та інших місцевостей сучасної Західної України впродовж VI–XIII ст.

Ключові слова: Галич, Західна Україна, раннє середньовіччя, монети, срібні платіжні злитки, залізні «платила» (схожі на наконечники стріл).

Бо корень усього лихого то грошолюбство [...]

1 Тм 6, 10¹

Монети

Монети – в основному предмет студій нумізматики – на території сучасної Західної України з'являються рідко, однак у Галичі та його околицях їх віднайдено доволі немало. Вони порівняно з іншими пам'ятками володіють кращою хронологією, а отже слугують хорошим датувальним матеріалом, що дуже важливо для археологічних досліджень. При цьому слід пам'ятати, що час обігу монет важко конкретизувати, адже він залежав від їхнього різновиду, металу, епохи, політичної та господарської ситуації або банального випадку². Впродовж VIII–XII ст. у Східній Європі, позбавленій натуральних джерел срібла, грошовий обіг заповнювався іноземними монетами – арабською та західноєвропейською, меншою мірою – візантійською, що часто слугувала

¹ «Albowiem korzeniem wszelkiego zła jest chciwość pieniędzy», 1 List do Tymoteusza // Pismo święte Starego i Nowego Testamentu / red. K. Dynarski i in. Poznań ; Warszawa : Wyd-wo Pallottinum, 1988. S. 1350.

² Suchodolski S. Numizmatyka średniowieczna. Moneta źródłem archeologicznym, historycznym i ikonograficznym. Warszawa : Wyd-wo Trio, 2012. S. 115, 124.

сировиною для ремісничої продукції. Час від її карбування до переходу в археологічний контекст становив від близько 8,5 до близько 50 років³.

Як уже згадувалося, але варто підкреслити, ранньосередньовічних монет із розглянутого району небагато, тому всі поодинокі екземпляри відомі з перелічених нижче публікацій. Виняток – скарби, в яких монет з'являлося багато. Вміст скарбів подано у джерельних публікаціях. Крім того, слід зауважити, що монети часом використовували в особистих релігійних практиках і як прикраси, а не лише при вимірі вартості продукції. Нашу увагу привернула одна, добре відома з археологічного контексту пам'ятка.

Віддавна знані в літературі ранньосередньовічні скарби з монетами мусульманських держав, латинського світу й Візантії, віднайдені у Грабівці, Кораблищі, Крилосі (іл. 1:1), Луцьку⁴, Нижневі⁵, Тернополі⁶ та Йосипівці⁷. Чітко відрізняється за складом віднайдений недавно депозит із Холопич, адже містить понад 50 монет XIII ст., з яких відомі лише дві імітації монет болгарських (1202–1215) та шість імітацій монет візантійських, викарбуваних в Латинській імперії (1204–1261)⁸. Арабські і

³ Седых В. Н. Нумизматическая хронология в датировании средневековых памятников Восточной Европы // Принципы датирования памятников эпохи бронзы, железного века и средневековья / ред. Е. Н. Носов и др. Санкт-Петербург : ИИМК РАН, СПбГУ, 2013. С. 165, 168–170.

⁴ Liwoch R. Skarby zachodnioruskie doby przedmongolskiej // Materiały Archeologiczne. 2013. Т. 39. С. 11–12, 25–26, рис. 7А, 8А.

⁵ Кропоткин В. В. Находки куфических монет в Прикарпатье (СССР) // Acta Archaeologica Carpathica. 1969–1971. Т. 11/2. С. 228–230.

⁶ Его же. Клады византийских монет на территории СССР // Археология СССР. Свод археологических источников. Москва, 1962. С. 37; Щавелев А. С., Фетисов А. А. К исторической географии Восточной Европы IX – начала X века. Карта кладов и конфигурация торговых путей // Историческая география. 2014. Т. 2. С. 13–14.

⁷ Гудима Ю. Географія карбування арабських дирхемів VIII–IX ст. з Йосипівського скарбу // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле і сучасність. Львів, 2005. С. 22–31; Його ж. Скарб арабських дирхемів з села Йосипівки // Ольжині читання. 2006. Т. 1. С. 2–4; Його ж. Про нову групу монет з Йосипівського скарбу // Вісник Інституту археології. 2007. Вип. 2. С. 164–175; Malarczyk D. Skarb dirhamów z IX w. z miejscowości Josypówka, Buski raj. Uwagi wstępne // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле і сучасність. Львів, 2005. С. 21; Suchodolski S. Op cit. S. 154–159.

⁸ Гурулева В., Мусин А., Остапюк А. Находки латинских и болгарских имитаций византийских монет на Волыни и проблемы денежного обращения XIII – начала XIV вв. в Восточной Европе // Минуле і сучасне Волині і Полісся. Любомль та Любомльщина в українській та європейській історії. 2017. Вип. 63. С. 284, 289, ил. 3.

візантійські монети мали формувати непевного походження і автентики скарб із Чернієва⁹.

В інших західноукраїнських місцевостях знайдено поодинокі екземпляри монет. Людвік Пьотрович¹⁰ згадує візантійські монети: три соліди (Юстиніан I, 527–565; Роман III, 1028–1034; Михайло VII Дука, 1071–1078) та пів соліда (Іраклій I, 610–641), вочевидь знайдені на Волині, а також три мідяки (може, Іоанна I Цимісхія, 969–976) з Луцька, Новожукова і Острожця. Францішек Купфер і Тадеуш Левицький¹¹ описують арабську монету із Звенигорода, три інші з-під Високого замку у Львові, а також дирхем (або два), знайдений над Луквою у Крилосі, ще кілька з колодязя в Уричі (зауважмо сумнівність такого походження. – *Р. Л.*), ще одну з Тлумача або його околиць та візантійську монету з околиць Городенки. Александер Цинкаловський¹² нотує заледве дві монети – срібну Карла II (843–877) з Брикова та арабську з Бубнова. На додаток віднайдених візантійських монет до 50-х рр. XX ст. Владислав Кропоткін¹³ фіксує такі одиниці: мідяну посріблену VI–VII ст. (два отвори для завішування) із Зимного (імітація ранньовізантійської монети, може, часів Юстиніана I)¹⁴, чашоподібну мідяну (хронологія відсутня) з-під львівського Звенигорода, мідяну (два отвори для завішування, хронологія відсутня) з Розважа (помилково зазначено, наче її знайдено в Золочеві)¹⁵,

⁹ Janusz B. Zabytki przedhistoryczne Galicyi wschodniej. Lwów : Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej, 1918. S. 214; Кропоткін В. В. Клады византийских монет на территории СССР // Археология СССР. Свод археологических источников, Е4–4. Москва, 1962. С. 36.

¹⁰ Piotrowicz L. Monety rzymskie w Muzeum Wołyńskim w Łucku // Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne. 1938/1939. T. XX. С. 182–183.

¹¹ Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy. Wyjątki z pism religijnych i prawniczych XI–XIII w. / red. F. Kupfer, T. Lewicki. Wrocław ; Warszawa : Ossolineum, 1956. С. 74, 77, 80–81.

¹² Cynkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa : Polskie Towarzystwo Archeologiczne, 1961. С. 140–141, in. XIV:7 [?].

¹³ Кропоткін В. В. Клады византийских монет... С. 31, 35–37, 49.

¹⁴ Curta F. Remarks on the economic and funerary uses of imitations of Early Byzantine coins // Byzantion. 2019. Vol. 89. P. 208.

¹⁵ Терський С. Галицько-Волинська держава та Схід (за матеріалами археологічної збірки Львівського історичного музею) // Наукові записки. Львівський історичний музей. 2000. Вип. 9. С. 195; Його ж. Археологічні матеріали з Пліснеська у фондах Львівського історичного музею з надходжень 1940–1972 років. Аналіз колекції // Ольжині читання. 2006. Вип. 1. С. 19–20, in. 3.

срібну (хронологія відсутня) зі Львова, солід Юстиніана I з Городенки, чашоподібну срібну (хронологія відсутня) з Крилоса, анонімну мідяну X–XI ст. (отвір для завішування) із Зеленчого, солід Юстиніана I або II (685–695 lub 705–711) з Капустинець, а також мідяну (хронологія відсутня) з невідомої місцевости Східної Галичини. Михайло Островський¹⁶ опублікував мідяну візантійську монету Михайла IV (1034–1041; отвір для завішування), віднайдену на городищі давнього Шумська, а також денарій (*krzyżówka*) XI ст. і денарій Болеслава III Кривоустого (1102–1139) з околиць Кирилівки. Також автор згадує кілька срібних монет звідти, які було передано до Державного археологічного музею у Варшаві. Михайло Фіголь¹⁷ описав віднайдені в Крилосі монети, зокрема: чашоподібну угорську із Золотого Току, візантійську, дві мідяні та дві срібні німецькі з Церквиськ, з-під лісу мідяний пфеніг єпископа Фрайзинґа 1183–1200 рр. (відзначмо сумнівність датування. – *Р. Л.*), з-під присілка Четвірки три дирхеми X ст., зокрема один саманідський з іменами Джафара аль Муктадіра (295–320 мусульманського літочислення = 908–932 AD) та Насра II Самані (301–331 мусульманського літочислення = 913–942 AD), натомість з Крилоської гори два златники Володимира Святославовича (інформація непевна. – *Р. Л.*)¹⁸. Також автор повідомляє про віднайдення в Княжому кількох візантійських монет, головню династії Комнінів. Останнім часом Олексій Златогорський і Тарас Верба¹⁹ повідомили про відкриття у вочевидь стародавньому гробі дирхеми Аль Мамуна (198–218 мусульманського літочислення = 813–833 AD), дирхеми вже загаданого Джафара аль Муктадіра та східноєвропейську імітацію саманідської монети (всі з отворами), натомість Віра Гурулева,

¹⁶ Островский М. И. Разведки в Тернопольской и Ровенской областях // Советская археология. 1964. № 4. С. 224–225.

¹⁷ Фіголь М. Мистецтво стародавнього Галича. Київ : Мистецтво, 1997. С. 209. Фото без нумерації.

¹⁸ Найстарших руських монет небагато. Володимир Святославович (980–1015) почав їх карбувати на візантійський манір після охрещення та шлюбу (988–989) із сестрою імператорів Василя II і Костянтина VIII Анною. Досі відомо 11 златників і близько 330-ти срібних монет князя Володимира та його синів (Suchodolski S. Op. cit. S. 191).

¹⁹ Златогорський О. Є., Верба Т. В. Дослідження у селі Рованці на Волині // Археологічні дослідження в Україні 2014. Київ. 2015. С. 29–30.

Олександр Мусін та Олександр Остапюк²⁰ – про знахідки з Волинської області, як-от: два гексаграми Константа II (641–668) та один Константина IV (668–685) з Рожищенського району, фоліс імовірно часів Константа II (641–668) з Воютина, фоліс Романа I (920–944) з городища в Головні, анонімний фоліс X ст. (отвір для завішування) з Крупи, анонімний фоліс (1042–1050) з городища в Шацьку та інших двох анонімних фолісів (1030/35–1042, 1065–1070) з невідомої місцевості (молодший з отвором). Арабські, візантійські (іл. 1:2–4) і фризійські (можливо, з Фрайзинґа? – *Р. Л.*) монети з окресленої території описали Ігор Коваль та Іван Миронюк²¹. Володимир Савицький²² писав про монети з колекцій Волинського краєзнавчого музею: денарій Оттона III (983–1002) і Аделяйди, монети маркграфа Центральної Фризії Бруно II (1038–1057), монети Болеслава I Хороброго (992–1025) та Мешка II (1025–1034), а також п'ять кувачів з Торчинського краєзнавчого музею (потрібна верифікація цієї інформації. – *Р. Л.*). Георгій Козубовський²³ згадує про сумнівну знахідку латинської імітації візантійської монети на Тернопіллі. Окрім згаданих, є такі, що не публікувалися досі: срібна монета князя Володимира Святославовича, яку знайшли «чорні археологи» у Волинській області²⁴, та два дирхеми з Кримного²⁵. Як нам відомо²⁶, знахідка, яку презентували Володимир Петегирич та Олександр Овчинников²⁷ як монету Болеслава I Хороброго, є сучасною підробкою.

²⁰ Гурулева В., Мусін А., Остапюк А. Указ. соч. С. 283–284, 287, ил. 1, 2.

²¹ Коваль І., Миронюк І. Сучасна археологія княжого Галича і Галицької землі. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2015. С. 195–197, 221, 226, 285.

²² Савицький В. М. Про торгівлю та грошовий обіг на Волині у IX – першій половині XIV століття // Кучинко М. М., Охріменко Г. В., Савицький В. М. Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2008. С. 267, 278, ил. 10.

²³ Козубовський Г. До проблеми грошового обігу на території України в XIII – першій половині XIV ст. Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле і сучасність. Львів, 2005. С. 70.

²⁴ Інформацію отримано завдяки С. Терському, за що складаємо йому щиру подяку.

²⁵ Інформацію отримано завдяки В. Савицькому, за що складаємо йому щиру подяку.

²⁶ Інформацію отримано в усній формі від колег зі Львова.

²⁷ Petehurycz W., Owczinnikow A. Moneta Bolesława Chrobrego z okolicy Lwowa // Rocznik Przemyski 1996. R. 32/3. S. 69–74.

Більше уваги заслуговує перероблена на вішачок мідяна чашко-подібна монета (іл. 2:1) із так званого капища № 3 Звенигородського городища у Крутилові²⁸. Викарбувано її у Фессалоніках між 1224–1230 рр., а отже, про що не сказано *expressis verbis*, йдеться про монету імператора Феодора-Ангела Комніна, що від 1224 р. резидував у цьому місці. На місці відкрито багатий інвентар²⁹, більша частина якого вочевидь датується першою половиною XIII ст., включаючи предмети, які в публікації вважаються значно старшими, наприклад, хронологічно нечутливе кресало. З того ж городища походить інша, немаркована мідяна чашкоподібна монета (іл. 2:2), також перероблена на вішачок³⁰.

Огляд ранньосередньовічних монет із теренів літописного Галича та Західної України в цілому демонструє, що датувальним матеріалом вони можуть слугувати хіба спорадично, адже, як відзначалося, є рідкісними знахідками. Додатково слід пам'ятати, що встановлення за їхньої допомоги хронології шару чи археологічних об'єктів мусить мати підтвердження в археологічному контексті.

На цьому тлі варто також кілька слів сказати про підкурганні поховання X/XI ст. в Підгірцях, два з яких, без сумніву, найстарші християнські захоронення на заході України. В устах померлих знайдено дрібні золоті предмети³¹, які інтерпретують як так звані оболи покійників, значення яких до кінця незрозуміле. Жоден з варіантів, як-от оплата мертвим дороги в засвіти (обол Харона), готівка на закупи після смерті (елімінація дарів покійникові) або ж забезпечення (через перекуп) успішного повернення небіжчика у світ живих, не видаються залізобетонними. Олександр Моця³² намагався віднайти в окреслених

²⁸ Русанова И. П., Тимошук Б. О. Языческие святилища древних славян. Москва : Ладога-100, 1993. С. 41, 57, 59, ил. 47:4; Ягодинська М. О. Ювелірні вироби з давньоруських памяток Західного Поділля (за матеріалами Тернопільської області) // Археологія і давня історія України. 2010. Вип. 2. С. 243–244, ил. 10:8.

²⁹ Русанова И. П., Тимошук Б. О. Указ. соч. С. 41, 59, 61, ил. 33:2–9, 44–48.

³⁰ Ягодинська М. О. Назв. праця С. 243–244, ил. 10:9.

³¹ Liwoch R. Zabytki z wykopalisk Teodora Nieczuja-Ziemieckiego w latopisowym Pleśniku (Podhorze na Ukrainie). Kraków : Muzeum Archeologiczne w Krakowie, 2018. S. 24, 31, 39.

³² Моця А. П. Погребальные памятники южнорусских земель IX–XIII вв., Киев : Наук. думка, 1990. С. 106.

похованнях вплив великоморавської традиції, адже власне там занотовані у похованнях золоті оболі, як, до слова, бляшки та візантійських солід імператора Михайла III³³. Аргументованішою втім є інтерпретація окреслених дрібних золотих предметів з уст померлих і похованих у Підгірцях та знахідок у Великій Моравії як локальних, жодним чином не пов'язаних між собою прикладів цього звичаю, однаково поширеного серед слов'ян, угорців та скандинавів на початках їхньої християнізації, хоча й такого, що не відповідав вимогам нової релігії. Вкладені до гробів зазвичай срібні монети чи уламки монет замінювали золотими бляшками або дротиком, які слід вважати заміниками золотої візантійської монети, що перебувала в обігу як на південь від Карпат, так і в цілому на Русі, зокрема Галицькій землі³⁴.

Злитки коштовних металів (монетні)

Металевий гріш у так званому безмонетному періоді останньої третини XI або початку XII–XIV ст.³⁵ існував на Русі у формі так званих срібних гривень (далі – *зливки*) різних типів. При цьому слід погодитися з Олексієм Комаром, котрий вважає, що термін гривня тут вживається некоректно³⁶. Цей різновид немонетного гроша вочевидь вживали широко як міру під час обмінних операцій і як свого роду напівпродукт (сировина) в ювелірній справі.

Злитки київського типу та інші срібні бруски відомі зі скарбів з Борщівки, Хотина біля Рівного, Хотина біля Березного, Городка, Кораблища, Новоугрузького (два депозити), Торговиці, Висоцька, Софіївки³⁷ і Скали-Подільської³⁸. До недавнього часу дивував брак злитків із княжого Галича

³³ Poulík J. Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha : Academia, 1975. S. 86, tabl. 6, 51.

³⁴ Liwoch R. Zabytki z wykopalisk. S. 50.

³⁵ Янин В. Л. Русские денежные системы IX–XV вв. // Древняя Русь. Город, замок, село / ред. Б. А. Колчин. Москва : Книга по Требованию, 1985. С. 364–365; Рябцевич В. Н. Денежные депозиты Полоцкой земли X – начала XIV вв. // Гистарычна-археалагічны зборник. 2000. № 15. С. 70.

³⁶ Комар О. Київський рубль // Opus Mixtum. 2017. № 5. С. 44.

³⁷ Liwoch R. Skarby zachodnioruskie doby przedmongolskiej // Materiały Archeologiczne. 2013. Т. 39. S. 10–14, 27, 30, рис. 9, 12В.

³⁸ Саввов Р., Яковеліс І. Галицькі гривні та знахідки монетних гривень XI–XIII ст. на Поділлі // Нумізматика і Фалеристика. 2015. № 1. С. 15–17.

– важливого ранньоміського осередка, однак 2012 р. вдалося на його території знайти скарб у складі прикрас і 30-ти або 31-го різнотипового злитка³⁹ (іл. 1:5).

На Дорогобузькому городищі в шарі, вочевидь часів знищення міста монголами взимку 1240/41 р., було відкрито два злитки⁴⁰ чернігівського типу (іл. 2:3–4). На думку Миколи Котляра⁴¹, аналогічними злитками користувалися на півдні Руси від кінця XI або початку XII–XIII ст., втім О. Комар⁴² вважає хронологією їхнього вжитку кінець XI – кінець XII або першу половину XIII ст.

Зливки київського типу (іл. 2:5) відкрито також на Звенигородському городищі в Крутилові, в будинку № 13, що може датуватися першою половиною XIII ст.⁴³ Інший (іл. 2:6) натомість віднайдено на Красному в Луцьку⁴⁴. Хімічний аналіз окремих екземплярів київського типу з Михайлівського монастиря в Києві дозволяє припустити, що до їхнього виготовлення вживали срібло з монет «латинського світу». В попередній історіографії домінувала думка про продукування такого типу злитків від середини – другої половини XI до XIII ст.⁴⁵ Однак О. Комар слушно зауважив, що хронологія їхнього побутування все ж обмежується другою

³⁹ Коваль І., Миронюк І. Назв. праця. С. 204–205.

⁴⁰ Прищепа Б. А., Никольченко Ю. М. Літописний Дорогобуж в період Київської Руси. До історії населення Західної Волині в X–XIII ст. Рівне : Державне редакційно-видавниче підприємство, 1996. С. 89–92, 179, іл. 45.

⁴¹ Котляр М. Ф. Про так звані чернігівські гривні срібла // Археологія. 1995. № 2. С. 83–93; Його ж. Монетні гривні за «безмонетної доби» // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле і сучасність. Львів, 2005. С. 58, 62.

⁴² Комар А. В. Платежные слитки черниговского типа // Города и вещи средневековой Руси. Археология, история, культура. К 60-летию Николая Андреевича Макарова / ред. П. Г. Гайдуков. Москва ; Вологда : Древности Севера, 2015. С. 539.

⁴³ Русанова И. П., Тимошук Б. О. Указ. соч. С. 46, 57, ил. 57:4.

⁴⁴ Терський С. Лучеськ X–XV ст. Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2006. С. 188, 190, іл. 162:1.

⁴⁵ Kozubovskiy G. West-European coins and local ingots in Kiev in the 11th–12th centuries // *Moneta mediaevalis. Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin* / red. R. Kiersnowski i in. Warszawa : DiG, 2002. S. 253–259; Котляр М. Ф. Монетні гривні за «безмонетної доби». С. 62.

половиною XII–XIII ст.⁴⁶ При цьому не варто забувати повідомлення А. Цинкаловського⁴⁷ про віднайдення в Черниці неподалік Рівного половини схожого за типом до київського човноподібного злитка, але відлитого з золота.

«Платила»

«Платила» були насамперед предметами грошової оплати, однак не перетворилися на гріш монетарний, і з коштовних металів або ж елементом натурального господарства⁴⁸. Досі не було відомо жодних екземплярів такого роду, хоча в сусідніх землях південно-східної Польщі таких було вдосталь. Так, сокироподібне «платило» IX ст. знайдено в Радимні⁴⁹, натомість схожі на наконечники стріл «платила» другої половини IX – початку X ст. (завдовжки близько 5–8,5 см, завважки близько 10–45 г) – у Терепчи та Сонсядці⁵⁰. Окреслені екземпляри виготовлені з заліза, подовгуваті, в перетині від плоскопрямокутного з одного кінця через дещо квадратний переріз з найбільшою товщиною (на $\frac{2}{3}$ або $\frac{3}{4}$ довжини) до іншого завжди загостреного овального або круглого кінця. Датуються ці предмети IX – початком X ст.⁵¹, але було б

⁴⁶ Комар А. В. Платежные слитки черниговского типа. С. 539; Його ж. До проблеми датування грошових злитків київського типу // Науковий вісник Національного музею історії України. 2016. Вип. 1. Ч. 1. С. 176.

⁴⁷ Cynkałowski A. Op cit. S. 142.

⁴⁸ Adamczyk J. Płacidła w Europie Środkowej i Wschodniej w średniowieczu. Warszawa : Neriton, 2004. S. 26.

⁴⁹ Koperski A. Zespół zabytków archeologicznych z Radymna w zbiorach Muzeum Okręgowego w Przemyślu // Materiały i Studia Muzealne. 1980. R. 3. S. 99, 110.

⁵⁰ Kotowicz P. N. Żelazne grzywny grotopodobne z grodziska wczesnośrednio-wiecznego „Horodna” w Trepczy, pow. Sanok // Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. 2002. T. 23. S. 221–226; Ginalski J., Glinianowicz M., Kotowicz P. N. Elementy „południowe” w kulturze materialnej mieszkańców Kotliny Sanockiej w IX–X w. // Transkarpackie kontakty kulturowe w okresie lateńskim, rzymskim i wczesnym średniowieczu / red. J. Gancarski, Krosno : Muzeum Podkarpackie w Krośnie, 2013. S. 409, 411–413, ryc. 14, 15:2; Marczak E. Płacidła grotopodobne // Sutiejsk. Gród pogranicza polsko-ruskiego z X–XIII wieku. Studium interdyscyplinarne / red. J. Kalaga. Warszawa ; Pękowice : Profil-Archeo, 2013. S. 52–61.

⁵¹ Adamczyk J. Op. cit. S. 251; Jaworski K. Die Eisenschatzfunde des 9 Jh. von den Burgwällen im Süden Niederschlesiens // Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des Östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährische Problematik). Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25 / hrsg. P. Kouřil. Brno : Archeologický ústavu AV ČR, 2005. S. 361, 364–365, Abb 1.

доречно розширити цю хронологію на ціле X ст. Найвірогідніше до «платил», схожих на наконечники стріл, варто віднести предмет, чи радше три, з яких відома ілюстрація лише одного, окреслений як наконечник болта (іл. 2:7), віднайдений на Замчиську (поселення, згодом городище X–XI/XII ст.) в Судовій Вишні⁵². Їхня присутність спонукає переглянути об'ємний археологічний матеріал інших городищ IX–X ст. сучасної Західної України, а насамперед давнього Галича, котрий успішно функціонував у так званому долітописному періоді своєї історії.

Переклав з польської

Мирослав Волощук (Івано-Франківськ, Україна)

Radosław Liwoch (Krakow, Poland)

***Notes on early medieval money from Halych
and other regions in western Ukraine***

The article presents the issue of monetary money, ingots of precious metals and commodity money (arrowhead-like iron bars) from Halych and other places of western Ukraine in the period from 6th to 13th century.

Keywords: *Halych, western Ukraine, early Middle Ages, coins, ingots of precious metals, commodity money (arrowhead-like iron bars).*

⁵² Ратич О. Результати досліджень древньоруського городища в м. Судова Вишня, Львівської області, в 1957–1959 рр. // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. 1962. Т. 4. С. 113, 116, 119, таб. III: 9.

1

2

3

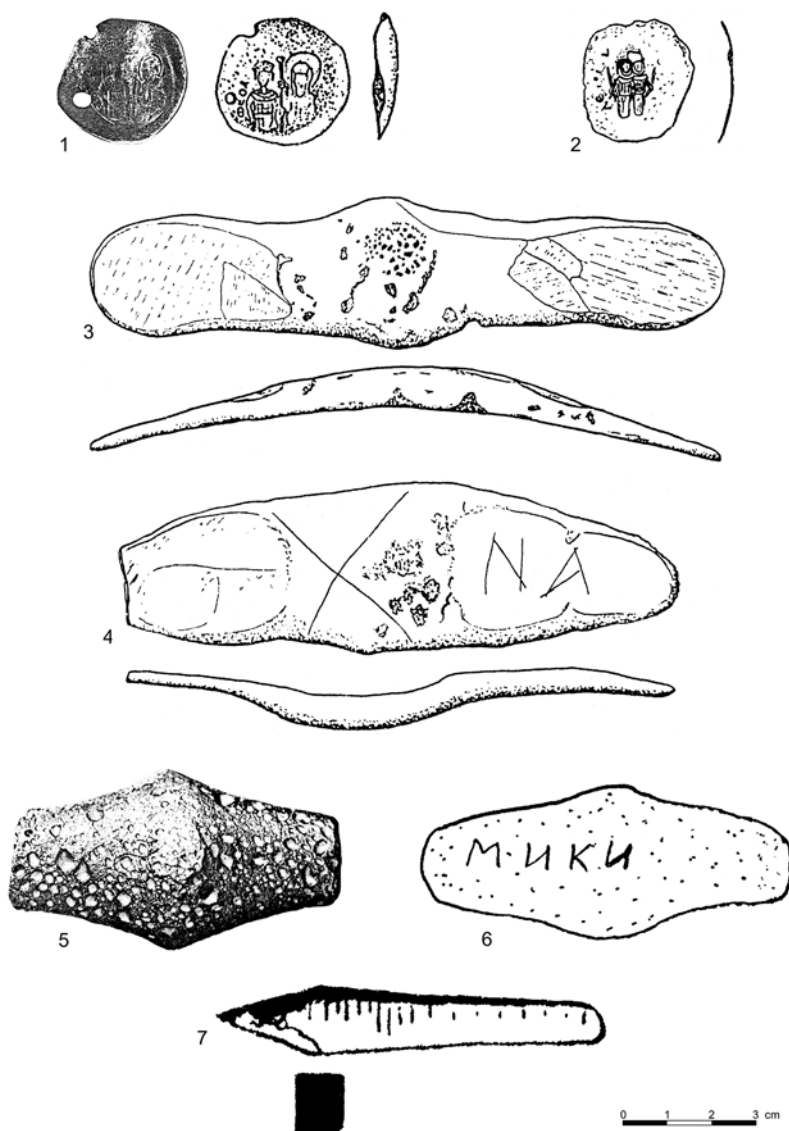
4

5

Іл. 1.1 – скарб із Крилоса; 2 – солід Іраклія I (610–641) з околиць Раківця;
3 – *histamenon* Михайла VII (1071–1078) із Залуча; 4 – монети Никифора III
(1078–1081) з околиць Галича; 5 – частина скарбу з Крилоса
(1 – за Михайлом Фіголем; 2–5 – за Ігорем Ковалем та Іваном Миронюком)

Іл. 2. 1–2 – монети з Крутилова; 3–4 – злитки з Дорогобужа;
 5 – зливок з Крутилова; 6 – зливок з Луцька-Красного; 7 – «платило»
 із Судової Вишні (1–2 – за Іриною Русановою, Борисом Тимощуком та Мариною
 Ягодинською; 3–4 – за Богданом Прищепю та Юзефом Нікольченком;
 5 – за І. Русановою і Б. Тимощуком; 6 – за Святославом Терським;
 7 – за Олексієм Ратичем)

КАБЛУЧКА НАСТАСІЇ «ЧАГРОВИЧ»

Статтю присвячено унікальній археологічній знахідці – каблучці з написом, що атрибутує її з коханкою галицького князя Ярослава Володимирковича, прозваного у «Слові о полку Ігоревім» Осмомислом, – Настасією з роду Чагр. Палеографія напису на самій каблучці, обставини випадкового віднайдення в межах колишнього князівського двору в Галичі свідчать на користь запропонованої версії.

Ключові слова: Галич, князь Ярослав, бояри, Настасія Чагр, каблучка, коханка.

Близько 1171 р. в Галичі розгорнулась «шекспірівська» трагедія, пов'язана з сім'єю одного з найшанованіших князів Русі: від князя Ярослава Осмомисла втекла законна дружина Ольга з сином Володимиром. Причиною стала коханка князя Настасія, яка народила від нього сина Олега і, очевидно, збільшила свій вплив у Галицькій землі¹. Цей епізод добре відомий, знайшовши своє місце в багатьох історичних дослідженнях, історіографія яких, мабуть, може стати темою окремої розвідки. Сюжет у багатьох моментах дивний і не зрозумілий сучасникові, його романтизували історики, і він навіть опинився на полотні Клавдія Лебедева. Сама ж історія порушує низку питань, відповіді на які знайти ніколи не вдасться. Зокрема не зрозуміла позиція Церкви на тривале співжиття володаря з іншою жінкою при живій княжні². Складається враження, що інцидент спровокувала суто боярська опозиція. Зокрема цей стан речей не відбився на позиції князя у внутрішніх стосунках з родичами «за кужелем». Не отримаємо й з джерел зворотної емоції інших представників розгалуженого роду Рюриковичів на надання князем

¹ Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / за ред. М. Котляра. Київ : Наук. думка, 2002. С. 169.

² Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2006. С. 34.

Ярославом своєму бастардові династичного імені Олег³. Загалом неможливо навіть провести якоїсь реконструкції самого образу Настасії, яку служилий князь Святополк із галицькими боярами посмертно принизливо назвав «Настаська». Гіпотетично її ототожнюємо з впливовою при дворі особою Чагром. Та й він нам відомий суто зі згадки про його людей, що були побиті під час схоплення Настасії та утримання силою князя. Проте, ким вона доводилась Чаргові – сестрою, донькою, онукою, небогою – сказати неможливо. Так само складно ототожнити її з половецькими Чекманом, Тошманом і Моначуком Чагровичами, згаданими 1167 р. Все, що ми знаємо про Настасію, – це її тривале «невінчане» співжиття з Ярославом Володимирковичем, народження від нього сина Олега, можливо належність до клану якогось Чагра (що міг бути асоційований із половецьким ханом Чагром) та її прилюдне спалення на приготовленому для страти в Галичі вогнищі. До всього вищеокресленого можна додати морально-психологічне навантаження тих днів та емоційний складник у дальшому житті «вдівця» та спадкоємця.

Проте 2010 р. в Крилосі цілком випадково було знайдено золоту каблучку, яка з високою ймовірністю атрибутується з Настасією «Чагрович». Детальне дослідження цього артефакту надало низку цікавих спостережень.

Опис: золота каблучка, утворена поперемінним чергуванням кружалець з меншими овалами. Спосіб виготовлення – лиття з дальшою доробкою ґравіювальним інструментом і накладанням червоної емалі. На кружальцях та одному овалі емаллями викладено літери, що утворюють напис: +гн/по – мо/зн – ра/бе – св/ое – ї – На/ст – ас/ні («Господи, помози рабі своїй Настасії»). Всі літери прописні. Овали оформлені ґравіюванням у вигляді двох вертикальних і обернених одна до одної крапель.

Розміри:

Зовнішній діаметр: 17 мм.

Товщина: 1,5 мм.

Діаметр кружалець: 6,5 мм.

Розміри овалів: 5×3 мм.

Вага: 3,8 г.

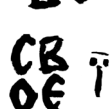
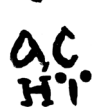
Місце знахідки: с. Крилос (Галицький район Івано-Франківської області).

Місце збереження: Колекція Олексія Шереметьєва (Київ).

³ Литвина А., Успенский Ф. Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропонимики. Москва : Индрик, 2006. С. 69, 259.

Стан: каблучка має деформацію, утворену внаслідок стискання її нетвердими предметами, що забезпечило збереження емалей.

Накладання на фотографії літер чорного кольору демонструють палеографію каблучки.

	– +гн/по
	– мо/зн
	– ра/бє
	– св/оє – ї
	– На/ст
	– ас/ні

Напис належить до найпопулярнішого звернення до Господа з проханням допомоги. Ця формула масово трапляється на графіті в церквах, зокрема й у самому Галичі⁴. Її ж свого часу навіть вживали на княжих печатках⁵.

Графеми, використані в написі, мають специфічні ознаки, які в сукупності дозволяють достатньо точно датувати весь напис. Для цього ми використаємо методику, яку розробили Валентин Янін та Андрій Залізник, працюючи з берестяними грамотами⁶. Для зручності спростімо її до основних показників, нехтуючи періоди XIV–XV ст. у

⁴ Корнієнко В. Епіграфіка сакральних пам'яток Галича (XII–XIX ст.) // Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2018. Серія 2. Вип. 3. С. 15–16.

⁵ Алфьоров О. Кириличні написи на княжій печатці (XI–XII ст.) // Inskrypcje na pieczęciach. Treści, formy, funkcje. Poznań : Instytut historii UAM, 2016. S. 11–15.

⁶ Янін В., Залізник А. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1990–1996 гг.). Палеография берестяных грамот и их внестратиграфическое датирование. Москва : Русские словари, 2000. Т. X. С. 134–429.

палеографічному датуванні, й опустімо частоту використання графем. Тож таблиця відображатиме присутність того чи іншого накреслення літери (позначаємо «+») або її відсутність (позначаємо «-»).

Літера і її тип		1100 р.					1200 р.				
А, тип IVa	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Б, тип II	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
В, тип IIa	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Г, тип I	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Є, тип II	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
З, тип 3	-	-	-	+	+	+	+	-	+	+	+
Н, тип 2б	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
І, тип Іа	+	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-
М, тип 3	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Н, тип 2б	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
О, тип I	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
П, тип I	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Р, тип Іа	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
С, тип I	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Т, тип 1	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Загалом слід зазначити, що графемі всі досить широкоживані впродовж XII–XIII ст. Основними датувальними літерами виступили «З», «Н», «І» та «М». Завдяки їхнім індивідуальним рисам каблучку за палеографічними особливостями слід датувати 1160–1200 рр. Свої висновки з датування напису я запропонував на початку 2011 р. відомому спеціалістові з філології та палеографії Олексієві Гіппіусу (Санкт-Петербург, Росія)⁷. На думку фахівця, наше датування заперечень не викликає.

З приводу напису залишається наголосити, що до його особливостей слід віднести написання слова «рабі», з використанням в кінці літери «єсть», а не «ять». Проте такі випадки відомі й не можуть слугувати причиною сумнівів датування артефакту.

У виготовленні каблучки, як вже було наголошено, застосовували лиття, гравіювання і накладання емалей. Форма каблучки розроблена спеціально під напис, що свідчить про абсолютно особисте замовлення. Отже, ювелір мав виготовити матрицю для свого виробу, розрахувавши розміри не лише пальця замовника, але й робочого поля, де будуть у відповідному порядку розміщені літери. Колір емалей, які вживав майстер, червоний. За нашими спостереженнями серед руських емалей, що клали

⁷ Принагідно висловлюємо щирю подяку п. Олексієві Гіппіусу за допомогу.

на золото, превалювали сині відтінки, які більше гармоніювали з кольором металу. Можемо припустити, що замовлення кольору літер було не випадкове, а відображало протогегальдичний сенс. Червоний – це колір щитів та прапорів руського воїнства. Колір, що міг уособлювати в цілому Русь, а отже і тих, хто тримав цю землю, – династію.

Вага каблучки наводить на міркування про те, що на її виготовлення ювелірові надали як метал один візантійський солід, адже середня вага такої монети коливалася у межах 4 г. З урахуванням накладених на вивезення золотої монети з Візантії заборон це слугує цікавим свідченням влади князя, його особливого авторитету й здібностей.

Отже, замовником каблучки мала виступати багата жінка найвищого соціального стану на ім'я Настасія, яка втратила прикрасу на території княжого двору в Галичі. Оскільки датування напису свідчить, що вельможа носила каблучку впродовж 60–90-х рр. XII ст., з високою часткою вірогідності припускаємо – йдеться про невінчану дружину Ярослава Осмомисла Настасію Чагр. Судячи з деформації прикраси, її було втоптане в землю на території княжого двору. Ба більше – ціна золота мала змусити проводити найретельніші пошуки випадково втраченого предмета, якщо, звісно, про це було комусь відомо. Схожі аналоги відомі. Коли безжалісна юрба тягла жертву на страту, як у випадку з київським князем Ігорем Ольговичем 19 вересня 1147 р., золоті прикраси під час бійки втратив зокрема боярин Михайл⁸.

Ну, і насамкінець, бажаємо до гаданого образу Настасії долучити абсолютно очевидний антропологічний факт. Розмір каблучки за сучасними мірками шістнадцятий.

Oleksandr Alfiorov (Kyiv, Ukraine)
The Ring of Nastasiia «Chahrovych»

The article is devoted to a unique archaeological find – a ring with an inscription that attributes it to Nastasiia from the Chahr family, the mistress of the Halych prince Yaroslav Volodymyrovych named as Osmomysl in «The Tale of Ihor's Campaign». The paleography of the inscription on the ring and the circumstances of its accidental finding within the borders of the former princely court in Halych testify in favor of the proposed version.

Keywords: Halych, prince Yaroslav, boyars, Nastasiia Chahr, ring, mistress.

⁸ Радзивилловская летопись // ПСРЛ / изд. подготовил М. Д. Приселков. Ленинград : Наука. 1989. Т. 38. С. 115.

Анета ҐОЛЕМБІЙОВСЬКА-ТОБІАШ
(Плзень, Чехія),

УДК 736.2+726.54(477.83)

Даріуш ДОМБРОВСЬКИЙ
(Бидґощ, Польща)

ДРАКОН УСПЕНСЬКОГО СОБОРУ В ГАЛИЧІ З ПОЛЬСЬКОЇ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПЕРСПЕКТИВИ*

Цікавою пам'яткою середньовічного каменярства вважається рельєф дракона, що дихає вогнем, який наразі зберігається в Успенській церкві Крилоса. Стиль виготовлення істоти збігається, крім іншого, з кількома романськими пам'ятками скульптурного мистецтва Польщі. Мотив цієї мітичної істоти використовується в художній композиції на світанку людської історії. Символіка дракона містила як позитивний, так і пейоративний потенціал, залежно від часу й культурного контексту, в якому він поставав. Автори статті, спираючись на порівняльний аналіз стилю об'єкта, історичних джерел, епіграфічних пам'яток та збережених форм і прикрас архітектурних деталей з неіснуючого собору Богородиці в Галичі, пропонують датувати зображення образу дракона третьою чвертю XII ст. Йдеться також про приклад однієї з небагатьох пам'яток, що демонструє західноєвропейські романські скульптурні традиції у Східній Європі.

Ключові слова: дракон, романське мистецтво, кам'яні оздоблювальні деталі, зооморфічний мотив, Галич, Рюриковичі.

Дракон має величезну голову, але паща, тобто отвір, через який він висуває язик і видихає повітря, – невеликий. Сила дракона не міститься у його пащі, але загалом –

* Висловлюємо щирі вдячності завідувачеві науково-освітнього відділу Національного заповідника «Давній Галич», фахівцеві Центру медієвістичних студій, кандидатів історичних наук Андрієві Стасюку (Галич – Івано-Франківськ, Україна) за допомогу при підготовці цієї публікації.

він небезпечний не тому, що рани́ть, а через ту силу,
якою володіє. Ця сила така страшна,
що навіть найбільша людина не уникне смерті,
коли дракон обіве́ і стисне її своїм хвостом.

Brunetto Latini, *Li livres dou Tresor*,
друга половина XIII ст.¹

Написання цієї статті дало змогу висунути ключове припущення. Йдеться про те, що, будучи предметом наших студій, рельєфне зображення дракона, вмуроване, ймовірно вдруге, у північну, внутрішню стіну притвору церкви Успіння Пресвятої Богородиці XVI ст. у Крилосі, походить із зруйнованого собору XII ст., що стояв поряд із цією святинєю.

Варте уваги одне вступне зауваження. Порушуючи питання походження «галицького» дракона, за абсолютної відсутності джерельних свідчень, нам доводиться оперувати низкою гіпотез різного ступеня правдоподібності. Очевидним є використання добре відомих історикам мистецтва порівняльних методів дослідження, а також пошук стилістично аналогічних прикладів. Ми вважаємо, що варто спробувати застосувати ще один метод, а саме зважити на можливість політичного контексту появи в Галичі митця/митців, котрі виконали декорацію святині, до якої належав рельєф дракона. Немає жодних ґарантій, що ця спроба принесе позитивні результати, однак, без сумніву, вона розширить коло попередніх досліджень, присутніх у науковій літературі.

Логічно, що дослідники не сумніваються у походженні зображення дракона зі «старого» галицького собору Богородиці². Це дозволяє визначити *terminus post quem* виготовлення рельєфу. Відомо, що згадана святиня вперше нотується у *Київському літописі* під 6695 р. при описі

¹ Lattini Brunetto, *Skarbiec wiedzy* / opr. M. Frankowska-Terlecka, T. Giermak-Zielińska. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1992. S. 165.

² Див.: Воробьева Е. В. Рельеф с драконом из Галича // Советская Археология. 1981. № 1. С. 211; Иоаннисян О. М. Основные этапы развития галицкого зодчества // Древнерусское искусство. Художественная культура X – первой половины XIII в. / под ред. А. И. Комеч, О. И. Подобедова. Москва : Наука, 1988. С. 47; Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. Львів : Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 1999. С. 51; Chudziak D. Chrześcijańska architektura sakralna Rusi Halickiej i Wołyńskiej (do końca panowania Daniela Romanowicza). Rzeszów : Mitel, 2014. С. 46. У всіх названих позиціях літератури до теми.

смерти та поховання галицького князя Ярослава Володимирковича, прозваного *Осмомислом*. Водночас згідно з переконливою думкою дослідників датою смерті Рюриковича слід вважати 1 жовтня 1187 р.³ Джерело конкретно повідомляє : «Того же лѣтѣ престависа Галицький кнѣзь Іѣрославъ снѣ Володимерь . мѣца . вѣтѣбѣ . въ . аѣ . днѣ а во вторѣи днѣ положень бѣи҃сѣ во цркви сѣѣиѣ Бѣѣа»⁴.

Як відомо, чоловіче поховання, ідентифіковане, без сумнівів, як рештки Ярослава⁵, було виявлено під час розкопок, які проводив на базі руїн собору Ярослав Пастернак 1937 р. Кістяк померлого лежав у кам'яному саркофазі в невеликому приміщенні під підлогою західного притвору собору⁶. Недалеко від цього місця знайдено фрагменти валкового фриза архівольти західного порталу святині⁷. Ці факти важливі з погляду нашого дослідження, адже досить виразно свідчать, що на час поховання князя будівництво собору вже було завершено. *Terminus ad quem* побудови об'єкта, а також, як з великою вірогідністю можна припустити, його рельєфна декорація точно визначені, чого не можна сказати про дату *post quem* постанови собору. В літературі, не без сумнівів і схильності до ранішого датування (до 40-х рр. XII ст.), його в основному відносять до часу

³ Див.: Baumgarten N. de., *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du Xe au XIIIe siècle* // *Orientalia Christiana*. Т. IX–1. 1927. № 35. Tabl. III; Бережков Н. Г. *Хронология русского летописания*. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. С. 203; *Літопис руський за Іпатським списком / перекл. Л. Махновець*. Київ : Дніпро, 1989. С. 345; Войтович Л. *Княжа доба на Русі: портрети еліти*. Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2006. С. 339; Донской Д. В. *Рюриковичи. Исторический словарь*. Москва : НП ИД «Русская панорама», 2008. С. 672.

⁴ *Ипатьевская летопись* // *Полное собрание русских летописей*. Москва : Языки русской культуры, 2001. Т. 2. Стб. 656.

⁵ Розлогі аргументи щодо цього див.: Горбенко С. О. *Ярослав Осмомисл. Реконструкція антропологічна та історична*. Львів ; Винники : [Б. В.], 1996. С. 21–81.

⁶ Пастернак Я. *Старий Галич. Археологічно-історичні дослід.* Івано-Франківськ : Плай, 1998. С. 174–175.

⁷ Там само. С. 143.

правління згаданого князя Ярослава⁸, яке розпочалося в лютому 1153 р. після смерти його батька Володимирка Володаревича⁹.

Цікаві висновки щодо терміну *post quem* побудови собору Пресвятої Богородиці можна одержати з репліки очевидця, посла київського князя Ізяслава Мстиславовича, Петра Бориславича, вміщеної у наратив Київського літопису XII ст., здивованого з приводу обставин раптової смерті галицького князя. Джерело повідомляє, що Володимиркові, котрий зухвало порушив хресну присягу й зарозуміло відправив посла додому, по дорозі з церкви Спаса до його резиденції несподівано стало погано. Незабаром після цього він помер. Прибувши наступного дня до Галича знову, Петро побачив Ярослава Володимирковича, котрий сидів у жалобі на батьківському троні в оточенні вельмож¹⁰. Немає сумнівів, що цей трон розташовувався у палаці або ж у церкві Спаса, що стояла поряд з ним. Водночас відомо, що княжий трон Романа Мстиславича в Галичі, який він опанував 1198/1199 р., та його сина Данила, містився у соборі Пресвятої

⁸ Див.: Його ж. Археологія України. Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. Торонто : [Б. В.], 1961. С. 623 (володарювання Ярослава Осмомисла, після 1153 перед 1187 р.); Раппопорт П. А. Древнерусская архитектура. Москва : Наука, 1970. С. 37 (середина XII ст.); Его же. Зодчество Древней Руси. Ленинград : Наука, 1986. С. 92 (кінець 40-х – початок 50 рр. XII ст.); Иоаннисян О. М. Основные этапы. С. 45–47 (ймовірно, за володарювання Ярослава Осмомисла); Вагнер Г. К. Искусство мыслить в камне. Москва : Наука, 1990. С. 85 (після 1157 р.); Александрович В. Невикористаний аргумент для датування Успенського собору в Галичі // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького / ред. кол.: Я. Ісаєвич (відп. ред.), М. Литвин, Л. Мацкевий, І. Патер, Ю. Сливка, В. Петегрич (відп. секр.). Львів : Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2001. С. 184–185 (не пізніше початку 60-х рр. XII ст.); Лукомський Ю. Архітектура княжого Галича // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. Матеріали Міжнародної наукової конференції. 29–30 листопада 2007 р., Львів : Простір М, 2008. С. 368 (перша ідея 1147–1153?; перший етап будівництва 1153–1157 рр.); Chudziak D. Chrześcijańska architektura. S. 54 (перед 1187 р.).

⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 464.

¹⁰ Там само. Стб. 461–464. Літописець вжив зворот: «сѣдаща на ѡтнѣ мѣстѣ». Вважаємо, що тут не може йтися про щось інше, крім трону. Зрештою, маємо справу з офіційним прийняттям посольства в оточенні сановників, що відбувалося у специфічній ситуації.

Богородиці¹¹. Ймовірно, головною святинею князівства загалом і Галича зокрема станом на початок 1153 р., коли помирав Володимирко, була придворна церква Спаса, на відміну від ситуації, занотованої наприкінці XII – у перших десятиліттях XIII ст. Найімовірніше, церкви Пресвятої Богородиці на той час ще не існувало. Це припущення дозволяє краще датувати постання галицької єпархії, найправдоподібніше закладеної за панування Ярослава Володимирковича впродовж 1156–1157 рр., хоч не виключено її існування вже з 1141–1144 рр.¹² Ми схилиємося до першого варіанта, адже існування єпископа Олексія, попередника Козьми, спирається на слабкі докази. В будь-якому разі перший висвячений галицький єпископ, чиє існування не викликає жодних сумнівів, занотований 6665 р., – згаданий Козьма (Кузьма)¹³. Наступний владику згаданий під ультраберезневим 6673, що відповідає березневу 6672, тобто 1164/5 р., коли його відправив до Константинополя Ярослав Володимиркович¹⁴. Отже, 1157 р. є жорсткою чіткою датою *ante quem* виникнення галицької єпархії, що загалом не впливає на термін побудови собору.

На підставі зазначеного висновку ми вважаємо, що можна датувати виникнення собору Пресвятої Богородиці та його декорації часом володарювання Ярослава, званого *Осмомислом*, тобто в період між

¹¹ Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / wydali, wstępem i przypisami opatrzyli D. Dąbrowski, A. Jusupović, przy współpracy I. Juriewej, A. Majorowa i T. Wilku // Monumenta Poloniae Historica. Nova series. Warszawa : PWN ; PAU, 2017. Т. XVI. S. 39; Пор.: Ипатьевская летопись. Стб. 726.

¹² Поппэ А. Митрополиты и князья Киевской Руси // Подскальский Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.) / пер. А. В. Назаренко ; ред. К. К. Акентьев. Санкт-Петербург : Византино-россика, 1996. С. 444; Senyk S. A History of the Church in Ukraine // Orientalia Christiana Analecta. Roma, 1993. Т. CCXLIII. Vol. I : To the End of the Thirteenth Century. Р. 142; Скочилас І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. Львів : Вид-во УКУ, 2010. С. 54, 158–159; Карпов А. Ю. Русская Церковь X–XIII вв. Биографический словарь. Москва : Квадрига, 2016. С. 30, 241–242.

¹³ Московский летописный свод конца XV века // ПСРЛ. Москва : Языки русской культуры, 2004. Т. XXV. С. 63.

¹⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 524. Щодо датування див. Бережков Н. Г. Хронология. С. 176; Літопис руський. С. 286.

лютим 1153 – жовтнем 1187 рр., з потребою звузити цей час як з верхньої, так і нижньої хронологічних меж. Умовно кажучи, ми можемо погодитися, що святиня постала між другою половиною 50-х рр. – серединою 80-х рр. XII ст., ймовіріше, ближче до початку цього періоду, з чим погоджується й частина дослідників.

Опис вигляду дракона і його характеристика, вміщені в розділі про природознавство в одному з найцікавіших прикладів енциклопедичної думки доби Середньовіччя¹⁵, чітко вказують, що для тогочасної освіченої людини його існування не викликало жодних сумнівів¹⁶. Зрештою дракон, як і інші фантастичні істоти, згадані разом із представниками фауни, чие існування не потребує дискусії і трактоване з повагою¹⁷. Втім не лише в роботі Брунетто Латіні і не лише в його часи. Середньовічні автори бестіаріїв і енциклопедій користалися зі старших праць, копіюючи описи уявних істот і тварин, котрих ніколи не бачили¹⁸.

Генеza зображення дракона сягає давнини. Казкові гібриди разом із звірятами, що існували, з'явилися вже на Близькому Сході в часи Нововавилонського царства. На знаменитих Воротах Іштар видно чотириногих ходячих істот, котрі не мають подібних аналогів у сучасній фауні. Вони мають плоску зміїну голову, закручене вухо, спіральний ріг над очима, довгу шию, циліндроподібне тіло і довгий рівний хвіст, а все тіло покрито лускою рептилії. Звір гордо ходить на випрямлених гладких кінцівках: передня пара подібна до собачих або котячих лап, задні закінчуються довгими пташиними кігтями¹⁹. Вони не мають крил – типового атрибуту дракона в пізніших зображеннях. Натомість наділені крилами хетські двоголові орли, урартські й асирійські ламасу, сирійські та фінські сфінкси, сирійські й фінські ґрифи чи іранські гібриди, подібні до

¹⁵ Стосується цитати у вступі з: Lattini Brunetto. Op. cit. S. 165.

¹⁶ Kobielski S. Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze. Warszawa : Instytut Wydawniczy Pax, 2002. S. 294.

¹⁷ Поп.: Ibidem. S. 156–203.

¹⁸ Ibidem. S. 28; Gierszewska M. Smoki jako istoty mieszane. Funkcjonowanie w literaturze greckiej i rzymskiej // Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae. Poznań : Wyd-wo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, 2012. Vol. XXII/1. S. 185.

¹⁹ Śliwa J. Sztuka i archeologia starożytnego Wschodu. Warszawa ; Kraków : PWN 1997. S. 357, rys. 353.

мантикора²⁰, котрі, однак, не були прототипами європейських драконів. Декотрі дослідники вважають, що прототипом дракона був змії²¹. У вавилонській мітології, а згодом в асирійській, існувала богиня Тіамат із тілом змії, володарки солоних вод, котра була матір'ю всіх богів. Її тіло дало початок Небові й Землі, а також річкам Тигру та Євфратові. Її зображення відомі з пам'яток скульптури і сфрагістики²². В єгипетському пантеоні богів з'являється водний Арофіс (Апеп) – великий морський змії, втілення хаосу. Попри те, що він народився з пуповини сонячного божества (Ра), щодня він перешкоджав сходові сонячного світла. Чекав на Ра, лежачи під горизонтом, що вказує на його первинний зв'язок з культом хтонічного божества. Він відповідав за землетруси та бурі. Належав до істот, пов'язаних із судом Осіріса. Вважалося, що це божество мало цілющі властивості. Зображення Апофіса відкрито у гробницях. Він був одним із героїв розповідей рельєфів і настінних малюнків²³. Його образ малювали на папірусі й ліпили з глини, використовуючи в захисних обрядах²⁴. Мав свій ієрогліфічний запис²⁵.

Водно-хтонічні дракони згодом з'явилися у грецькій мітології. Гібридом дракона та змії безсумнівно була лернейська гідра, стоголова істота Ладон із гесперидського саду, і дракон, котрого вбив Кадм. Дракон-

²⁰ Пор.: Ibidem. S. 74, rys. 53, S. 98, rys. 81, S. 196, rys. 171, S. 202, rys. 178.4, S. 203, rys. 179.1, S. 288, rys. 261, S. 348, rys. 338, S. 392, rys. 388.2.

²¹ Gierszewska M. Op. cit. S. 172.

²² Ceccarelli M. Tiamat. Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet. 2016, [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.bibelwissenschaft.de/wiblex/das-bibellexikon/lexikon/sachwort/anzeigen/details/tiamat/ch/eb7cc554e9c8dc1b31abd09ab092eb4b/> доступ 23.07.2019.

²³ Наприклад, гробниця *Inerkhau TT359*, камера G, північна стіна, центральний реєстр, сцена VII: [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://www.osirisnet.net/tombes/artisans/inerkhaou359/e_inerkhaou359_03.htm доступ 24.07.2019, південна стіна, центральний реєстр, сцена XIV: https://www.osirisnet.net/tombes/artisans/inerkhaou359/e_inerkhaou359_04.htm доступ 24.07.2019 .

²⁴ [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.thekeep.org/~kunoichi/kunoichi/themestream/apep.html#.XTjU2PZuLIU> доступ 24.07.2019.

²⁵ Erman A., Grapow H. Wörterbuch der aegyptischen Sprache im Auftrage der deutschen Akademien. Berlin ; Leipzig : Akademie Verlag ; J. C. Hinrichs Verlag, 1950. Vol. 6. S. 9 [Електронний ресурс]. Режим доступу : (http://static.egyptology.ru/lang/Wb/WbVI_1-75.pdf доступ 24.07.2019).

змій Пітон оберігав вхід до місця віщування Дельфійського оракула, а вбив його Аполлон. Зміїно-риб'ячі риси має потвора Кит, яку знищив Персей. Пташино-змійні елементи тіла притаманні Горгонам. Виняток становили собакоподібні і безкрилі Ортр і Цербер, водночас риси лева, кози і змії мала Химера. Ясон, щоб отримати доступ до священного гаю, прислав змієподібного дракона і захопив золоте руно²⁶. Водних істот знали й римляни. Передусім то були дракони грецького походження, яких запозичили римські мітографи²⁷. Античні дракони бували безногими і безкрилими.

Зображення гібрида залежало від культурної традиції. Залежно від цього створіння набувало хтонічних, водних, повітряних чи радше уранічних рис. На остаточні форми зображення дракона в Європі вплинули риси відомих звірів, головню собак, змій та хижих птахів²⁸, котрі завжди викликали в людей страх або огиду. Йому приписують силу, незалежність, фізичну і магічну міць враз із руйнівними нахилами, що обов'язково протиставлялося божественним героям, котрі були змушені вести проти нього боротьбу задля порядку чи досягнення наміченої мети²⁹. Через його силу античний дракон часто виступав охоронцем скарбу (золота, коштовного каміння) або ж оберігав вхід до підземного світу³⁰. В цю функцію, пов'язану з його хтонічним походженням, вірили і в часи раннього Середньовіччя. Ісидор із Севільї навів приклад приспання дракона і витягнення із його чола коштовностей. Майже п'ятсот років по тому Альберт Великий писав, що це каміння мало силу, лише коли було одержано з голови живого створіння³¹.

Дракон як ворог людства з'являється у Старому Завіті. Можна пригадати морського змія Левіатана³², прозваного «королем усіх

²⁶ Поп.: Parandowski J. *Mitologia. Wierzenia i podania Greków i Rzymian*. Londyn : Puls Publications Ltd., 1992. S. 170–171, 176–177, 196–197, 201, 209, 230. Gierszewska M. *Op. cit.* S. 174–176, 181–183.

²⁷ Поп. нап.: Gierszewska M. *Op. cit.* S. 177–180.

²⁸ Kobielski S. *Op. cit.* S. 294–295.

²⁹ Gierszewska M. *Op. cit.* S. 169–170.

³⁰ *Ibidem.* S. 178–179.

³¹ Kobielski S. *Op. cit.* S. 296.

³² Księga Izajasza 27:1 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=499&werset=1#W1> доступ 21.7.2019.

створінь³³». В описі звіра переважав подив і жах, який він, безсумнівно, викликав. Зовсім інше враження від опису дракона містить Апокаліпсис святого Йоанна, беззаперечно викликаючи страх. «Кольору вогню, що має сім голів та десять рогів, а на його головах сім діадем, і його вогонь замітає третину зірок неба», і «був страчений великий Дракон, стародавній змії, котрий зветься дияволом і сатаною»³⁴. Зрештою, це не єдина потвора, згадана в цій книзі Нового Завіту. В іншій частині описано ще одне створіння з води, котрому Дракон дав «свою силу, свій трон і велику владу». Воно мало «десять рогів і сім голів, а на рогах його – десять діадем», «було подібне до пантери, лапи – ніби у ведмеда, паща – як у лева»³⁵. Ще один, згаданий в Апокаліпсисі дракон, мав безумовно хтонічні конотації³⁶.

У свідомості ранньосередньовічного «європейця» дракон асоціювався зі злом, хаосом, безкінечною темнотою, жажливістю, алхімією³⁷ і втіленням диявола³⁸.

³³ Księga Hioba 40:25 – 41:26 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=471&werset1=1&werset2=26> доступ 21.07.2019. Біблійні описи драконів та драконоподібних створінь свідчать про впливи старшої близькосхідної мітології, звідки взято для них взірці, пор.: Kuehn S. The Dragon in Medieval East Christian and Islamic Art // Islamic History and Civilization. Studies and Textes / red. S. Guenther, W. Kadi. Leiden ; Boston : Brill, 2011. Vol. 86. P. 90, przyp. 42.

³⁴ Apokalipsa św. Jana 12:3-4, 12:9 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=1100> доступ 21.07.2019.

³⁵ Apokalipsa św. Jana 13:1–2 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=1100> доступ 21.07.2019.

³⁶ Apokalipsa św. Jana 13:11 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=1100> доступ 21.07.2019.

³⁷ Пара драконів, сплетених у чотириразовий вузол, символізувала полярність в арабській алхімії, а також процеси: *solve et coagula*. Дракон був покровителем властивостей сірки та ртуті. «Хімічна» функція дракона в алхімії поєднувалася зі створенням еліксирів, а згодом і з медициною. Звідси віра в його лікувальні й оздоровчі властивості. Магічну й цілительну символіку дракона світ середньовічної європейської науки перейняв із арабських джерел. Пор.: Kuehn S. Op. cit. P. 165.

³⁸ Пор.: Baranowski T., Gajewski L. Anioł i smok // Archeologia Polski. T. XXXVII. Z 1–2. 1992. Warszawa : Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 1993. S. 34.

Його водно-хтонічне походження підкреслювали такі християнські автори, як святий Єронім, святий Авґустин і єпископ Примазій, котрий вважав його величезним створінням, що живе у воді або в печерах біля води. Святий Авґустин при цьому зауважив, що дракони «ширяють у повітрі». Святий Ісидор із Севільї писав про дракона як про величезного змія. Їх можна перемогти за допомогою освяченої води, а єдиним явищем, якого ті боялися, була буря³⁹. Тож у свідомості середньовічних мислителів вони не були володарями небес⁴⁰. Згідно з середньовічними бестіаріями дракони боялися тіні дерев *peridixion*⁴¹. З іншого боку, частими є зображення драконів, котрі завдяки хорошому зору і пильності оберігали дерево життя, *axis mundi*, а також пильнували шляхи до підземного світу, святих місць і таємниць⁴². У Середньовіччі з'являються й зображення дракона з собачою головою. Про це згадують науковці VI–VII ст., що працювали на теренах Західної Європи⁴³.

Ще в другій половині XVII ст. існувала віра у драконів як реальних істот, про що свідчить розлогий трактат про них Уліссе Альдрованді та його однозначне твердження, що «дракон подібний до диявола»⁴⁴.

³⁹ Kobiellus S. Op. cit. S. 294–295.

⁴⁰ Абсолютно протилежно, ніж у філософіях Далекого Сходу, де виділяється багато різновидів драконів. Існують дракони, які керують погодою: дощем, вітром і снігом, дракони – охоронці небес, дракони – володарі річок і струмків, крилаті дракони (азійські дракони не мають крил, тому є окремим видом) і король драконів. Китайські дракони мають спільні риси з дев'ятьма тваринами, які реально існують. Східні дракони сприяли людям. Вони були символами імператорської влади, щастя, плідності, врожаю, доброти та руху *yang*. Приносили багатство. В даосизмі вони були символом натуральних сил природи (Smoki. Mity, symbole, motywy. Katalog wystawy / red. S. Piwowarski. Kraków : Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 1997. S. 6; Kopaliński W. Słownik symboli. Warszawa : Oficyna Wydawnicza RYTM, 2001. hasło: smok, S. 395, Kuehn S. Op. cit. P. 217).

⁴¹ Kobiellus S. Op. cit. S. 298.

⁴² Smoki. Mity, symbole, motywy. S. 6.

⁴³ Kobiellus S. Op. cit. S. 295.

⁴⁴ Aldrovandi Ulisses, Serpentina, et draconum historiae libri duo Bartholomaeus Ambrosinus ... summo labore opus concinnavit ... cum indice memorabilium, nec non variarum linguarum locupletissimo. Bononiae, sumptibus M. Antonij Berniae... apud Clementem Ferronum, 1640 ([Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://amshistorica.unibo.it/> 126 доступ 24.02.2019), 342F.

Дракон, якого ув'язнила людина, символізував перемогу несправедливості благочестивим. Згадував про це святий Амвросій, котрий був захоплений цим створінням і мав до нього неоднозначне ставлення⁴⁵. Дракон як символ переможеного зла є атрибутом ангелів, апостолів і святих, що борються з власними слабкостями. Архангел Михаїл збив у битві з неба на землю Дракона-Сатану й ув'язнив його, закувавши в ланцюги⁴⁶. Святий Юрій поневолив дракона (символ сатани) за допомогою бойового прапора, який надав йому ангел, і врятував святу (Церкву)⁴⁷. Свята Марина Антиохійська перемогла перевтіленого у дракона сатану хрестом⁴⁸, а свята Марта водила його на повідку⁴⁹. У свою чергу святий Сильвестр повів його за допомогою нитки зі своєї мантиї з печери на Капітолій⁵⁰. Святий Адальґард вигнав дракона з-під абатства, яке він заснував, завдяки монограмі з іменем Ісуса⁵¹. Святий Беат (*Beatus*) звільнив себе і навколишніх людей, перемігши дракона і створивши пустинь у його печері. Подібно зробив і святий Перегрин⁵². Святий Армагіл закував у ланцюги лютого дракона, а святий Роман із Руана зв'язав його⁵³. У святого Іларіона з Ґази дракон кидав камінням, відволікаючи того від молитви⁵⁴. Із драконом мали справу: святий Христофор, святий Сильвестр, святий Теодор Тирон і навіть святий Бернард Клервоський⁵⁵. За поширення християнства дракон став символом боротьби з язичниками (святий Донат Арреційський, святий Іларій Піктавійський, святий Юліан Ле-Манський, святий Людовік Бертран, святий Магнус Ессен, святий Олаф Гаральдсон), єретиками (святий Лев Великий, святий Норберт, святий Руфіл, Сервацій, святий Владислав із

⁴⁵ Kobielski S. Op. cit. S. 297.

⁴⁶ Marecki J., Rotter L. Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych. Kraków : Universitas, 2013. S. 610.

⁴⁷ Ibidem. S. 414-415.

⁴⁸ Ibidem. S. 553.

⁴⁹ Ibidem. S. 596.

⁵⁰ Ibidem. S. 759.

⁵¹ Ibidem. S. 7.

⁵² Ibidem. S. 108, 666.

⁵³ Ibidem. S. 82, 713.

⁵⁴ Ibidem. S. 329.

⁵⁵ Ibidem. S. 122, 505, 759, 775.

Ґельнюва) та світом ісламу (святий Фернандо III Кастильський)⁵⁶. В іконографії у постаті дракона показані нечисті духи, котрих виганяли апостоли та святі⁵⁷. Дракон був також уособленням грішних бажань і спокус⁵⁸.

Можна здогадатися, читаючи життєписи західнохристиянських святих, що сотні років постійно маючи справу з драконами, вони їх старанно винищували⁵⁹. Не дивно, що зображення драконів, які мали постійно нагадувати про велике коло загроз, що чатують на простих людей у щоденному житті, з'явилися досить швидко в мистецтві раннього Середньовіччя, зокрема і скульптурі, архітектурі святинь. Образи істот, розміщені на кам'яному екстер'єрі церков, мали вказувати на жадливість тимчасового світу, застерігати від всюдисущих спокус і гріхів та сигналізувати, що всі ці небезпеки не торкаються святого простору, коли переступити поріг церкви. Ймовірно, для нижчих верств населення подібні знаки становили досить чітке послання образу доброго християнина (протиставлення: добро і зло, кара і нагорода, добрі вчинки та гріхи) впорядкування простору (святе місце та сфера *profanum*, небесна сфера, пекло) і часу (поділений для праці та молитви), тому відігравали виховну роль.

Однак дракон не лише відлякував, а й захоплював. У Середньовіччі він став вагомим елементом рицарської культури. У цьому контексті його наділяли позитивними рисами. Переродився він у символ відваги і сили правителя, який міг перемогти будь-яке зло, показував його міць, кмітливість, спритність і плідність. Дракон став на сторожі трону, знаменував військову потужність, родючість землі, над якими був покровителем. У Західній Європі його образ часто з'являвся у геральдиці. Зокрема в Польщі він побутовував на пам'ятках сфрагістики, геральдики та нумізматики⁶⁰. Тут варто згадати хоча б печатки чеських князів або ж одну

⁵⁶ Ibidem. S. 189, 246, 330, 445, 515, 531, 547, 633, 638, 719, 743, 836.

⁵⁷ Ibidem. S. 249.

⁵⁸ Ibidem. S. 345, 478, 633, 811, 817.

⁵⁹ Дракони як символи зла та різних пороків, але й реальні істоти, згадуються не лише в Біблії (а саме: Книга Йова, Книга Ісаї, Книга Псалмів), апокрифах (Книга Єноха), але й у збірках житій святих, працях отців Церкви, сумах і енциклопедіях (прим. авторів).

⁶⁰ Baranowski T., Gajewski L. Op. cit. S. 36–37.

з монет, яку карбував князь Мешко III⁶¹. Тут зображення дракона використовувалося задля суспільних і політичних функцій.

Візерунок дракона міг також виконувати функцію апотропея⁶². Скульптура або освітлення в певному сенсі «ув'язнювали» властивості цього створіння, наслідком чого воно набувало магічної сили, що відвертала нещастя. Що страшнішим був дракон, то сильнішою була його охоронна дія⁶³. Звідси виникає їхня присутність на замкових каменях, на капітелях колон, на колонах порталу, на тимпанах та архівольтах чи на бапсистеріях. В останньому випадку вони могли символізувати відродження⁶⁴.

Цікавою пам'яткою середньовічного каменярства є барельєф, який показує дракона, що дихає вогнем (димом) в Успенській церкві літописного Галича (іл. 1). Його загальний опис і розміри опубліковано у статтях Володимира Вуйцика та Олени Воробйової⁶⁵. Для нашого дослідження ключовим питанням є передусім умовність канону, в межах якого виконано це зображення. Оскільки розміри пам'яток мають другорядне значення, їх не буде включено до дальшого аналізу. Все ж нетиповість зображення схиляє до потреби деталізації опису дракона.

«Галицький» дракон досить стрункий відносно масивних створінь. Він перебуває в позиції поверненого в правий бік тіла відносно глядача. Тварина має зігнуту дугою спину, а голова нахилена донизу. Тулуб короткий, але пропорційний, спертий на передніх, відносно високих стовпоподібних кінцівках, злегка зігнутих у колінних суглобах. Зрозуміло, що презентація створіння видом збоку показує лише одну ногу, решта залишається уявним. Дракон – двоногий, а отже він є виверном. Закручений в петлю хвіст⁶⁶ від своєї основи масивний, спрямований вниз і

⁶¹ Kobiellus S. Op. cit. S. 297.

⁶² Baranowski T., Gajewski L. Op. cit. S. 38.

⁶³ Smoki. Mity, symbole, motywy. S. 6.

⁶⁴ Kobiellus S. Op. cit. S. 298.

⁶⁵ Вуйцик В. Нова пам'ятка давньоруської білокам'яної різьби // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». Львів, 2004. Ч. 14. С. 279–282; Воробьева Е. В. Рельеф с драконом из Галича. С. 209–210.

⁶⁶ Сплетений хвіст є апотропеїчним символом. Вузол знаменує зв'язок магічних, надприродних сил (пор. Kuehn S. Op. cit. P. 160, przyp. 1).

досить гостро закручений догори. Потоншуючись, кінцем він скерований до хребта, тоді закручується і лягає паралельно до крил. Для спостерігача одразу зрозуміло, що цим хвостом можна легко обвити і задушити жертву. Видиме праве складене крило трикутної форми та його структура свідчать, що воно було м'язистим або з пір'ям. Скульптор досяг такого ефекту, зробивши поздовжні заглиблення в камені. Схожі дракон має навколо стрункої шиї, аж до основи голови. Голова нагадує більше собаку, аніж зміїну. В істоти маленьке вухо, виразне, широко відкрите мигдалеподібної форми око з повіками. Підсилює враження масивна брова. Він відкриває пащу, а її верхня частина, досить гнучко зігнута, закінчується задертою, грубою, округлою, великою ніздрею. Митець обдарував дракона двома рядами великих зубів. З рота висувається непропорційно довгий, вузький язик S-подібної форми. Язик – символ сили мови, її надзвичайної зрозумілості⁶⁷, а дракон як магічна істота володіє людською мовою. Чудовисько дихає димом. Його хмари, що здіймаються догори, подано в дуже естетичній і динамічній формі. Вони нагадують витончений квітковий орнамент. Про видихання повітря і експозицію язика писали й бестіарії⁶⁸. Тому скульпторові мали бути знайомі подібні описи та їхнє символічне значення. Ця деталь унікальна, і, що цікаво, в романському мистецтві скульптури авторам досі не вдалося знайти аналогічного, так експресивно зображеного дракона. Дракони мають розкриту пащеку, ковтають інших істот, випльовують пасма рослинності, однак не випускають цівки диму⁶⁹.

Стилістика зображення створіння дивовижно збігається з кількома пам'ятками романського мистецтва скульптури з Польщі. Також аналогі можна згадати в романському мистецтві Угорщини. Отже, на наш погляд, не варто виключати посередництва земель середньовічної Польщі в обміні мистецькими ідеями з сусідньою Руссю.

О. Воробйова слушно зауважила, що збережений елемент скульптури з орієнтацією зображення праворуч спочатку міг бути однією з двох суміжних частин⁷⁰, на противагу центральній, на жаль, не

⁶⁷ Ibidem. S. 127.

⁶⁸ Kobielus S. Op. cit. S. 296.

⁶⁹ Пор.: Описи драконів із наступної частини статті.

⁷⁰ Воробьева Е. В. Рельеф с драконом из Галича. С. 210.

збережений, деталі (іл. 2). Це могло бути дерево життя (*axis mundi*), боже ягня (*Agnus Dei*) чи інші символи⁷¹. Але не обов'язково. Спостерігаючи інші сцени за участі драконів на середньовічних пам'ятках, можна стверджувати, що галицький екземпляр міг бути елементом незбереженої суцільної системи: образу воєн з іншими, казковим створінням чи «серією тих, що виступають, фантастичних» і реальних звірів. Прикладом цієї системи є фриз західного фасаду колеґіальної церкви Святого Мартина в Опатуві⁷², датованої другою половиною XII ст.⁷³ Він містить драконів із відкритими пащами, розділеними деревами (*axis mundi*). Тут зооморфні мотиви переплітаються з флористичною декорацією. Іншим прикладом слугує серія реальних і казкових звірів, зокрема драконів з архівольта північного portalу колеґіальної церкви Пресвятої Богородиці та святого Олексія в селі Тумі поблизу міста Ленчиці (Польща). На крайньому зовнішньому виступі арки видно створіння, оточене орнаментованими персями, що символізують радше виверна⁷⁴. Хронологічні межі будівництва святині датуються близько 1140–1161 рр.⁷⁵

Складно сьогодні стверджувати, чи рельєфна деталь з Галича прикрашала перемичку, була частиною тимпана, чи ж становила елемент фігурної сцени. Дракон вкомпонований у прямокутний гладкий бордюр, сколотий по всій бічній довжині з правого боку. Ця конструкція частково доводить, що плита з барельєфом могла бути вмурована до зовнішнього фасаду чи бічної стіни святині. Наприклад, такий процес здійснено в північній апсиді та на західному фасаді навколо головного portalу костелу Святого Юрія в селі Яку (Угорщина), у нішах якої містяться візерунки фантастичних чи символічних тварин⁷⁶.

⁷¹ Пор. напр.: [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://muvtor.btk.ppke.hu/romanika/s08323.jpg> доступ 23.07.2019, [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://www.kozterkep.hu/28865/Eletfa_dombormu_Sopron_1866.html доступ 23.07.2019.

⁷² Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku / red. M. Walicki. Warszawa : PWN, 1971. T. 1 : Dziejów sztuki polskiej. S. 438, fot. 448; Świechowski Z. Katalog architektury romańskiej w Polsce. Warszawa : DIG, 2009. S. 346, fot. 444.

⁷³ Świechowski Z. Op. cit. S. 350.

⁷⁴ Пор.: Ibidem. S. 567, fot. 749.

⁷⁵ Ibidem. S. 574.

⁷⁶ [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://muvtor.btk.ppke.hu/romanika/s32802.jpg> доступ 23.07.2019, [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://muvtor.btk.ppke.hu/romanika/s08320.jpg> доступ 23.07.2019.

Враховуючи композиційні якості пам'ятки, ми спробуємо простежити зображення драконів у порівняльному підході і стилістиці скульптури з теренів Польщі.

Подібний у деталях і дракон із перемички крипти Святого Леонарда Вавельського собору в Кракові. Серед стилістичних подібностей: собача голова з короткою, злегка відкритою пащею, трикутне складене крило в тій же позиції, що й крило «галицького» родича, масивний хвіст, двічі спіралью закручений і стовбурний тулуб. Істота – виверн. Майстер пильно зобразив подушечки обох кінцівок. Однак поза інша. Вавельський дракон присідає на витягнуті вперед дві лапи і високо піднімає голову. Схрещення ніг у виді ножиць справляє враження руху: дракон ними «махає». Він склав крила і тримає рівновагу, впевнено направляючи масивний хвіст донизу. Хвіст не круто закручений, але створює циліндроподібне потовщення, з якого виростає гребінець, що нагадує триліум. Інакші й деталі голови. Його язик вузький і короткий і радше нагадує собаку, що «позіхає». Вуха довгі, гострі й пильно наставлені. Збережений фрагмент презентує дракона, орієнтованого ліворуч⁷⁷ (іл. 3). Цей елемент пов'язують із так званою Германівською катедрою, побудованою між 1090 та 1142 рр.⁷⁸ Істотно, що спершу рельєф було обрамлено гладким бордюром, з якого збереглися лише основа й наріжна частина⁷⁹. Тому цей елемент було приготовлено до вмурування, подібно як і деталь «галицького» дракона.

Дракон із тимпана південного portalу, що зберігся у Стронську в костелі Святої Урсули та одинадцяти тисяч Дів, слугує прикладом великої майстерности каменяра, котрий його створив. Із «галицьким» драконом його поєднує подібність стовбурного тулуба, закрученого в спіраль і орієнтованого догори хвоста, форма крил, а також деталі голови: гострі вуха, мигдалоподібні очі та нижня щелепа. Ця істота, безсумнівно, має риси собаки: коротку морду, що переходить у майже перпендикулярну лобову частину черепа, міцну нижню щелепу, по три великі зуби в нижній та верхній частинах пащі, короткі вуха, розміщені біля тіла голови, масивну шию, яку підкреслюють складки шкіри, передні й задні лапи. Кінцівки лап мають чітко виділені пальці: передня – чотири, задня – три.

⁷⁷ Świechowski Z. Op. cit. S. 213, fot. 269.

⁷⁸ Ibidem. S. 214.

⁷⁹ Поп.: Sztuka polska przedromańska i romańska. S. 433, fot. 441.

Розташування лап також, безсумнівно, собаче. Дракон витягає тонкого, довгого та, очевидно, звивистого язика, яким «охоплює» жертву до пащі. Лежачи, він зосереджується на захопленні птаха чи сарани. Питання, яку саме тварину він їсть, надалі є предметом дискусії серед знавців теми⁸⁰. Хвіст дракона так закручений, що ховається за його основою та крилом. Однак його закінчення не ні гостре, ні флористичне. Над хребтом – спарена, але значно менша собача голова, що становить кінець хвоста. Орієнтація створіння – лівобічна. Сцена обрамлена майстерно вирізаним бордюром, прикрашеним геометричними та рослинними оздобами⁸¹ (іл. 4). Костел і стиль оздоблення тимпана датується першою половиною XIII ст.⁸², або XII–XIII ст., чи першою половиною XIII ст.⁸³

Цікавим є зображення дракона на верхній частині отвору portalу, що містилося колись в не збереженому Бенедиктинському абатстві Святого Вінцентія біля Ольбіна, якому пощастило вціліти. Сьогодні портал можна оглянути при південній стіні костелу Святої Марії Магдалини у Вроцлаві⁸⁴. На капітелі зовнішньої колони зображено орієнтованого праворуч дракона. Він має масивний, спіралью закручений хвіст, форму якого підкреслено горбиками, що створюють імітацію розділення хвоста. Закінчується він трилистими вставками. Тулуб прикриває складене крило ромбоподібної форми, поверхня якого містить заглиблені рівці. Дракон має піднесену догори голову, вміщену на довгій шиї, яка покрита, ймовірно, хутром – що митець підкреслив м'яко вирізьбленими заглибленнями. Дракон присів на двох витягнутих перед собою лапах. Отже, це виверн. На його голові видно маленьке товсте вухо, велике овальне око з виділеними повіками, злегка відкриту пащу. Дракон має на голові вузький ріг (іл. 5). Найбільше подібності до «галицького» створіння має в деталях чола⁸⁵.

Друге створіння зі згаданого порталу може бути драконом. Його вирізьблено на зовнішній колоні. Зорієнтований ліворуч, він має масивну

⁸⁰ Quirini-Popławski R. Rzeźba przedromańska i romańska w Polsce wobec sztuki włoskiej. Kraków : Wyd-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006. S. 137; Świechowski Z. Op. cit. S. 460.

⁸¹ Поп.: Sztuka polska przedromańska i romańska. S. 463, fot. 548.

⁸² Świechowski Z. Op. cit. S. 460.

⁸³ Quirini-Popławski R. Op. cit. S. 137.

⁸⁴ Поп.: Świechowski Z. Op. cit. S. 655–658.

⁸⁵ Ibidem. S. 659, fot. 872.

собачу морду, мале трикутне вухо, грубу, злегка вигнуту шию. Його тулуб – короткий і грубий, прикритий пернатим трикутним крилом (?). Хвіст, спіраллю обвитий навколо задньої кінцівки, піднімається догори, паралельно крилам, та закінчується гребінцем (іл. 6). Автор підкреслив масивність заду спіраллю. Тварина запихає до відкритої пащі веретеноподібний предмет, можливо, саранчу⁸⁶. Собача голова, зігнутий спіраллю хвіст та крило наштовхують на думку про деталі «галицького» дракона. Бенедиктинське абатство Святого Вінцентія біля Ольбіна датується XII ст.⁸⁷

Варто зазначити, що романські дракони, вирізьблені боком, деталі котрих подібні чи нагадують деталі істоти з Успенського собору, окрім кам'яної скульптури, були також репрезентовані на інших пам'ятках романського мистецтва з території Польщі. Згадати хоча б драконів із бордюра на унікальній підлозі у Віслиці⁸⁸, одного з кількох драконів з рослинно-фігурним обрамленням крил на Г'незненських воротах (іл. 7)⁸⁹ чи зображення образотворчого мистецтва⁹⁰ та ювелірних виробів⁹¹.

Наведені пам'ятки романського мистецтва Польщі датуються широко: кінцем XI – першою половиною XIII ст. Рельєф «галицького» дракона О. Воробйова датує серединою XII ст.⁹² Автори дослідження пропонують звузити датування до третьої чверті XII ст. Так «галицький» дракон ідеально вписується в період створення описаних вище кам'яних пам'яток фантастичної тематики з теренів Польщі.

Згідно з дослідниками генезис стилістики зображення фантастичних створінь у Польщі свідчить про опосередкований вплив італійського мистецтва, а саме вплив рейнського та саксонського середовищ⁹³. Прикладом італійської скульптури, де репрезентовано собакоголових драконів на двох кінцівках із тілом змія, можуть слугувати численні елементи кам'яної декорації в базиліці Святого Михаїла в Павії (Ломбардія). Образи

⁸⁶ Ibidem. S. 659, fot. 872.

⁸⁷ Ibidem. S. 651.

⁸⁸ Sztuka polska przedromańska i romańska. S. 504, fot. 698 i 700.

⁸⁹ Ibidem. S. 655, fot. 1190.

⁹⁰ Свинцевий медальйон із зображенням крилатого дракона, датований XII ст.: Baranowski T., Gajewski L. Op. cit. S. 30, rys. 1.

⁹¹ Срібна скринька, вона ж – релікварій святого Станіслава, датована XII ст.: Sztuka polska przedromańska i romańska. S. 603, fot. 1032.

⁹² Воробьева Е. В. Рельеф з драконом из Галича. С. 217.

⁹³ Поп.: Quirini-Popławski R. Op. cit. S. 132–133, 137–138.

презентованих боком драконів прикрашають капітелі колон у головній наві та крипті, капітелі прислуги, капітелі колон головного portalу, рельєф із патроном над головним порталом також є елементами декорації фасаду⁹⁴. Базиліка датується XI–XII ст. Деталі з мотивом дракона прикрашають романський інтер'єр базиліки Санта-Марія-Маджоре в Берґамо (перша половина XII ст.)⁹⁵. Переповнені акцентами з драконами романські костели Тоскани⁹⁶. Найкраще репрезентує романське мистецтво Німеччина. Фігурні сцени за участі драконів збереглися в костелі XI ст. монастиря в Ґуйсбурзі (Саксонія-Ангальт). Дуже подібні до польських драконів та галицького звіра розміщені навпроти дракони на тимпані головного portalу. З їхніх пащек видуваються стрічки, що формують геометрично-рослинне сплетіння. Воно становить пасмо, що творить архівольт. Для наших дальших студій цікавий аналіз форми бордюра. Флористичне закінчення тасьми дуже нагадує цівку диму галицького зображення. Собакоголові, крилаті і двоногі дракони, подібно як на тимпанові, прикрашають капітелі колон у головній наві вказаної святині⁹⁷.

Ці приклади вказують, що дійсно до Польщі цей вид мистецтва потрапляв або з Німеччини⁹⁸, або, що не виключено, через Чехію і Угорщину⁹⁹. Тому для певного розуміння, звідки взято зразок для «галицького» дракона, було б доцільно здійснити ретельний аналіз кам'яних рельєфів з цих земель (іл. 8).

⁹⁴ Пор.: [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.sanmichelepavia.it/html/ita_rilievi.html доступ 24.07.2019, [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.sanmichelepavia.it/html/ita_cripta.html доступ 24.07.2019, [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.medioevo.org/artemedievale/Pages/Lombardia/SanMicheleaPavia.html> доступ 24.07.2019.

⁹⁵ Напр.: наверх колони: [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.lombardiabeniculturali.it/opere-arte/schede/w6010-00074/> доступ 4.07.2019.

⁹⁶ Пор. фото скульптурних деталей: [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.piccolapenna.it/Simboli%20Medioevo/drago.html> доступ 24.07.2019.

⁹⁷ Пор. Knappe R-M. Straße der Romanik. Eine Entdeckungsreise ins deutsche Mittelalter. Kulturreisen in Sachsen-Anhalt. Halle : Verlag Stekovics, 2018. Bd. 1. Rozdział 33 (пор.: [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://donndorf-online.de/Reisen/Romanik3.html> доступ 24.07.2019).

⁹⁸ Quirini-Popławski R. Op. cit. S. 139.

⁹⁹ Пор.: приклади, які наводив В. Вуйчик, хоч вони не є безпосередніми аналогами для галицького дракона: Вуйчик В. Нова пам'ятка давньоруської білокам'яної різьби. С. 281–282.

Безпосередньо поряд із Польщею та Галицьким князівством, а саме на території Угорщини, присутні подібні кам'яні деталі із зображенням драконів. Наприклад, подібністю, а можливо, ідентичністю з первинною композицією розміщення «галицького» дракона, може слугувати рельєф з тимпана в каплиці Святого Якова міста Шопрона. На ньому зображено два протилежно розташовані дракони. Двоногі, крилаті, собакоподібні істоти із закрученими зміїними хвостами, порозкривавши пащі, стоять під розлогим деревом, очевидно, щоб оберігати таємниці (*axis mundi*). Можливо, ці дракони становлять небезпеку, від якої оберігає Христос (*peridixion*)¹⁰⁰. Однак каплиця в Шопроні датується другою половиною XIII ст.¹⁰¹, тому зображення молодше за галицьке. Хронологічно ближчим є дракони із села Яка. Тут вони прикрашають південний портал костелу Святого Юрія¹⁰² та портал ротонди Святого Якова¹⁰³. В обох випадках центральною частиною композиції виступає *Agnus Dei*, обрамлений архівольтом, над яким навпроти один одного посаджено драконів. Це двоногі створіння, що мають злегка піднесені трикутні крила, спіральні скручені хвости і довгі шиї. На тимпані костелу Святого Юрія їхні голови зі струнками собако-зміїними мордами повернуті боком до хребта. На тимпані ротонди голова одного з драконів зорієнтована *en face* і покладена на крило. Інший дракон також зображений збоку з мордою, спертою на хребет. Крім цього, є й інша. Будівництво костелу розпочато 1214 р., освячено 1256 р. Стилїстика і техніка багатой скульптурної декорації вказують на майстерні Німеччини та Австрії¹⁰⁴. З цього випливає, що першоджерела угорських і польських драконів слід шукати в Західній Європі.

З огляду на розташування й генезу Галицького князівства можна також вказати на можливі східні й північні культурні впливи, які ймовірно слугували натхненням для автора дракона з Успенського собору.

¹⁰⁰ Kobielski S. Op. cit. S. 298.

¹⁰¹ [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://www.kozterkep.hu/28865/Elefanta_dombormu_Sopron_1866.html доступ 23.07.2019.

¹⁰² [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://muvtor.btk.ppke.hu/romanika/s08324.jpg> доступ 23.07.2019

¹⁰³ [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://muvtor.btk.ppke.hu/romanika/s08323.jpg> доступ 23.07.2019

¹⁰⁴ [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.templom.hu/phpwcms/index.php?id=14,530,0,0,1,0> доступ 23.07.2019.

Сусідство Близького Сходу, Візантії та культурні відносини зі скандинавами мали істотне значення для розвитку синкретичної матеріальної культури Руси. Чи відіграв роль їхній тиск у випадку цього елемента декорації? Близькосхідні дракони мають виразні водні або повітряно-водні риси. Їхня форма ймовірно походить з подоби китайських драконів. У рельєфному мистецтві надається перевага бічному розташуванню. Близькосхідні дракони мали дуже сплетені тулуби та розкриті пащі. Встановлені вони були один навпроти одного або зображені як двоголові гібриди. Тоді пташина голова споглядає на іншу, собачу або вовчу¹⁰⁵. Цей образ дракона згодом запозичили турецький¹⁰⁶ та арабський світи¹⁰⁷. Близькосхідний дракон був символом доброчинної, життєдайної сили¹⁰⁸. Це змінилося близько VII ст. н. е., коли на територію, підпорядковану іранському культурному впливу, з Візантії потрапила ідея святих воїнів, котрі боролися зі змієподібним драконом. Цей образ було прийнято в мистецтві на територіально й культурно широкій території, підпорядкованій іранським впливам, поєднавши його з місцевим образом створіння¹⁰⁹. Візантійські культурні впливи спричинили те, що дракон набув зневажливого характеру. Зображення дракона на Близькому Сході використовували як елемент орнаменту,

¹⁰⁵ Пор.: Kuehn S. Op. cit. Plate 2, 4–5, 14, 24, 28, 34, 44–47, 59, 61, 72, 75–76, 84.

¹⁰⁶ Образ азійського дракона репрезентовано в мистецтві Хозарського каганату. Прикладом може слугувати кістяна підкладка луки сідла з двома протилежно розміщеними драконами-вивернами. Вони мають тулуб змії, сплетених горизонтально у дві спіралі, що закінчуються риб'ячим хвостом. Спираються вони на лапи яструба. Їхні голови подібні до собачих. Дракони мають великі каплеподібні очі з виділеними зіницями, довгі, гостро закінчені, відведені назад вуха і по два S-подібні роги на голові. У відкритих пащеках видно ряди гострих зубів і язика. Воюючи між собою, вони дихають вузькими смужками диму чи вогню, які, змішуючись між собою, створюють геометричну лозу, яка закінчується гребінцем. Пам'ятка датується VIII ст. Див.: Комар А. В. К вопросу о дате и этнокультурной принадлежности Шиловских курганов // Степи Европы в эпоху средневековья / глав. ред. А. В. Евглевский. Донецк : ДонНУ, 2001. Т. 2. : Хазарское время. С. 27: мал. 4.2.

¹⁰⁷ Вичерпно до теми: Kuehn S. Op. cit. P. 5–9.

¹⁰⁸ Ibidem. P. 103.

¹⁰⁹ Ibidem. P. 102.

серед них: на кам'яних деталях архітектури, у монументальному мистецтві, сфрагістиці чи малюнку¹¹⁰.

Мотив дракона як самостійної фантастичної істоти не був дуже популярним у візантійському мистецтві. Ймовірно тому, що в тій традиції він не відігравав більшої ролі, ніж роль мітичного створіння. В іконографії він презентований як безкрилий, монстроподібний змій, пронизаний списом святого Юрія, святого Теодора з Амасії чи Архангела Михаїла, іноді кількох святих водночас¹¹¹. Цей мотив присутній перш за все в іконографії та мозаїці. Візантійський дракон у небагатьох пам'ятках набуває образу окриленої ящірки¹¹². Згодом цей зразок поширився й на Русі¹¹³. На формування руського мистецтва мав вплив ще один напрочуд важливий чинник, а саме вплив скандинавського мистецтва. Скандинавський дракон – це водно-хтонічне створіння, що нагадувало істоту з тілом змії та головою собаки. Дракон мав помітні кінцівки¹¹⁴. Як оздоблення використовувався у мистецтві різьби по дереву та рунічних каменях у формі ґравюр. Залишається під питанням, як на образ скандинавського звіра доби середньовіччя впливали культурні відносини з Близьким Сходом.

Порівнюючи рівень мистецтва різьби і канон уявлення, стає очевидним, що стиль фантастичної істоти з Успенського собору є наслідком культурних контактів з романським мистецтвом Західної

¹¹⁰ Пор.: Ibidem. Plate 1–92.

¹¹¹ [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=62490&partId=1&searchText=icon+george&page=1 доступ 24.07.2019, Kuehn S. Op. cit. P. 105–106.

¹¹² Срібно-золоте чорнило, датоване межею IX–X ст.: *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine era A.D. 843–1261* / ed. H. C. Evans, W. D. Wixom. New York : The Metropolitan Museum of Art., 1997. P. 189.

¹¹³ Пор.: Кам'яний рельєф із зображенням двох святих, які пронизують драконів ланцюгами, датований другою половиною XI – початком XII ст.: *The Glory of Byzantium. Art and Culture*. P. 293, fot. 196. Зображення дракона на датованій першою половиною XI ст. сокирі: *Zdobnictwo wczesnego średniowiecza. Katalog graficzny z dodatkiem «Ruś»* / red. I. D. Górewicz. Szczecin : Triglav, 2009. S. 61, rys. 191R.

¹¹⁴ Орнамент руків'я меча: *Zdobnictwo wczesnego średniowiecza*. S. 33 rys. 95, декоративний елемент щита, датованого X ст. Ibidem. S. 94, rys. 299.

Європи¹¹⁵. Кам'яні рельєфи драконів, особливо перемичка з крипти Святого Леонарда та капітель колони порталу в Ольбині, свідчать, що джерелом натхнення могло бути каменярське мистецтво Польщі, за посередництва якого ці сюжети дійшли до галицьких князів. Вицезгадані зображення драконів із Польщі (Краків, Вроцлав, Стронсько) засвідчують більшою чи меншою мірою стилістичну подібність із зображенням дракона Успенського собору. Яскраво помітні відмінності, але також варто зауважити, що кожен із драконів відображав індивідуальне бачення автора і кожен реалізовував інші естетичні очікування. Зрештою, у широкому розумінні в середньовічному мистецтві немає двох однакових образів дракона. Відмінності стосуються й рівня майстерности каменярів.

Унікальність пам'ятки архітектурної скульптури з Успенського собору і, до речі, єдине відкриття цього виду на території давнього Галича можуть наштовхнути на думку, що рельєф із драконом міг постати як одноразове замовлення, виготовлене за відносно короткий проміжок часу. Високий рівень виконання вказує на майстерність автора і його досконале розуміння сучасних йому стилістичних тенденцій у мистецтві, а також уподобань замовників. Можливо, деталь декорації з драконом була одним із елементів комплексного замовлення архітектурного дизайну, але наразі єдиновідкритим. Присутність майстра чи групи ремісників могла спричинити продовження місцевого розвитку цього виду мистецтва. Існує пам'ятка, яка вказує на нетривале продовження західноєвропейських архітектурних традицій у Галичі. Детальніші порівняльні студії технік каменярства, 3D-сканування деталей різьблення, дослідження структури каменя, можливо, зв'язали б рельєф з Успенського собору та майстерню, де створено портал для церкви Святого Пантелеймона (село Шевченкове). Ця церква майже на пів століття молодша порівняно із нашим датуванням рельєфу дракона, та за припущення, що під час створення архітектурної декорації романського Успенського собору було підготовлено й навчено покоління ремісників, концепція має сенс. Звичайно, статус-кво стану знань на тему впливу польського (західноєвропейського) різьбярства на

¹¹⁵ Тут варто згадати, що про чужоземні, перш за все східні культурні впливи на формування образу дракона в руському мистецтві писав також Володимир Богусевич (Богусевич В. А. Зображення Сімаргла в древньоруському мистецтві // Археологія. Київ, 1961, Т. XII. С. 76–91).

сакральне будівництво Галицького князівства може піддатися зміні після майбутніх археологічних досліджень. Але на сьогодні галицька різьба – ефемерид цього виду творчості у Східній Європі.

Яким же був політичний контекст створення рельєфної декорації собору в Крилосі, або, точніше, її важливого збереженого елемента, яким є рельєф дракона? Скрупульозний аналіз міжнародних відносин Галицького князівства за володарювання Ярослава Володимировича не є, звичайно, нашою метою. Це рішення виходило б за рамки тексту. Йдеться про висвітлення політичних чинників (утім й матримоніальної політики князя), які могли сприяти появі у столиці краю авторів цього об'єкта – цілої групи митців. Як видно, ми знову приймаємо певне припущення *апріорі*, що ті прибули зовні, не будучи місцевого походження. Зрештою, цей погляд домінує і в науковій літературі¹¹⁶, хоча не можна замовчувати факту існування на бічній стіні фрагмента деталі з прямокутним розрізом, що походить з оригінальної декорації собору Святої Богородиці, знайденого 1998 р., частково збереженого напису зі змістом: «Г[оспод]И КУЗЪМА ПСАЛЪ Х[...]Ъ[?]»¹¹⁷ (іл. 9). Володимир Александрович висунув концепцію, що напис виконав один з

¹¹⁶ Див. напр.: Пастернак Я. Старий Галич. С. 141, 149 (камінь святині подібний до церкви Св. Дмитра у Володимирі-на-Клязьмі і церкви Преображення у Переяславі-Залеському (Росія); різьба в романському стилі); Вуйцик В. Нова пам'ятка. С. 281–282; Иоаннисян О. М. Основные этапы развития галицкого зодчества. С. 49; Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. С. 51.

¹¹⁷ Напис, його фотографія та коментар опубліковані в: Корнієнко В. Епіграфіка сакральних пам'яток Галича (XII–XIX ст.) // Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2018. Сер. 2. Вип. 3. № 42. С. 46–448. Таб. XXII, 1. С. 72. Автор відчитав його так: «Г[оспод] и Кузьма псалъ хърст[ъ]». Можна мати сумніви щодо цієї інтерпретації. Перш за все між «х» та «ъ» не видно літер «ърст». Додаймо, що першим відчитав інскрипцію В. Вуйцик. Згідно з його версією текст виглядав так: «Г[оспод]И КУЗЪМА П[І]Ψ[Α]ЛЪ» (Вуйцик В. Різьблений камінь XII ст. з Галицького дитинця // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». Львів, 2004. Вип. 14 : Володимир Вуйцик. Вибрані праці. До 70-річчя від дня народження. С. 287). Ця інтерпретація у кількох місцях, очевидно, хибна. Варто зазначити, що згідно з В. Вуйциком, аналізована деталь була або деталлю перегородки вівтаря, або декорацією просвітів між бічною навою та другим рівнем галереї, подана окремим хрестом на зовнішній стіні святині, що автор вважав за найменш правдоподібний варіант з огляду на брак аналогій на території Галицької Русі (Там само. С. 288).

авторів рельєфної декорації святині, що було б підтвердженням праці над нею руських ремісників¹¹⁸. У свою чергу В. Вуйчик автором напису назвав першого галицького владику, власне ім'я котрого було Кузьма¹¹⁹. Цей погляд знайшов своїх прихильників¹²⁰.

Ми стикаємося зі складним питанням. Якщо припустити, як зазначив В. Вуйчик, що збережений орнаментований фрагмент є частиною хреста (див. детально нижче), а згідно з тим, як прочитав напис В'ячеслав Корнієнко, йдеться про те, що «написав хрест» Кузьма, то правдоподібною стає думка В. Александровича про ідентифікацію автора напису з ремісником, відповідальним за виконання принаймні певної частини рельєфної декорації галицького собору. Добре відомо, що одним із значень терміна «писати» є «малювати, фарбувати, уявляти собі, зображувати, розмалювати»¹²¹. Однак річ у тім, що ані відчитання напису, ані ототожнення елемента декорації об'єкта з хрестом (хоч саме цей факт видається правдоподібним) непевні. Ба більше того, аналізований напис міститься в серії руських графіті, де дієслово «писати» записане саме в такій формі. Однак не обов'язково вони пов'язувалися із творцями якихось елементів декору¹²².

Не виключено, що автором напису була особа, котра мала те саме ім'я, що й галицький єпископ. Це цікава думка, яку неможливо перевірити.

¹¹⁸ Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. С. 51. Український дослідник вважав деталь фрагментом колоночки. При цьому не зазначив, що першим відчитав напис В. Вуйчик.

¹¹⁹ Вуйчик В. Різьблений камінь. С. 287.

¹²⁰ Митрополит Іоасаф (Васильків). Перший галицький єпископ Косма – визначний церковний діяч XII ст. // Із Києва по всій Русі: збірник матеріалів наукової богословсько-історичної конференції, присвяченої 1025-літтю Хрещення Київської Руси – України / ред. І. Коваль, О. Білик. Київ : Б. В., 2013. С. 32.

¹²¹ Срезневский И. И. Материалы для Словаря Древнерусского языка. Москва : Языки славянской культуры, 2003. Т. II. Стб. 935–937, 1776; Т. III. Стб. 1679; Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / ред. И. С. Улуканов. Москва : АН СССР, 2000. Т. VI. С. 394–396.

¹²² Див. напр.: Высоцкий С. А. Древнерусские надписи Софии Киевской XI–XIV вв. Киев : Наук. думка, 1966. № 18, 21, 22, 24, 27, 57, 76 (інскрипція про «написання христа», зображеного поряд з нею), 91; Його ж. Киевские граффити XI–XVII вв. Киев : Наук. думка, 1985. № 305, 363; Мединцева А. А. Древнерусские надписи новгородского Софийского собора XI–XIV вв. Москва : Наука, 1978. С. 29–30, 34, 35, 37, 38–40, 45–47, 51, 53, 62–63, 65, 66, 69, 78, 79, 80, 82, 85–86, 88, 92, 94, 102, 103, 104, 105, 107, 112, 113, 114, 125, 126, 139, 140, 141, 145, 154, 155, 156, 161, 170, 171.

Тим паче ім'я Кузьма не було в той час рідкісним на Русі¹²³. Сумніви щодо обох запропонованих ідентифікацій висловив В. Корнієнко, який на підставі палеографічного аналізу датував інскрипцію кінцем XIII – серединою XIV ст., а за її автора вважав священнослужителя церкви Успіння Пресвятої Богородиці¹²⁴.

Тому в питаннях епіграфіки варто звернути увагу на ще один аргумент. Ідеться про видряпані на поверхні згаданої вище деталі в обведеній контуром панелі кириличні обрамлені титли літери: «КА»¹²⁵. Згідно з концепцією В. Вуйцика, котрий наслідував пропозицію Юрія Дибі, їх можна інтерпретувати як фрагмент вміщеної на плечах хреста христограми: «[ІС ХС НІ] КА»¹²⁶. Безсумнівно, вони становлять оригінальний елемент декорації, про що свідчить і їхнє розміщення та ретельність виконання. Вони були б яскравим свідченням участі в різьбярстві людини, котра знала кирилицю й була добре ознайомлена з руською традицією. Питання в тому, чи був це власне автор або ж особа, котра спостерігала за його роботою та забезпечувала іконографічно-символічні зразки/зразок?

Однак навіть підтвердження факту участі у створенні декорації собору осіб, які послуговувалися кирилицею (найімовірніше русинів, однак складно встановити місцевих чи ні), не підриває погляду щодо виразно «романських» стилістичних рис власне рельєфу з драконом. Ми можемо лише висловити гіпотезу, що навряд чи його автором був русин, хай навіть добре обізнаний із романською художньою традицією¹²⁷. Звичайно, слід підкреслити, що в жодному разі не варто ототожнювати скульптора, що працював над деталлю з кириличною інскрипцією, з автором дракона. Це могли бути різні особи, різного походження, хоча й залучені до роботи над спільним завданням.

¹²³ Згідно з найвичерпніших з відомих зіставленням Мар'яна Войтовича ім'я Кузьма носили 34 особи, 13 з яких жили до початку XIII ст. Науковець при цьому не назвав автора напису, оскільки не був тотожним із галицьким єпископом (Словарь древнерусских личных именований XI–XIV веков / ред. М. Wojtowicz. Poznań : Wyd-wo UAM, 2012. С. 77–78).

¹²⁴ Корнієнко В. Назв. праця. С. 47–48.

¹²⁵ Там само. № 41 (С. 46) і табл. XXI (С. 71).

¹²⁶ Вуйчик В. Різьблений камінь. С. 287–288. Монограма Христа мала б міститися на обох плечах втраченої балки хреста, натомість перші дві літери слова «НІКА» на також не збереженій верхній частині стовпа. Ймовірно, відтворюючи зміст та розміщення напису, автор посилався на сучасні аналогії в руському мистецтві того часу.

¹²⁷ Тут вартий уваги екскурс, що згідно з В. Вуйчиком елементи декорації деталі, що містить напис, стилістично близькі до рельєфів, знайдених у Чернігові та датованих кінцем XI – початком XII ст. (Там само. С. 288).

Спроби знайти на тлі аналізу політичних зв'язків Галицького князівства часів Ярослава Володимировича коло творців та джерела походження рельєфу з драконом (і ширше скульптурного оздоблення галицького собору) не обов'язково мусили принести позитивний результат. Загалом відомо, що князь Ярослав успадкував після смерті батька погані стосунки з декотрими Рюриковичами (особливо із Ізяславом Мстиславовичем та його найближчими родичами), монархією Арпадів та польськими князівствами¹²⁸. Поступово ситуація змінювалася. Молодий Володимирович почав проводити активну зовнішню політику, втім непостійну з погляду укладених союзів. Водночас він підтримував близькі контакти як із різними руськими князівствами, так і з державами поза ойкуменою Рюриковичів, а саме Ромейською імперією, Угорським королівством, польськими князівствами, можливо, й зі Священною Римською імперією. Обговорення цих питань розпочнімо з матримоніальних сюжетів. Неодноразово до резиденції князя разом із коханою дружиною потрапляла й група митців, або ж шлюб сприяв мистецьким зв'язкам між державами походження чоловіка та дружини.

Князь Ярослав був єдиним відомим джерелам сином, а ймовірно й взагалі дитиною Володимирка Володаревича. На думку багатьох дослідників, котрі, однак, спираються на відомості Василя Татищева та непрямі свідчення, матір'ю галицького володаря була угорська принцеса, донька Коломана Книжника¹²⁹. Тим часом російський істориограф XVIII ст. у другій редакції своєї *Історії Російської* без жодних покликів на джерела повідомив, що 6634 р. Володимирко взяв дружину та дітей і подався «к тестю» в Угорщину¹³⁰. Пізніше Угорщина суттєво підтримувала князя у

¹²⁸ Див. щодо цього: Грушевський М. *Історія України-Руси* : у 10 т., 11 кн. Київ : Наук. думка, 1992. Т. II : XI–XIII вік. С. 428–435; Пашуто В. Т. *Внешняя политика Древней Руси*. Москва : Наука, 1968. С. 155–158, 169–178.

¹²⁹ Див. наприклад: Баумгартен Н. А. *Первая ветвь князей Галицких. Потомство Владимира Ярославича* // *Летопись Историко-родословного общества в Москве*. 1908. Вип. IV (16). С. 7–11; Ejusdem, *Généalogies et mariages*. *Tabl. III; Войтович Л. Княжа доба на Русі*. С. 338; Донской Д. В. *Рюриковичи*. С. 193.

¹³⁰ Татищев В. Н. *История Российская*. Ч. 2 : (вторая редакция) // Татищев В. Н. *Собрание сочинений*. Москва : Ладомир, 1995. Т. II–III. С. 138. У першій редакції цієї інформації немає (Там же. Ч. 2 (первая редакция) // Татищев В. Н. *Собрание сочинений*. Москва : Ладомир, 1995. Т. IV. С. 185. Невідомо, звідки В. Татищев взяв інформацію про Володимирового угорського «тестя», однак неодноразово підтверджувалося, що російський істориограф мав схильність перебільшувати інформацію літописів, «доповнювати» імена, патроніми, ідентифікацію осіб і т. д. Як правило, це було помилковим.

його різних справах, що дало дослідникам підстави стверджувати, наче цей союз виник на основі матримоніального зв'язку, тобто був результатом шлюбу Володимирка з Коломановою дочкою¹³¹. За браком однозначних і переконливих аргументів мусимо з обережністю прийняти, що ототожнення дружини галицького князя непевне. Тут ми йдемо за угорськими науковцями, котрі не знають Коломанівни, нібито виданої за Володимирка Володаревича¹³². Як бачимо, для визначення джерела створення рельєфної композиції собору походження князя Ярослава «за кужелем» не допомагає.

Невідома й дата народження Ярослава. Однак знаємо, що на момент смерті батька (лютий 1153 р.) він міг обіймати престол, оскільки згідно інформації *Київського літопису* 6658 р. одружився із дочкою Юрія Володимировича Довгорукого – Ольгою¹³³. Це свідчить про досягнення ним зрілого віку (14–15 років, згідно права і звичаями тогочасної Руси). Попри це деякий час після смерті батька ще вважався «молодою» особою, що, звичайно, є неоднозначним терміном¹³⁴.

У шлюбному зв'язку із Ольгою Ярослав Володимирович дочекався декількох дітей. Невідома на ім'я донька перед 1164 р. була заручена з угорським королем Стефаном III¹³⁵, ймовірно 1166/1167 рр. сина Володимира було одружено з дочкою чернігівського Святослава

¹³¹ Див. прим. 27.

¹³² Wertner M. Az Árpádok családi története. Nagy-Becskereken : Pleitz Fer. Pál könyvnyomdája, 1892. Old. 215–235, 257–280; Korai magyar történeti lexikon (9–14. század) / red. Gy. Kristó, P. Engel, F. Makk. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1994. Old. 62, 314–315; Font M. Könyves Kálmán. Б. М. : Б. В., 2018. Р. 8–9, 15–19). Існування Коломанівни, виданої за Володимирка, поставив під сумнів також російський дослідник Михайло Юрасов (Юрасов М. К. Была ли жена Владимира Володаревича венгеркой? // Слово о полку Игоревім та його доба. Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. Галич, 24 жовтня 2007 р. Галич: Б. В., 2007. С. 136–140; Его же. Внук Владимира Мономаха. Борис Калманович, князь-авантюрист. Санкт-Петербург : Наука, 2017. Прим. 20. С. 253). Погодився з цим і український дослідник Мирослав Волощук (Voloshchuk M. Ruthenian–Hungarian Matrimonial Connections in the Context of the Rurik inter-dynasty Policy of the 10th–14th Centuries: selected statistical data // Codrul Cosminului. 2018. Т. XXIV. № 1. Р. 22–23).

¹³³ Ипатьевская летопись. Стб. 394.

¹³⁴ Там же. Стб. 466.

¹³⁵ Грот К. Из истории Угрии и славянства в XII веке (1141–1173). Варшава : Тип. М. Земкевич, 1889. С. 303; Wertner M. Op. cit. Old. 316–318; Войтович Л. Княжа доба на Русі. С. 349.

Всеволодовича Болеславою¹³⁶, найпізніше на початку 80-х рр. XII ст. Єфросинія (?) стала дружиною новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича¹³⁷, а Вишеславу безсумнівно близько 1177–1179 р. видано за сина Мешка III Старого Одона¹³⁸.

Щодо інших політичних кроків князя дуже красномовною є інформація *Київського літопису* під 6667 (1158) р. Тоді він постановив розправитися зі своїм родичем Іваном Ростиславовичем Берладником, котрий перебував у тодішнього київського князя Ізяслава Давидовича. У зв'язку з цим просив допомоги «руських князів, [угорського. – Авт.] короля і князів ляхських». Він її отримав. До Ізяслава було відправлено посольства від згаданих союзників галицького володаря¹³⁹. Під 6682 р. те саме джерело згадує про те, що князь Ярослав за 3000 гривень найняв ляхів проти луцького Ярослава Ізяславича¹⁴⁰. Варто також згадати, що до не згаданого конкретно польського князя 6681 р. втекла разом із сином дружина галицького князя Ольга¹⁴¹. З інших джерел відомо про участь Ярослава Володимирковича у візантійсько-угорській війні на початку 60-х рр. XII ст. При цьому руський володар змінював союзників у ході цієї війни. Спочатку він підтримував угорців і прийняв на своєму дворі втікача з Константинополя – Андроніка Комніна. Однак потім 1165 р. дійшов згоди з цісарем Мануїлом I¹⁴². Це все, що відомо про відносини князя Ярослава із Польщею, Угорщиною та Ромейською імперією. Про зв'язки з іншими країнами відомо ще менше. 1165 р. якийсь руський князь, правдоподібно,

¹³⁶ Іпатьевская летопись. Стб. 527.

¹³⁷ Зотов Р. В. О черниговских князьях по Любецкому синодику и о черниговском княжестве в татарское время, Санкт-Петербург : Тип. братьев Пантелеевых, 1892. С. 270 ; Баумгартен Н. А. Первая ветвь князей Галицких. С. 17–18; Ejusdem. Généalogies et mariages. Tabl. III; Войтович Л. Княжа доба на Русі. С. 349.

¹³⁸ Jasiński K. Uzupełnienie do genealogii Piastów // Studia Źródłoznawcze. 1960. T. V. S. 92; Tęgowski J. Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich w średniowieczu // Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie / pod red. T. Chynczewskiej-Hennel i N. Jakowenko. Lublin : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000. S. 21–22; Pelczar S. Władysław Odonic książę wielkopolski, wygnaniec i protektor kościoła (ok. 1193–1239). Kraków : Avalon, 2013. S. 31–32. Існують й інші пропозиції щодо терміну укладення цього шлюбу і філіації Вишеслави. Не будемо тут відкривати про це дискусії.

¹³⁹ Іпатьевская летопись. Стб. 496–497.

¹⁴⁰ Там же. Стб. 571.

¹⁴¹ Там же. Стб. 564.

¹⁴² Грот К. Указ. соч. С. 301–334.

як вважав Владимир Пашуто, пов'язаний з Ярославом, був відданий під опіку імператорові Фрідріху I Барбароссі за посередництва чеського короля Володислава II¹⁴³. Слідом якихось попередніх контактів галицьких Рюриковичів із Фрідріхом I є також акт втечі до Німеччини ув'язненого 1189 р. в Угорщині Володимира Ярославовича¹⁴⁴.

Видно, що ми володіємо досить скупим і неточним джерельним матеріалом. Немає жодної інформації, яка могла б пов'язати політичні відносини з розвитком мистецтва в Галицькому князівстві, хоч принаймні наявна підтверджує, як і згаданий вище факт видання дочки за Одона Мешковича та заручини іншої дочки зі Стефаном III, існування помірно систематичних стосунків із землями П'ястів та Ападів, а також з іншими державами.

Однозначно менше збереглося у джерелах інформації про господарські стосунки і торговельні зв'язки Галицької Русі, хоч безперечним є факт їхнього існування. Це також могло бути потенційним пасом для появи групи, член котрої виконав рельєф дракона у галицькому соборі.

Розглядаючи питання зв'язку між мистецтвом, політикою та господарством, неможливо, зрештою, оминути банальний геополітичний чинник, котрий сам собою може відіграти істотну роль у пошуку джерел впливу для становлення рельєфу дракона у Галичі. Галицьке князівство межувало як із Малопольщею, так і з Угорським королівством. Лише це полегшувало взаємні контакти і потік людей та ідей. Різноманітні особисті контакти галичан з угорцями та поляками Малої Польщі підтверджено як для XII ст., так і XIII ст. Тут не місце їх згадувати. Цей факт добре відомий дослідникам.

¹⁴³ *Gesta Friderici I. imperatoris auctoribus Ottone et Ragewinus praeposito Frisingensibus* // *Monumenta Germaniae Historica Scriptores* / ed. G. H. Pertz. Hannoverae : Hahn, 1868. Т. XX. S. 492. Російський автор стверджував, що то міг бути якийсь васал із Галича чи Волині або ж навіть Всеволод Юрійович, що повернувся із ромейського заслання (Пашуто В. Т. Указ. соч. С. 185, 219). Пор.: Назаренко А. В. Русско-немецкие связи домонгольского времени (IX – середина XIII в.): состояние проблемы и перспективы дальнейших исследований // *Из истории русской культуры* / сост. А. Ф. Литвина, Ф. Б. Успенский. Москва : Языки русской культуры, 2002. Т. II. Кн. 1 : Киевская и Московская Русь. С. 271–272. Про ідентифікацію руського князя у німецькій літературі не йдеться (див. наприклад: *Oppl F. Friedrich Barbarossa. Darmstadt : Wiss. Buchgesellschaft, 2009. S. 282.*)

¹⁴⁴ *Ипатьевская летопись*. Стб. 666–667; Пашуто В. Т. Указ. соч. С. 219–220; Назаренко А. В. Указ. соч. С. 272. У неопублікованому, на жаль, виступі на XXX Пашутівських читаннях у Москві 2018 р. Олександр Назаренко активно підкреслював існування зв'язків між Фрідріхом I Барбаросою та Галицьким князівством.

Із поданих роздумів можемо зробити такий висновок. Ми знаходимо декілька потенційних, наведених вище шляхів появи конкретного художнього впливу в Галичі. Мали вони, однак, сягати інших каналів, аніж, можливо, джерельно визначених. З одного боку, це лише свідчить про багатство різноманітних відносин, які підтримувала ця держава й суспільство, з другого – ми надалі володіємо скупими свідченнями про наш конкретний предмет студій.

*Переклала з польської
Ірина Тумар (Івано-Франківськ, Україна)*

*Aneta Gołębiowska-Tobiasz (Plzeň, Czech Republic)
Dariusz Dąbrowski (Bydgoszcz, Poland)*

Dragon from the Uspensky church in Halych from the Polish research perspective

An interesting monument of medieval masonry is a bas-relief showing a fire-breathing dragon, which is currently located in the Uspensky church in Krylos. The style of the creature's presentation is convergent, among others, with several Romanesque monuments in sculptural art from Poland. The motif of this mythical creature has been used in artistic composition since the dawn of time. The symbolism of the dragon contained both positive and pejorative potential, depending on the time and cultural circle in which it appeared. The authors, based on a comparative analysis of the style of the object, historical sources, epigraphic monuments and preserved forms and decorations of architectural details from the non-existent Cathedral of the Mother of God in Halych, propose to date the image of the dragon to the third quarter of the 12th century. This is also an example of one of the few monuments that show the Western European, Romanesque sculptural tradition in Eastern Europe.

Key words: *dragon, Romanesque art, stone decorative details, zoomorphic motif, Halych, Rurikids.*

Перелік ілюстрацій

Рельєф з драконом з Успенського собору (фото А. Ґолембйовської-Тобіаш).
Візуалізація рельєфу у протилежному напрямі (фото А. Ґолембйовської-Тобіаш)
Перемичка із рельєфом дракона у крипті Св. Леонарда на Вавелі (за: Sztuka polska przedromańska i romańska... S. 433, fot. 441).
Дракон з тимпана в Стронську (фото А. Ґолембйовської-Тобіаш).
Дракон на внутрішній капітелі лівої колони отвору portalу з Ольбина (фото А. Ґолембйовської-Тобіаш).
Дракон на зовнішній капітелі лівої колони отвору portalу з Ольбина (фото А. Ґолембйовської-Тобіаш).
Деталь бордюра з Ґнезненських воріт (фото А. Ґолембйовської-Тобіаш).
Імовірний шлях проникнення собакоголового дракона на території Угорщини, Польщі та Галицького князівства (чорний колір – місця концентрації кам'яних архітектурних деталей та поодиноких рельєфів, білий – інші згадані у статті місця з рельєфами, пам'ятками ливарного і ювелірного мистецтва).

Рельєф з драконом з Успенського собору (фото А. Голембйовської-Тобіаш)

Візуалізація рельєфу в протилежному вигляді (А. Голембйовської-Тобіаш)

*Перемичка із рельєфом дракона в крипті Св. Леонарда на Вавелі
(за: Sztuka polska przedromanska i romanska... S. 433, fot. 441)*

Дракон з тимпана в Стронську (фото А. Голембйовської-Тобіаш)

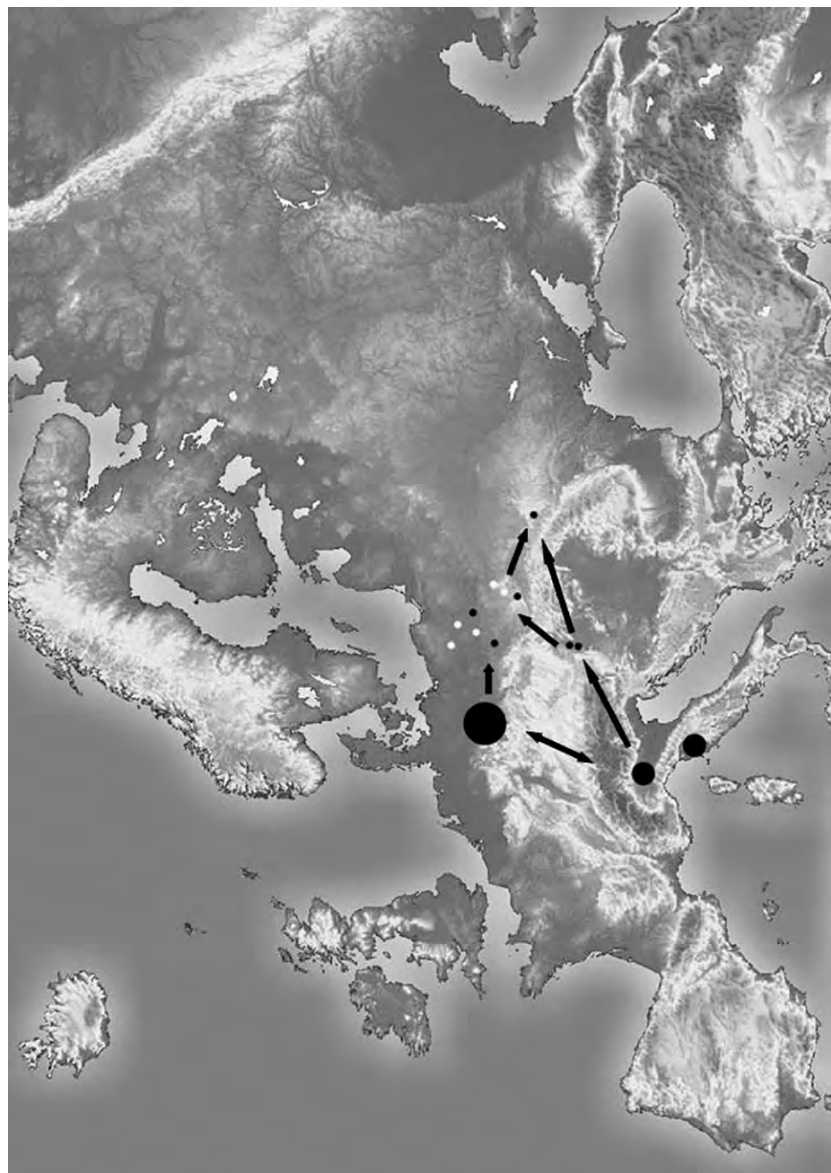
*Дракон на внутрішній капітелі лівої колони отвору порталу з Ольбина
(фото А. Голембйовської-Тобіаш)*

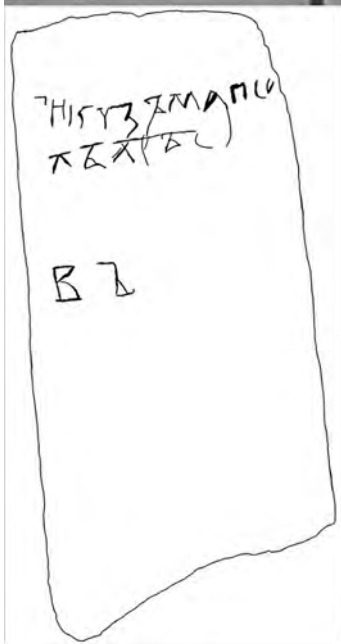
*Дракон на зовнішній капітелі лівої колони отвору порталу з Ольбина
(фото А. Голембйовської-Тобіаш)*

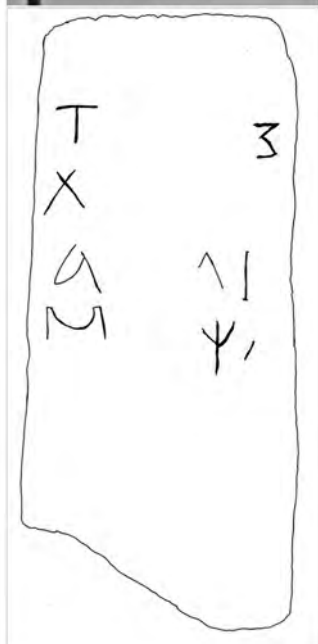
Деталь бордюра з Гнєзненських воріт (фото А. Голембйовської-Тобіаш)

Ймовірний шлях проникнення собакоголового дракона на територію Угорщини, Польщі та Галицького князівства (чорний колір — місця концентрації кам'яних архітектурних деталей та поодиноких рельєфів, білий — інші згадані у статті місця з рельєфами, пам'ятками ливарного і ювелірного мистецтва)

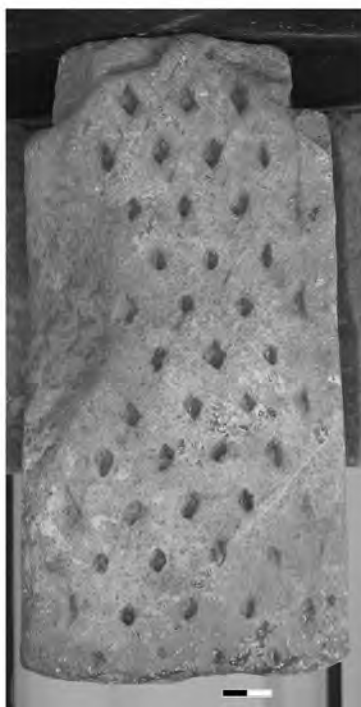
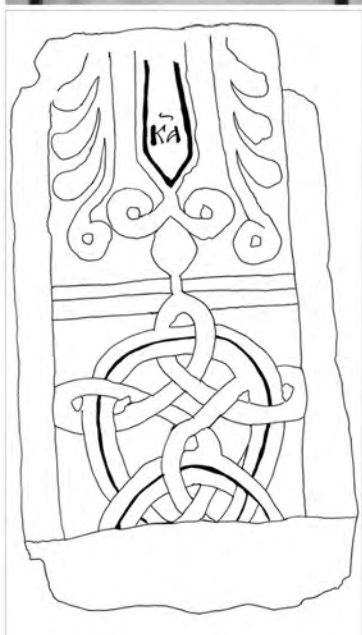

1

2

Напис з деталі рельєфу (за: Корнієнко В. Назв. праця. С. 72, табл. XXII)

*Деталь рельєфу із геометричними, плетеними мотивами та пальметами
(за: Корнієнко В. Назв. праця. С. 71: табл. XXI)*

ІСТОРІЯ ВІДБУДОВ ХРАМУ СВЯТОГО ПАНТЕЛЕЙМОНА ПОБЛИЗУ ГАЛИЧА: ВІД ІСТОРІЇ ДО СУЧАСНОСТІ

Статтю присвячено унікальній пам'ятці романської архітектури – церкві Св. Пантелеймона, яка залишається єдиною автентичною добре збереженою святиною галицької архітектурної школи. На основі нововиявлених джерел висвітлено історію храму в контексті його перебудов та реконструкцій. У розвідці проаналізовано минуле церкви від часу її закладення і до сьогодні.

Ключові слова: Галицька архітектурна школа, романська архітектура, церква Св. Пантелеймона, костел Св. Станіслава отців францисканців, Володимир Ярославович, Перша світова війна.

Храм Св. Пантелеймона в с. Шевченковому (частина території давнього Галича) – це єдина білокам'яна пам'ятка історії та архітектури княжого міста, що дійшла до нас з часів середньовіччя, зберігши свої автентичні мури (до висоти 8 м). За свого існування пам'ятка неодноразово зазнавала руйнацій та в процесі відновлення змінювалася. Саме тому ми вважаємо за доцільне коротко простежити історію функціонування княжої святині.

Церква віддавна привертає увагу багатьох науковців, вона є цікавим об'єктом у кількох аспектах: історичному, мистецтвознавчому, архітектурному, культурологічному, адже має значний джерельний потенціал, а наукові дискусії навколо неї не вщухають досі. Дотепер не з'ясовано точної дати її зведення, витоків стилістичних особливостей, конструктивних і технологічних прийомів побудови. Вцілілі на стінах будівлі епіграфічні джерела у вигляді написів і рисунків не мають однозначних наукових інтерпретацій. Археологічні й архітектурні дослідження, що дають можливість аргументовано висвітлити питання будівельної техніки автентичних мурувань, планувальних та стилістичних характеристик, далекі від завершення. Для усвідомлення актуальності цих наукових дискусій варто зазначити, що галицька архітектурна школа

XII–XIII ст. залишається дотепер найменше вивченою серед інших архітектурних шкіл Центральної та Східної Європи. Процес державного самоутвердження України потребує ґрунтовного вивчення архітектурної й епіграфічної спадщини княжої доби – середньовічного та ранньомодерного періодів.

Про початки закладення храму і про княжий період його існування маємо обмаль інформації. Традиційні вітчизняні та іноземні письмові наративи з цього приводу мовчать. Єдиним джерелом, з якого вдається довідатися про початок функціонування церкви, слугують кириличні написи-графіті на стінах храму¹. Найдавніша висічена на північній стіні всередині храму дата – 1194 рік². Спочатку її помилково прочитав Володимир Вуйцик як 1287 р.³ Однак завдяки детальному палеографічному аналізу вдалося визначити, що тут ідеться про 1194 р. Ми вважаємо за доцільне опублікувати весь текст напису: «В літо S҃VB преставилася Уляна місяця травня у 3І день»⁴. Слово «преставилася» говорить, що Уляна належала до духівництва, можливо, була дочкою або дружиною священника. Якщо ж 1194 р. відбувався обряд похорону, значить тоді галицька святиня вже була чинною, а отже, ми можемо припустити, що її могли закласти в 1180-х рр. Фундатором храму радше був син Ярослава Володимировича, прозваного у «*Слові о полку Ігоревім*» Осмомислом, – Володимир Ярославович⁵, оскільки будівництво храму припадає на час його правління.

¹ Стасюк А. Середньовічний монастир у Галичі: від св. Пантелеймона до св. Станіслава // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2011. Вип. 20. С. 182.

² Корнієнко В. Ранні датовані пам'ятні графіті церкви Св. Пантелеймона в Галичі: нові дослідження // Галич і Галицька земля. Матеріали міжнародної конференції. Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2014. С. 87.

³ Вуйцик В. Графіті XII–XV ст. церкви Святого Пантелеймона в Галичі // Записки НТШ. Т. 231. Львів : НТШ, 1996. С. 192.

⁴ Гусак А. Стан та перспективи дослідження кириличних написів зі стін храму Св. Пантелеймона в Галичі // *Colloquia Russica*. Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції, Львів, 15–18 листопада 2017 року / за ред. В.Нагірного. Краків, 2018. Серія I. Т. 8 : Релігії та вірування IX–XVI століття. С. 229.

⁵ Иоаннисян О., Рождественская Т. Надпись с именами Мстислава и Игната на стене церкви св. Пантелеймона в Галиче в контексте политических событий конца XII в. // Архитектура и археология Древней Руси. Труды государственного Эрмитажа XLVI. Санкт-Петербург, 2009. С. 216.

Ми не можемо сказати напевно, чи існував православний монастир при церкві від початку її існування? Проте, враховуючи поширену на Русі монастирську традицію, припускаємо, що храм Св. Пантелеймона був церквою однойменного середньовічного монастиря⁶.

Наступним етапом в історії храму був час, коли його, найвірогідніше 1349 р., передали католикам і перетворили на костел Св. Станіслава (патрон Польської Корони). Саме тоді, ймовірно, було вигнано руських монахів і закладено капеланію для дислокованого в Галичі польського гарнізону⁷, оскільки, після переходу Галича під польське управління кількість католиків помітно зросла. Хоча існують й інші версії. Зокрема польський хроніст Ян Длугош переконаний, що 1375 р., за понтифікату Григорія XI, в Галичі постало Галицьке латинське архієпископство, на потреби якого перейшла церква грецького обряду⁸. Станом на 1367 р. маємо першу письмову згадку про храм, де йдеться про те, що її переосвячено в катедральний собор для латинського архієпископства, центром якого відтоді став Галич (до 1414 р.)⁹.

Отож, як бачимо, в перші роки існування латинської єпархії костел Св. Станіслава служив катедрою для архієпископства. Після того, як латинська парафія покинула храм 1427 р.¹⁰, він тривалий час залишався у напівзруйнованому стані. Однак навіть тоді, на думку Ярослава Дашкевича, у храмі відправляли літургії. Проводила їх вірменська громада, свідченням чого є збережені на стінах храму написи-графіті, виконані вірменською мовою, один з них датований 1444 р.¹¹ Як зазначає

⁶ Стасюк А. Назв. праця. С. 184.

⁷ Пеленський Й. Галич в історії середньовічного мистецтва на основі археологічних досліджень і архівних джерел // Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2018. Серія 2. Вип. 2. С. 244–245.

⁸ Dlugossii Joannes. Annales seu Cronicae ingliti regni Poloniae. Warsaviae : Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1985. Lib. X. S. 43.

⁹ Впродовж 1414–1427 рр. тривало перенесення Латинського архієпископства з Галича до Львова: Пеленський Й. Назв. праця. С. 246, 251.

¹⁰ Пеленський Й. Назв. праця. С. 251; Дідух В. Пантелеймонівський храм – перлина білокам'яного зодчества // Пам'ятки України: історія та культура. 2013. Вип. 6 (червень). С. 25.

¹¹ Дашкевич Я. Символіка проквітлого хреста // Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Львівське відділення УАД ім. М. С. Грушевського НАН України. Львів : Піраміда, 2011. С. 314.

Оганес Халпахчян, в історіографії невідомо жодного випадку, коли б вірменські написи могли бути висічені на будівлі, яка б їм не належала¹².

1557 р., як зазначає Йосиф Пеленський, покликаючись на люстрацію староства: «[...] костел стоїть самотньо на полях, вимурований з квадратних каменів, чолом звернений до річки Чви [Лімниці – А. Г.]»¹³.

У XVI ст. костел користувався великими земельними наділами, що залишилися ще від часів існування латинської архієпископської капітули¹⁴. 1594 р. татари вкотре напали на Галичину¹⁵. Тоді було зруйновано францисканський монастир і костел Св. Хреста в Галичі. За рік галицький парох віддав для користування францисканцям костел Св. Станіслава – колишню церкву Св. Пантелеймона: «[...] що стоїть недалеко Галича на горбі, опустілий та залишений від многих літ, з цілим оточенням, замкненим ровом та валом»¹⁶. Бездомні монахи домоглися через послів на сеймі підтвердження цього права, на що польський король Сигізмунд III 25 травня 1596 р. дав дозвіл на відбудову костелу Св. Станіслава та зведення поблизу нього монастиря¹⁷. Перебудова костелу тривала впродовж 1598–1611 рр. Тоді храм перетворили на тринавну базиліку. Крім того, було зведено оснащену бійницями в'їзну вежу-дзвіницю. Також з джерел відомо, що галицький староста Станіслав Влодек надав францисканцям для відбудови костелу значну допомогу та подарував монастиреві близько 170 моргів орної землі в Побережжі¹⁸.

¹² Халпахчян О. Культурные связи Владимиро-Суздальской Руси и Армении // Проблемы истории архитектуры народов СССР: сборник научных трудов. Москва : Стройиздат, 1977. С. 22; Мнацаканян П. Вірменські інскрипції з церкви Святого Пантелеймона в Галичі // Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2018. Вип. 2. С. 84–85.

¹³ Пеленський Й. Назв. праця. С. 239.

¹⁴ Петрушевич А. Историческое известіе о церкви св. Пантелеймона близъ города Галича теперь костел св. Станислава оо. Францискановъ яко древнейшемъ памятникъ романскаго зодчества на Галицкой Руси съ первой половины XIII ст. Львів : Издвiеніе и собственность Ставропигійскаго Института, 1881, 1881. С. 25.

¹⁵ Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець: джерелознавче дослідження. Київ : Наук. думка, 1971. С. 102.

¹⁶ Пеленський Й. Назв. праця. С. 259.

¹⁷ Там само. С. 279–282.

¹⁸ Там само. С. 283–286.

Впродовж XVII–XIX ст. конвент костелу Св. Станіслава щедрими пожертвами обдаровували представники галицької знаті латинського обряду. З галицьких міських актів за 1627 р. довідуємося, що францисканці мали великі земельні наділи: Побережжя, Єшув, які тягнулися до гостинця, що вів до Блюдників¹⁹. Того ж року в костелі Св. Станіслава провели черговий ремонт. Було знято тиньк з внутрішніх стін, при цьому знищували раніше викарбувані написи. Відновлювальні роботи проводили 1620, 1621 та 1626 рр. Близько 1632 р. в центрі міста наново відкрили й освятили монастир францисканців з костелом Святого Хреста, куди перейшли більшість ченців. Ті ж, хто залишився при костелі Св. Станіслава, утворили філію конвенту Святого Хреста²⁰.

Пізніше місцеві парафіяльні священники прагнули позбавити їх права відправляти в костелі Св. Станіслава літургію, однак 1641 р. костел остаточно закріпили за ними²¹.

В інвентарному описі 1663 р., який віднайшов та опрацював Володимир Александрович у Вільнюсі, зазначено, що в костелі немає склепінь, а дах підбитий дошками зсередини та зовні перекритий ґонтом. Він має шість вівтарів, під головним вівтарем містяться три склепи, один – для духівництва, два інші – для шляхти²².

Спустошення костел зазнав під час нападу на Галич 1676 р. татаро-турецького війська на чолі з Ібрагімом Шайтаном. Святиня постанала з руїни завдяки жертвам місцевої знаті, яка заповідала поховати себе у криптах храму. В цей час обома чернечими обителями опікувався ґвардіян Св. Хреста, а з 1750 р. монастир і костел Св. Станіслава стали філією монастиря Св. Хреста в Галичі²³. Після 1787 р. австрійська адміністрація закрила монастир.

¹⁹ Федунків З. Галицький релігійний центр: проблеми і факти. Твердині Прикарпаття. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2013. Кн. 1. С. 195.

²⁰ Пеленський Й. Назв. праця. С. 261.

²¹ Brzezina K. Kościół parafialny P. W. Wniebowzięcia Najśw. Panny Marii w Haliczu // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. Kraków : Międzynarodowe Centrum Kultury, 2006. T. 14. S. 57.

²² Висловлюю щиро подяку професору Володимирові Александровичу (Львів, Україна) за наданий інвентар.

²³ Brzezina K. Op. cit. S. 58.

1802 року костел Св. Станіслава охопила пожежа, згоріло практично все, що було всередині, включно з архівом²⁴. Після пожежі до 1820-х рр. костел не вдавалося повністю реконструювати. 1821 р. указ імператора Франца І про відновлення раніше закритих монастирів, ймовірно, також дав поштовх до відновлення монастиря і костелу Св. Станіслава, оскільки вже у другій половині 1820-х рр. при ньому перебував ґвардіян. Про те, що реставрація святині тривала 1830-х рр., свідчить Петро Левицький. За його словами, до цього часу на стінах ще були кириличні написи, з яких можна було довідатися, що це колишня церква Св. Пантелеймона з княжого періоду. Але 1827 р. ґвардіян францисканців наказав всі кириличні написи на стінах костелу затерти, оскільки вважав їх «неактуальними». Саме тому 1849 р. жодного з них на храмі виявлено не було. Всі вони були затиновані. Залишилися лише численні графіті-написи з XVI ст. Однак інформація про «старовинні написи» збережена в інвентарі за 1785 р.²⁵

У листуванні консерватора з провінціалом ордену братів менших за 1869 р. дізнаємося про «сумний стан костелу Св. Станіслава біля Галича»²⁶. Тоді францисканці просили в консерваторів відремонтувати костел, та ті не поспішали, і 1882 р. храм знову постраждав від пожежі, що стало остаточним аргументом для його нагальної відбудови. У зв'язку з цим 1884 р. місцевий ґвардіян підготував чергове прохання до консерватора про допомогу в реставрації костелу Св. Станіслава, яку провели 1886 р. за проектом Юліана Захаревича коштом Крайового сейму у розмірі 500 ринських²⁷. Очевидно, за передбачену суму костел повністю відновити не вдалося. Адже, як бачимо із засідання консерваторів 1910 р., Олександр Чоловський високо оцінив роботу дослідження Й. Пеленського, зокрема щодо прочинання написів, віднайдених на стінах

²⁴ Петрушевич А. Назв. праця. С. 90.

²⁵ Львівська національна наукова бібліотека НАН України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБУ), Відділ рукописів ф. 77 (Антонія Петрушевича), оп. IV, спр. 944 (Левицький Е. Нотатки до опису Галича. Чернетки, 1850 р.), арк. 24; Головацкий Я. Об изследовании памятниковъ русской старины, сохранившихся в Галичине и Буковине // Труды Первого археологического съезда в Москве. 1869. Москва, 1871. Т. 1. С. 229.

²⁶ Арсенич М. До історії давньої Галицької архітектури // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. Львів, 1992. Вип. 2. С. 103.

²⁷ Там само. С.104.

храму, а також наголошував, що костел Св. Станіслава «приховує ще багато таємниць, розв'язати які можна лише в процесі реставрації»²⁸.

В часи Першої світової війни храм знову зазнав великих руйнувань. У червні 1915 р. під час тритижневих обстрілів російських гармат святиня дуже постраждало, внаслідок чого західний фасад церкви був значно пошкоджений: «Цілі блоки повиривані і пошкоджені, частково обвалився автентичний портал, понижена його ліва частина з профільованими романськими луками, над порталом вибито отвір величиною 2,0х3,0 м. Знищена пілястра, від бази до капітелей, з південної сторони від portalу. Дах бляшаний від гарматних куль пошкоджений, крокви поламані. Реставрація даху і відновлення г'зимсу буде коштувати найменше 2 000 крон. У вівтарну частину попала граната "марера", внаслідок чого стіни від цоколю до верху пошкоджені, бічні вівтарі цілком знищені. Наразі лише великі дірки залатані бляхою»²⁹. Згоріло перекриття церкви, пошкодилися верхні частини трьох апсид. Внаслідок прямого попадання снаряду всередину храму було цілком знищено два бічні вівтарі та кам'яну підлогу. В приміщенні монастиря вибито шибки вікон. Значно більших руйнувань зазнала в'їзна вежа-дзвіниця. Тут було цілком знесено дах та частково пошкоджено третій ярус, де містилися три дзвони, що походили з часу будівництва дзвіниці (1611 р.). Найбільший дзвін тріснув. Проте, на щастя, всі дзвони залишилися на місці³⁰.

У кошторисі, складеному 25 вересня 1918 р., передбачено суму для відновлення костелу – 16 451,50 крони³¹. Деякі ремонтні роботи провели ченці. Та 1920 р. Веслав Ґжимальський повторно склав кошторис на суму 147 190, 42 крон³². Окремо було складено кошторис і для відновлення в'їзної вежі-дзвіниці – 127 999,1, 70 крон³³. Усі кошторисні документи разом із трьома фотографіями поруйнованого костелу відправили до Управління консерваторів у Кракові, а звіди – до Львова³⁴.

²⁸ Sprawozdania c. k. Konserwatorów i korespondentów Galicji Wschodniej // Teka Konserwatorska. 1910. T. 3. № 88–99. Styczeń-grudzień. S. 38–39.

²⁹ Центральний державний історичний архів України у місті Львові (далі – ЦДІАЛ). ф. 616, оп. 1 спр. 90. арк. 25.

³⁰ ЦДІАЛ. ф. 616. оп. 1 спр. 90. арк. 25.

³¹ Там само. арк. 20–21.

³² Там само. ф. 672, оп. 1, спр. 8, арк. 16.

³³ Там само.

³⁴ Там само. арк. 6; Центральне намісництво відбудови Галичини звернулося до інженера Юліана Цибульського до м. Львова, який в той час споруджував у Галичі бараки для бездомних з проханням звести накриття для костелу Св. Станіслава, але він цього не виконав (Там само).

З листа від 6 березня 1920 р. провінціала францисканців о. Алоїза Карвацького довідуємося, що костел на той час ще не було відновлено. Провінціал обґрунтовує потребу відновлення костелу тим, що: «[...] Може це єдина романська пам'ятка першої половини XIII ст. на Червоній Русі, яка від часу свого створення була латинським костелом [? – А. Г.] з епохи панування в Галичі угорського Коломана і брата його Андрія. Розбивається серце коли бачимо єдиного свідка західної культури і католицького костелу [...] в цих краях»³⁵.

Науковець і реставратор Іван Могитич у своїх наукових розвідках умовно зазначав, що відбудова галицького храму тривала до 1926 р.³⁶ Однак завдяки виявленню нових архівних джерел та ретельному опрацюванню листування ченців з консерваторами вдалося встановити, що реставрація святині тривала до 1936 р. Відомо, що 26 червня 1926 р. на реставрацію костелу Св. Станіслава було виділено 900 злотих³⁷, наступного року – 1000 злотих. Тоді ж було підтримано прохання францисканців анулювати позики на суму 6000 злотих, виділену з Галицького староства на відбудову, однак борг не скасували. Також затвердили проєкт головного вівтаря, який розробив архітектор Михайло Лужецький³⁸.

1930 р. роботи з відновлення костелу Св. Станіслава тривали. Тоді залишилося ще відреставрувати фасад та романський портал головного входу. Для цих робіт закупили будівельний матеріал, закінчили тинькування дзвіниці біля костелу, яка виконувала й функцію оборонної брами. Проєкт реставрації portalу виконали на замовлення і під керівництвом консерватора інженера Людомила Дюрковича кошторисом у 1000 злотих³⁹. А 1931 р. зроблено запит до Міністерства релігії і народної освіти у справі виділення позики конвентові на реставрацію костелу,

³⁵ Там само. ф. 672, оп. 1, спр. 8, арк. 8.

³⁶ Могитич І. Результати дослідження церкви Пантелеймона біля Галича // Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2017. Вип. 2. С. 248.

³⁷ ЛННБУ. Відділ рукописів, ф. 26 (Управління консервації), оп. 1, спр. 20 (Звіти про діяльність консерватора при відділі мистецтва Львівського, Тернопільського і Станіславівського воєводств за алфавітом місцевостей і предметів обговорення 1924–1938 рр.), арк 55.

³⁸ Там само, арк. 89.

³⁹ Там само, арк. 208.

давнішої церкви Св. Пантелеймона XIII ст., або ж про ліквідацію позики з фонду відбудови⁴⁰.

В грудні 1936 р. завершили відновлення романського portalу коштом 3500 злотих⁴¹. Того ж року повністю завершили відновлення костелу. Відновили склепіння і дахи, підняли висоту бічних апсид, на яких відтворили аркади. «Поправлено» і вистрій чільного фасаду, бічні схили якого отримали хвилясту форму. До відтворення пишного західного portalу, як про це свідчать збережені фотографії, так і не приступили. Його лише доповнено цегляним муруванням. Костел Св. Станіслава надалі залишався монастирським храмом. Після Другої світової війни костел закрили. З поваги до давности і значущости пам'ятки її не використали, як зазвичай у ті часи, під колгоспний склад. Тут зберігали звезені з навколишніх святинь скульптури та вівтарі. Однак 1965 р. Львівська реставраційна майстерня під керівництвом архітектора І. Могитича провела чергову реставрацію і відтворення білокам'яної різьби західного перспективного portalу храму, окрім тимпана⁴².

З 1977 р. тривало систематичне й детальне обстеження пам'ятки⁴³. З того часу львівський історик мистецтва Володимир Вуйцик відновив вивчення та прочитання вцілілих написів-графіті, виявлених на стінах храму. Дослідження дало позитивні результати⁴⁴.

Довгий час святиня стояла без вжитку. Лише після легалізації греко-католицької церкви в Україні (з 1989 р. – Українська греко-католицька церква, УГКЦ) та урочистих відвідин храму 14 квітня 1991 р. її глави Блаженнішого кардинала Мирослава-Івана Любачівського відбувся могутній поштовх до відродження княжої святині. 1998 р. науково-реставраційний інститут *«Укрзахідпроектреставрація»* під керівництвом І. Могитича завершив реставрацію храму. Архітектор взяв за зразок для відбудови склепіння вірменських храмів. Цю реконструкцію науковці сприйняли неоднозначно, і дискусії щодо первісного вигляду княжого храму тривають донині. Перший, хто критично поставився ще до проєкту

⁴⁰ Там само, арк. 304.

⁴¹ Там само, арк. 517.

⁴² Могитич І. Назв. праця. С. 256.

⁴³ Там само. С. 248.

⁴⁴ Вуйцик В. Графіті XII–XV ст. церкви святого Пантелеймона в Галичі... С. 189–194.

І. Могитича, був В. Вуйчик. Однак проєкт все ж реалізували. Відразу після реставрації церкву переосвятили на честь першого патрона Св. Пантелеймона та передали місцевій греко-католицькій громаді.

Нині храм діє, його охороняє закон як пам'ятку історії та архітектури. Він перебуває на балансі Національного заповідника «Давній Галич». Храм належить до Галицького деканату Івано-Франківської архієпархії УГКЦ.

Упродовж 2013–2018 рр. київський дослідник епіграфіки В'ячеслав Корнієнко працював над комплексним вивченням написів на стінах галицьких храмів. Результатом його роботи стала поява монографії «Епіграфіка сакральних пам'яток Галича (XII–XIX ст.)», де у формі каталогу вперше систематизовано графіті, які віднайшов автор та подав інтерпретації до них⁴⁵.

Отже, церква Св. Пантелеймона в Галичі неодноразово піддавалася руйнуванням. Однак внаслідок сприятливих обставин храм завше поставав з руїни. Кожна епоха залишила на архітектурній пам'ятці своє нашарування. На стінах церкви зберігся «кам'яний архів», який відспоняє історію храму та його будівельні періоди. Також вдалося віднайти цікаві архівні матеріали, пов'язані з відновленням храму в міжвоєнний період. Тож частково ми заповнили білі плями в історії святині.

Andrii Husak (Halych, Ukraine)

The History of the restorations of St. Panteleimon's Church near Halych: from history to nowadays

This article is dedicated to St. Pantaleon church, a unique monument of Romanesque architecture. It is the sole authentic edifice of the Galician architectural school and a well-preserved one. Having analysed the past of the church, from the time of its founding till today, on the basis of newly discovered sources, I present the history of this temple, its renovations and reconstructions.

Key words: *Galician Architectural School, Romanesque architecture, St. Pantaleon church, St. Stanislaus RomanCatholic church, Volodymyr Yaroslavovych, First World War.*

⁴⁵ Корнієнко В. Епіграфіка сакральних пам'яток Галича (XII–XIX ст.) // Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2018. Серія 2. Вип. 3. 528 с.

*Рис 1. Костел Св. Станіслава на початку Першої світової війни.
На тлі костелу ерцгерцог Карл І, пізніше імператор Австрії
і король Угорщини (1916—1918 рр.) Джерело: polona.pl*

*Рис 2. Костел Св. Станіслава та монастир францисканців після артилерійського обстрілу. Фотографія 30 березня 1921 р.
Джерело: Фототека Національного музею імені Андрея Шептицького у м. Львові (№ 206—014).*

Рис 3. Костел та В'їзна вежа-дзвіниця після артилерійського обстрілу. Вигляд з північного заходу. Джерело: Фототека Національного музею імені Андрея Шептицького у м. Львові (№ 212—019)

Рис 4. Інтер'єр галицької святині. Фотографія 1921 р. Джерело: Фототека Національного музею імені Андрея Шептицького у м. Львові (№ 2651)

Рис 5. Інтер'єр галицької святині. Фотографія 1921 р. Джерело: Фототека Національного музею імені Андрея Шептицького у м. Львові (№ 2649)

Рис. 6. Костел Св. Станіслава після часткової реставрації. Фотографія 1920-х рр. Джерело: Фототека Національного музею імені Андрея Шептицького у м. Львові (№ 2653)

Рис. 7. Храм після часткової відбудови. Вигляд зі східного боку. Фотографія кінця 1920 — початку 1930-х рр. Джерело: Фототека Національного музею імені Андрея Шептицького у м. Львові (№ 2635)

*Рис. 8. Фотографія церкви Св. Пантелеймона, 1968 р. Автор М. Жарких.
Джерело: <https://www.pslava.info>*

Рис. 9. Сучасний стан храму Св. Пантелеймона. Знімок 2010 р. Автор фотографії В. Дідух. Джерело: davniyhalych.com.ua

Княже місто і народ: сторінки історії

НАРОД І ВЛАДА В ГАЛИЧІ ЯК ЗРАЗОК «ВІЗАНТІЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ»

Стаття пропонує інтегрувати політичну історію Галича рубежу XII–XIII ст. в сучасний візантиністичний дискурс із властивим радикальним переосмисленням уявлень про категорії «легітимності» владних інституцій Східної Римської імперії. На відміну від Західної Європи, яка після падіння Риму під натиском варварських племен адаптувала принцип особистісного «божественного права», за якого влада була особистою власністю певного володаря, Візантія зберегла республіканське ментальне поле й уявлення про владу як власність народу (лише делеговану певним особам). Ключовою категорією державотворення візантійського типу виступає поняття «політеї» – множини, яка є джерелом «базилеї» – царствености. Автор підкреслює виняткову близькість Галича до Східної Римської імперії. Обґрунтовується пропозиція сприймати політичну систему Галича XII–XIII ст. як виборну республіканську монархію візантійського типу. Це дозволяє переглянути традиційно антагоністичну картину політичного життя Галича як протистояння державотворчої основи персоніфікованої у князях та їхній владі і деструктивної основи, вкладеної у літописних «галичанах», «галицьких боярах» та ін. Це свого роду приклад найзрілішої реалізації республіканської культури, акцептований із його греко-римських джерел, поєднаних із традиціями давньослов'янської спільнотно-вічової культури. Окреслено три етапи еволюції Галицької політеї XII–XIII сторіч: а) слов'янсько-візантійський; б) візантійський і в) візантійсько-франкський. Розглянуто роль географічного розташування Галицької політеї, котра, з одного боку, онтологічно пов'язувалася з лаократією Нового Риму, а з другого – стала прикладом, а можливо, і першоджерелом, демократичних змін у країнах-сусідах Угорщині («Золота булла») та Польщі, які зазнали часткового розмивання парадигми особового «божественного права» латино-європейського типу.

Ключові слова: *влада, політична система, легітимність, політея, базилея, громада, «божественне право», лаократія, республіка, монархія, тиранія, ойкумена, «галичани», «бояри».*

В історичній рефлексії про соціум Руси, зокрема і галицький, існує, переважно непомітна на перший погляд, роздвоєність між такими важливими чинниками цивілізації, як *культура* та *влада*, котрі в остаточному підсумку визначають цивілізаційну вагу соціуму і становище в ньому особистости. Що багатша культура і що інклюзивніша влада, то вищий ступінь цивілізованости атрибутується такому соціуму. Причому важливо, що цього ступеня не можна досягати лише завдяки розвитку одного з полюсів діади. Різноманітність та багатство культурних форм в умовах деспотії (Персія Ахеменідів і Сасанідів, Середня Азія епохи Чингізидів та ін.) знижує цивілізаційну вагу соціуму так само, як інклюзивна (демократична) форма влади, яка не має розвиненої культури (ранньослов'янські племена, адиґейські народи Кавказу й ін.).

Традиційний дискурс навколо руського суспільства пропонує роздвоєну картину його реальности. З одного боку, завжди підкреслювалося, що його культурний складник, особливо після 988 р., тісно пов'язаний з імперією Нового Риму (Візантією), свідченням чого є особливості архітектури, письма, одягу і навіть кулінарії¹. З другого боку, владна система переважно бачилася як накладання династичної традиції Рюриковичів на місцеву систему слов'янсько-племінного вічового врядування з елементами демократичної традиції². Загалом як для єдиної Київської держави, так і для удільних князівств, що виникли на її території після Любецького з'їзду (1097), це твердження можна вважати справедливим. Єдиним винятком з цієї закономірности у всьому киево-руському просторі залишалося Галицьке князівство, точніше безпосереднє його ядро – місто Галич, владна система якого була нетиповою та мала свій особливий неповторний характер. На відміну від інших осередків, у Галичі не діяла система династичної ексклюзивности

¹ Войтович Л. Як харчувалася галицька еліта у XI–XIV століттях. Часопис І, 2013 (73) [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.ji.lviv.ua/n73texts/Yak_harchuvalas_halys_elita.htm

² Фроянов І., Дворниченко А. Города-государства Древней Руси. Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1988.

Рюриковичів і на галицький престол довільно зводилися представники династій Арпадів, П'ястів³ та представники місцевих боярських родів. Отже, можна твердити, що поняття «легітимної» влади в Галичі відрізнялося не лише серед руських сусідів на сході⁴, а й європейських на заході, де погляд на владу як особисту власність певного роду, так званий «варварський тип влади»⁵, був ще міцнішим. Специфіка галицької владної моделі, незважаючи на присутність «варварських» елементів, тому була унікальною у своєму роді та нагадувала концепцію знеособленої влади, котра, як вважається, виникла в Європі лише в Ранньомодерну епоху⁶.

Звичайно, не варто перебільшувати «модерність» галицької владної моделі, яка проіснувала близько ста років і не спиралася на чітко фіксовані правові акти, які могли б документально засвідчити її суспільну конституціоналізацію. Разом з тим існує значний масив даних, які дають можливість говорити саме про такий характер галицької моделі, тісно пов'язаної політичними зв'язками з Константинополем.

Розгляд цієї спорідненості був би неможливий без досягнень сучасної візантиністики, а саме фундаментального перегляду «цезарепапістської» та «авторитарної» аксіоматики політичної системи Візантії, що панувала в західному науковому дискурсі від часів Просвітництва XVIII ст. Ознаки появи нових поглядів на історію візантійської політичної культури в тій чи іншій формі проявляли себе давно. Ще в 1930-х рр., коли «авторитарна» теорія про владну систему Візантії сягнула апогею, вийшла книжка Володимира Вальденберґа *«Державний устрій Візантії до кінця VII століття»*. В ній автор розкрив картину збереження республіканських форм та легітимізаційних процедур, характерних для політичної культури Давнього Риму впродовж

³ Хоч немає даних, що її єдиний представник Юрій-Болеслав Тройденівич перебував у Галичі безпосередньо, його правління можна вважати частиною галицької владної системи.

⁴ Новгородська земля, де теж діяла система довільного зведення на престол князів громадою, однак зберігала ексклюзивне право княжіння за династією Рюриковичів

⁵ Skinner Q. *The State. Political Innovation and Conceptual Change*. Cambridge : Cambridge University Press, 1989. P. 90.

⁶ Sand S. *The Invention of the Jewish People*. London : Verso Books, 2009. P. 41.

усього так званого «ранньовізантійського» періоду, який раніше переважно асоціювали з деспотичними тенденціями епохи пізньоримського доміну⁷. Впродовж 60–70-х рр. XX ст. з'явилася серія праць Ганса-Ґеорґа Бека з критикою «авторитарної» картини, традиційної для візантиністики XIX–XX ст.⁸, однак, на відміну від В. Вальденберґа, він розглядає значно довшу історичну перспективу, включаючи не лише ранню, а й пізніші епохи тривалої еволюції Східної Римської імперії. Тією чи іншою мірою тема народовладдя поставала в роботах цілого ряду авторів, які не ставили перед собою завдання радикально переглянути усталену традицію. Так, наприклад, народ як ключова категорія політичного життя Візантії виступає у працях Жильбера Даґрона⁹, Герберта Гунґера¹⁰, Йоана Караґіаннопулоса¹¹, Дімітріоса Кіцикаса¹², Джона Норвіча¹³ та ін. Квінтесенцією сучасного дискурсу навколо цієї проблематики є дослідження професора Ентоні Калделіса, результати яких викладено в монографії «*Візантійська Республіка: народ і влада у Новому Римі*»¹⁴. Саме ця праця як найновіша та найповніша лягла в основу концептуалізації викладених у цій статті пропозицій.

⁷ Вальденберґ В. Государственное устройство Византии до конца VII века. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 2008. С. 137–141.

⁸ Berg H-G. Das byzantinische Jahrtausend. München : Verlag C. H. Beck, 1978. S. 34–52; Ejusdem. Res Publica Romana: Vom Staatsdenken der Byzantiner. München: Sitzungsberichte der Bayerische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, 1970. S. 13; Ejusdem. Berg H-G. Senat und Volk von Konstantinopel: Probleme der byzantinischen Verfassungsgeschichte. München : Sitzungsberichte der bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1966. S. 74–75.

⁹ Dagron G. L'hippodrome de Constantinople: Jeux, peuple et politique. Paris : Gallimard, 2011. P. 253–273.

¹⁰ Hunger H. Prooimion: Elemente der byzantinischen Kaiseridee in der Arengen der Urkunden. Vienna : Wiener Byzantinische Studien, 1964. S. 84–154.

¹¹ Караґіαννόπουλος Ι. Η πολιτική θεωρία των βυζαντινών. Θεσσαλονίκη : Ekdoseis Baniias, 1992. P. 25–29.

¹² Κιτσίκης Δ. Τò Βυζαντινò πρότυπο διακυβερνήσεως καὶ τò τέλος τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ. Αθήνα : Esotron, 2001. P. 32.

¹³ Norwich J. A Short History of Byzantium. New-York : Vintage Books, 1997. P. 52–58.

¹⁴ Kaldellis A. The Byzantine Republic: People and Power in New Rome. Harvard : Harvard University Press, 2015. P. 297–298.

Ключовим поняттям, що визначає онтологічний базис політичної структури Нового Риму, яке недооцінило багато істориків до 1930-х рр. і ті, хто наслідував їхню лінію інтерпретації політичної системи Візантії, є поняття «політеї» (*πολιτεία*), що раніше трактувалось як синонім «держави». Однак порівняльний аналіз джерел, який наводить зокрема Е. Калделіс, свідчить, що термін *πολιτεία* у візантійських джерелах був переважно аналогом або перекладом латинського слова *res publica* і буквально означав «множину», яка творить «царственість» – «базилею» (*βασιλεία*) для свого власного блага. Тож *царственість* (*βασιλεία*) є лише функцією *множини* (*πολιτεία*)¹⁵. В цьому контексті постають три важливі питання, які потребують відповіді для закріплення на науково-історичному ґрунті розуміння Візантії як республіканської монархії: а) які фактори конституювали верховенство «політес» у формуванні владної моделі? б) як відбувалась інструменталізація волі «політес» щодо правління василевса? в) як розуміти популярну теологічну детермінацію «божественного» походження влади імператора?

На них можна відповісти одночасно, якщо звернути увагу на важливу рису візантиністики XIX–XX ст., яка присвоїла поняттю «Візантія» певний початок, пов'язаний із діяльністю імператора Константина (272–337). Його перетворення мали «революційний» характер у зв'язку з політикою християнізації та будівництвом на берегах Босфору Нового Риму. Багато в чому цьому посприяли твори християнського історика Євсевія Кесарійського (263–339), де він змалював правління Константина в хіліастичних тонах як початок земного втілення божественного царства на Землі¹⁶ та кінець світової історії¹⁷. Отже, з'явився відчутний умоглядний контраст між недосконалим минулим та ідеальною моделлю майбутнього, яке вже настало¹⁸. При цьому ключовою категорією окресленого майбутнього ставала постать імператора, наділена знаком «божественного» провіденціалізму. Однак піднесений тон Євсевія

¹⁵ Ibidem, P. 186–187.

¹⁶ Eusebius Werke, De laudibus Constantini. Leipzig : Hinrich, 3.5.4.4; 1904. S. 79, 119.

¹⁷ Hovorun C. Is the Byzantine “Symphony” Possible in Our Days? // Journal of Church and State, Vol. 59, Issue 2, Oxford : Oxford University Press, 2017. P. 282–283

¹⁸ Runciman S. The Byzantine Theocracy. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. P. 23.

насправді не відповідав актуальним йому політичним реаліям¹⁹, і епоха імператора Константина була органічним продовженням римської республіканської системи у формі доміанату. Риси сакральної містики, якими наділявся василевс, однак як раніше, так і згодом, ніколи не визначали його влади, а служили лише запобіжником від частоті зміни цезаря політеєю. Матеріали, зібрані у книжці Е. Калделіса, надають чималий простір для розмірковувань навколо політейного (республіканського) базису імператорської влади у Східній Римській імперії.

На тлі активного зацікавлення політичною системою Галича XII–XIII ст. таке зміщення акцентів в сучасній візантиністиці відкриває перспективу перегляду конфліктно-загадкової картини розвитку міста і краю, відомої з історіографії XIX–XXI ст. У класичній *«Історії України-Руси»* Михайло Грушевський так низько оцінює державну свідомість галицьких бояр, що навіть не звертається до їхньої моральної позиції, а сприймає еліти як природний чинник деструкції, який ефективна князівська влада зобов'язана знищити. Тому він бачить проблеми Галицького князівства навіть не в самих боярах, а в тому, що князівська влада їх вчасно не нейтралізувала²⁰. Разом з тим поведінка «галицьких бояр» та літописних «галичан» цілком вписувалася у модель політеї, характерної константинопольському цивілізаційному полю, де легітимність правителя залежала від волі «множини»²¹ (як писав Никита Хоніат, «звичайним правом демосу є призначати імператора»²²), а фізичні

¹⁹ Barnes T. D. *Constantine and Eusebius*. Cambridge : Cambridge University Press, 1981. P. 261–275.

²⁰ Грушевський М. *Історія України-Руси*. Київ : Наук. думка, 1993. Т. 3. С. 58.

²¹ Liebeschuetz J. *The Decline and Fall of the Roman City*. Oxford : Oxford University Press, 2001. P. 211.

²² В контексті початку правління Алексія III Ангела Никита Хоніат пише: «[...] його вступ був підготований завчасно його жінкою Єфросинією та частиною, якщо не всім Сенатом, коли ж демос почув вістку про це, то не повів себе бунтівливо, але спочатку всі були спокійні та вітали новину, не протестуючи і гніваючись, через те що армія позбавила їх звичайного права призначати імператора». Choniates Niketas. *History, Corpus Fontium Historiae Byzantinae* ed. Jan Louis van Dieten. New-York : Walter de Gruyter, 1975. P. 455.

межі його правління реґулювала суспільна думка²³. Ба більше, для тогочасної візантійської свідомости змістом влади василевса було служіння «спільному благові» громадян, а не власним інтересам. Якщо інтерполювати таку свідомість на поведінку літописних «галичан» і «бояр», то вона виглядає цілком природною і закономірною.

В цьому контексті, однак, відкритим залишається питання – чи дійсно модель влади Галича XII–XIII ст. була інтеґральною частиною політичного світогляду Нового Риму? Досить часто при оцінці геополітичного становища Галицької землі йдеться про його близькість із центральноевропейськими «латинськими» сусідами – Угорщиною та Польщею, умовна межа з якими в сумі налічувала понад 600 км із відповідною усебічною взаємодією. Втім значно гірше акцентується увага й на унікально близькому становищі Галича щодо Візантії, добре відомому історичній науці:

а) *територіальна*. Серед усіх руських князівств (за винятком нетривкого ексклаву в Тмутаракані) Галицьке мало безпосередній спільний кордон із Візантією майже такий же завдовжки (близько 140 км), що й кордон із володіннями Пястів. Від часу падіння Першого Болгарського царства 1018 р. і до антивізантійського повстання 1186 р.²⁴ та постання Другого Болгарського царства північний кордон Візантії проходив нижньою течією Дунаю аж до впадіння у Чорне море. Північніше від цієї ділянки кордону лежали території, які, як вважається, були залежні, або підконтрольні князям Галича²⁵. Цілком ймовірно, що повністю гирло Дунаю Візантія втратила лише 1201 р. у зв'язку з тим, що болгари здобули Варну, що було синхронним правлінням в Галичі Романа Мстиславича (1198/99–1205).

б) *комунікативна*. Серед усіх руських князівств Галицьке мало найкоротшу і найбезпечнішу комунікацію із Константинополем, що

²³ Kaldellis A. The Byzantine Republic: People and Power in New Rome. Harvard : Harvard University Press, 2015. P. 186.

²⁴ Повстання почалося за рік до смерті Ярослава Осмомисла. Це свідчить про те, що практично упродовж всього свого правління він був безпосереднім сусідом імператора, а обидві держави творили суцільне і неперервне територіально-цивілізаційне поле.

²⁵ Войтович Л. Повертаючись до проблеми південних кордонів володінь галицьких та галицько-волинських князів // Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2014. Вип. XVII–XVIII. С. 56.

пролягала принаймні частково контрольованою течією Дністра та Чорного моря (загальна довжина дороги від Галича до Константинополя становила близько 1200 кілометрів дністровським шляхом і близько 1100 – прутським). Для порівняння ще одне за зручністю зв'язку зі столицею Східної Римської імперії Переяславське князівство відділялося від моря широкою степовою смугою, населеною ворожими кочовими племенами (печенігів та половців), і важкими для судноплавства Дніпровими порогами (загальна довжина дороги від Переяслава до Константинополя становила близько 1500 кілометрів).

в) *політична*. Галич був чи не єдиним осередком на Русі, який відвідували особи, що здійснювали імператорську владу, чого ніколи не було в будь-яких інших містах, зокрема в Києві. В науковій літературі загальновідомим є перебування впродовж 1163–1165 рр. у Галичі Андроника I Комніна (1118–1185), котрий став василевсом внаслідок народного повстання у Константинополі 1183 р.²⁶ Значно менше звертають увагу на доволі непевну за достовірністю згадку відомого італійського хроніста Бартоломея з Лукки (1236–1327) про приїзд до Галича відразу після захоплення Константинополя хрестоносцями 1204 р. імператора Алексія III Ангела²⁷. Попри гострі наукові дискусії це повідомлення має й своїх палких прихильників, слугуючи прикладом дальшого вивчення зв'язків Романовичів з Ангелами. Отже, хоча на час перебування у дністровській столиці обидва не були чинними василевсами (один лише боровся за престол, а другий позбувся його), ці факти є вагомими свідченнями про зв'язок керівних еліт Візантії та Галичини того часу.

г) *онтологічно-символічна*. Прямо не пов'язана з політичною системою столиці над Дністром і виконує роль допоміжного символічного аргументу наближеності до грекомовної ойкумени. В цьому контексті варто згадати, що Галич був єдиним містом Русі, назва якого, на думку ряду авторитетних дослідників, має етимологічно грецьке походження. Так, Ярослав Пастернак вважав «Галич» похідним від слова 'αλάς (*галас*)

²⁶ Choniates Niketas. Op. cit. P. 168–171, 172–173.

²⁷ Semkowicz A. Krytyczny rozbiór Dziejów Polskich Jana Długosza (do 1384). Kraków : Wyd-wo Akademii Umiejętności, 1887. S. 203; Girgensohn J. Kritische Untersuchung über das VII. Buch der Historia Polonica des Dlugosch. Göttingen, 1872. S. 65.

– «сіть»²⁸, підтримуючи отже погляд Балтазара Гакета, Йохана Еґлі й Теофіла Коструби²⁹. За припущенням Я. Пастернака така назва постала внаслідок посередницької діяльності фракійських племен, що проживали на південь від сучасного Прикарпаття і брали участь у торгівлі сіллю, яку або спочатку видобували на місці Галича, або накопичували тут як у збірному пункті. Крім того, до таких символічних явищ можна віднести надання імен двом старшим синам претендента на галицький престол Данила Романовича і доньки галицького князя Мстислава Мстиславовича – Іраклієві та Левові на честь імператорів Нового Риму Іраклія I (575–641) та, ймовірно, Лева III (675–741). Та й назагал Романовичі у візантійському політичному лексиконі трактували свою владу радше як «тиранію», котра якраз намагалася знищити права галицької політеї.

Розуміння політичної системи Галича XII–XIII ст. як еманациї новоримської політеї прояснює чимало подій, які раніше викликали певну розгубленість та неоднозначність інтерпретацій. Наприклад, відомий епізод спалення близько 1171 р. Настасії – коханки князя Ярославів і примушення князя повернутись до «своєї княгині», який, за спостереженнями Ігоря Ковалів, не мав аналогів у давньоруській історії³⁰, зате знаходить їх у візантійській. Зокрема згідно з розповіддю Іоана Скілиці 1043 р. народ, будучи переконаним у намірі імператора Константина IX Мономаха (1000–1055) одружитися з коханкою, зібрався вбити його³¹. Подібні паралелі можна знайти і в описі ряду повстань проти князів, позбавлення їх влади, заміни на представників інших династій та своїх власних бояр, що може нагадувати візантійську практику, коли імператорами ставали представники різних, переважно аристократичних родів, а деколи й особи селянського походження. Попри неодноразові бунти і заколоти в країнах Східної Європи елементи визнання права на владу певної династії чи роду тут неодмінно зберігалися.

²⁸ Пастернак Я. Старий Галич. Івано-Франківськ : Плай, 1998, С. 25.

²⁹ Коструба Т. Звідки пішла «Галичина» // Життя і знання. Львів, 1939. №. XI. С. 145–146.

³⁰ Коваль І., Коваль-Духович Н. Таємниці життя і смерті Насті Чагр, 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.galslovo.if.ua/index_old.php?st=4338

³¹ Skylitzes Ioannes. Synopsis Historianum. Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1973. P. 434.

У цьому контексті зовсім інакше виглядає категоричне несприйняття «галичанами» претензій волинських Мономаховичів – Романа Мстиславовича та його сина Данила (1200/1201–1264) на владу в Галичі. Князь Роман захопив місто з допомогою польських військ, наперекір волі громади (політеї), після чого жорстоко розправився з найактивнішими її членами³². У тогочасному Константинополі, як вже було зазначено вище, Романа однозначно б сприйняли за тирана, нелегітимного правителя, що, зрештою, згодом відбулося і у Галичі, зокрема в стосунку до його дітей і вдови.

Однак специфіка уявлень про владу у Галичі радше має відокремлюватися від уявлень про владу в Галичині загалом, що носила мінливий характер. На початковому етапі політичної інституціалізації влади Рюриковичів (лінії Ростиславовичів) у Карпато-Дністровському ареалі вона здебільшого зберігала риси «варварського» характеру особистої власності правителя, ґрунтованої на містиці вождя, що, очевидно, дійсно пов'язувалося з інерцією слов'яно-племінних традицій. Цей період тривав від першого опанування Рюриковичами Перемишля (1084–1092) до повстання проти Володимирка Володаревича в Галичі (1145). Хоча контакти із землями Візантії через церковну мережу і торговельні зв'язки належать до ранішнього часу, саме з Ростиславичами можна пов'язувати тісне знайомство еліт Галича з власне політичним світом Константинополя шляхом одруження однієї з доньок князя Володаря (двоюрідної сестри Володимирка) із севастократором Ісааком Комніним (1093–1158), другим сином василевса Олексія I (1056–1118)³³. Ознаки росту політичної ваги громади, помітні й під час спроби галичан змістити князя Володимирка на користь Івана Ростиславича (1112–1162), остаточно набули «політейних» форм впродовж тривалого правління Ярослава Осмомисла, який був радше інструментом галицької громади, ніж особистим влас-

³² Деталі описано у хроніці Вінцентія Кадлубка, де, зокрема, говориться про закопування людей живцем, розривання на частини, здирання шкіри, перетворення на мішень для стрільби з лука та виймання внутрішніх органів перед смертю (див. *Mistrza Wincentego kronika polska i jej skrócenie przez bezimiennego dopelnacza kroniki Mierzwy zrobione // Monumenta Poloniae historica*. Lwów : nakl. własn. A. Bielowski, 1872. T. 2. S. 440)

³³ ПСРЛ. Санкт-Петербург : тип. М. Александрова, 1908. Т. 2 : Ипатьевская летопись. С. 146, Стб. 256.

ником влади. Закінченням політейного правління у Галичі (за винятком короткого періоду тиранії князя Романа) можна вважати 1246 р., коли після того, як Данило Романович отримав від хана Бату ярлик на правління у Галичині, знову утвердилася форма правління, базована на уявленні про владу як власність володаря. В цьому сенсі занотована ханова вимога до Данила «да и Галич» означала й виїняття його із владотворчої системи Нового Риму, до боротьби з якою він доклав стільки зусиль, та інкорпорацію у систему влади держави Чингізидів.

Разом з тим ліквідацію республіканської *політейної* традиції і повернення «варварської» *особистісної* влади не можна пов'язувати лише з монгольськими впливами. Коронація Данила наприкінці 1253 р. та якоюсь мірою домагання Лева (бл. 1225 – бл. 1301) сеньйоріального авторитету щодо інших Романовичів можуть свідчити, що династія волинських Мономаховичів, яка завдяки монгольській протекції утвердила особову владу в Галичині, перебувала під впливом схематики латиноевропейського (франкського) феодалізму. Однак, ймовірно, найсерйознішим фактором занепаду політейної традиції Галича став вплив західних латиноевропейських сусідів на політичне життя князівства, один із прикладів – несприйняття перебування на князівському престолі представника боярського роду (в літописі, зокрема, згадується епізод, коли краківський князь Лешко Білий звертається до угорського короля, протектора Володислава Кормильчича³⁴, із зауваженням про те, що «не ес' лѣпо боариноу княжити в Галичи»)³⁵. Разом з тим можна думати, що такий вплив політейного правління мав і зворотний напрям.

Як відомо, 1188 р. в Галичі відбулась чергова зміна влади. Криза відносин політеї з Володимиром Ярославовичем привела до інтриги Романа Мстиславича, якого підтримала якась частина «мужів галицьких». Князь Володимир звернувся по допомогу до Бели III, але той замість нього посадив княжити королевича Андрія (1177–1235) із домовленістю про цілковиту свободу самоуправління «даде весь нарядъ Галичанамъ». Немає ясности, як було надано такі урядові права – письмово чи усно,

³⁴ Волощук М. «Вокняжение» галицьке Володислава Кормильчича (1210–1214 рр. з перервами) : міфи і реальність // Вісник Прикарпатського університету. 2009. Вип. XV. С. 38–48.

³⁵ Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи // Записки НТШ. Львів, 1901. Т. XLI. С. 12.

але очевидно, що такий тип правління міг бути своєрідним симбіозом двох політейних досвідів – з одного боку галичан, а з другого – вихованого в Константинополі під іменем Олексія Бели³⁶, свідомого специфіки політичного життя залежних від імперії країн. У своїй галицькій політиці Бела вчинив не як реалізатор домінантної у латиноєвропейському світі особистісної моделі влади – не відновив владу неприйнятного для громадян князя, а в конфлікті між ним і «мужами» став на бік останніх. У такому сенсі Бела і його син Андрій реалізовували концепцію радше політеї.

Принц Андрій, отримавши досвід такого правління в Галичі, згодом як король Угорщини 1222 р. підписав так звану «*Золоту буллу*» вольностей. Документ формально суттєво послабив на корись еліт країни його одноособову владу. Певною мірою новий стан справ нагадував політичні практики, властиві для тогочасного Галича та Константинополя до 1204 р. Без сумніву, укладення «*Золотої булли*» пов'язувалося передусім із внутрішньоугорськими чинниками, однак Андрій II, маючи досвід політейного правління в Галичі та розуміючи евентуальні наслідки зростання вимог вольностей серед власних еліт, зіграв у її появі вагому роль. Далі угорські «вольності» справили певний вплив на структуру феодального устрою Польщі, яка поступово від XV ст. набирала обмежених республіканських форм.

Виходячи з вищеокресленого, а також передусім нових досягнень візантиністики у царині інтерпретації владної системи Нового Риму і його цивілізаційної ойкумени, пропонується переосмислити феномен галицького типу державотворення XII–XIII ст. На зміну уявленням про хронічну спотвореність владної системи Галича деструктивною опозицією могутньої боярської олігархії повинні прийти даліші наукові дослідження матеріалів, які можуть свідчити про політичну систему Галича як приклад найзрілішої (у регіоні Центрально-Східної Європи) реалізації республіканської культури, акцентованої з її греко-римських джерел за посередництва Візантії.

³⁶ Stephenson P. *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204*. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. P. 251.

Frankiv Roman (Lviv, Ukraine)
**People and authorities in Halych as an example
of «the Byzantine Republic»**

The article considers an issue of political system in Halych within 12th–13th centuries as an example of byzantinistic republicanism. That includes, also rethinking of powers «legitimacy» perception, according to Eastern Roman Empire institution-forming ideology. Unlike Western Europe, which after the fall of Rome, under the onslaught of barbarian tribes, adapted the principle of personal «divine right», in which the power was the personal property of a certain ruler, Byzantines preserved the republican mentality and the idea of power as the property of the people (only delegated to certain persons).

The key Byzantine type state-building category is the concept of «politeia» – the plural, which is the source of «basileia» – the kingdom. The author emphasizes the proximity of Halych's 12th–13th centuries political system to the Eastern Roman Empire's one. In this context Halych political system of 12th–13th centuries is determined as an electoral republican monarchy of the Byzantine type. This allows to reconsider a traditionally antagonistic picture of Halych's political life as a confrontation between the state-creating personality of the princes and the destructive elements, embedded in the annals as «Halychians», «Halycian boyars» etc. Within byzantinistic republicanism stratum this elements may be consider as an example of the mature realization of the republican culture accepted from its Greco-Roman sources, combined with the traditions of the ancient Slavic community (viche) culture. Therefore three stages of evolution of the Halician Politician of the 12th–13th centuries are outlined: a) Slavic-Byzantine; b) Byzantine, c) Byzantine-Frankish. Also highlighted a role of geographical location of Halych «politeia», which, on the one hand, was ontologically linked with the laocracy of New Rome, and on the other hand, has been an example, of democratic formation for the neighboring countries of Arpad and Piast rules, who experienced partial erosion of the Latin-European paradigm of legitimisation of power by the «divine right».

Key words: *power, political system, legitimacy, politeia, basileia, community, «divine right», laocracy, republic, monarchy, tyranny, oikumena, «Halicians», «boyars».*

Віталій НАГІРНИЙ
(Краків, Польща)

ЧИ ІСНУВАВ «ЯРОСЛАВ ОСМОМИСЛ»? ПРО НАУКОВУ КОРЕКТНІСТЬ ВЖИВАННЯ ПРИЗВИСЬКА ГАЛИЦЬКОГО КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА ВОЛОДИМИРКОВИЧА

У статті порушується проблема правомірності вживання прізвиська Осмомисл щодо галицького князя Ярослава Володимирковича. Автор проаналізував повідомлення ранніх руських літописів і «Слова о полку Ігоревім», дійшовши висновку про наукову некоректність вживання прізвиська Осмомисл. На думку автора, більш обґрунтованишим є використання імені та патроніма князя – Ярослав Володимиркович.

Ключові слова: Ярослав Володимиркович, Осмомисл, Галич, руські літописи, «Слово о полку Ігоревім».

Династії галицьких Ростиславовичів, або, за влучним висловом Ніколая Баумґартена, «першій галицькій династії»¹, у плані наукового вивчення пощастило значно менше, ніж галицько-волинським Романовичам. Якщо діяльність останніх була й надалі залишається об'єктом активного вивчення², то перші так і не дочекалися солідного

¹ Баумгартен Н. А. Первая ветвь князей Галицких: Потомство Владимира Ярославича // Летопись историко-родословного общества. Москва, 1908. № 4. С. 3–20.

² Історіографія, присвячена династії галицько-волинських Романовичів, без перебільшення величезна. Її кількість вимірюється не десятками, а сотнями позицій, тому відзначимо тільки найважливіші монографії, які побачили світ від початку ХХІ ст.: Головка О. Б. Князь Роман Мстиславич та його доба. Нариси з історії політичного життя Південної Русі ХІІ – початку ХІІІ століття. Київ : Стило, 2001; Його ж: Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ : Стило, 2006; Його ж. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний» і його доба. Кам'янець-Подільський :

опрацювання³. Але серед представників Ростиславовичів є постаті не менш цікаві для вивчення, ніж, наприклад, Роман Мстиславович, Данило

Аксіома, 2017; Харди Ї. Наследници Кијева између краљевске круне и татарског јарма. Студија о државно-правном положају Галиче и Галичко-Волинске кнежевине до 1264. године. Нови Сад : МБМ плас, 2002; Котляр М. Ф. Данило Галицький. Біографічний нарис. Київ : Альтернативи, 2002; Його ж. Даниил, князь Галицкий: документальное повествование. Санкт-Петербург : Алетея ; Киев : Птах, 2008; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań ; Wrocław : Wyd-wo Historyczne, 2002; Ejusdem. Genealogia Mściśławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV w.), Kraków : Avalon, 2008; Ejusdem. Daniel Romanowicz, król Rusi (ok.1201–1264). Biografia polityczna. Kraków : Avalon, 2012; Ejusdem. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. Kraków : Avalon, 2016; Паславський І. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття. Львів : Місіонер, 2003; Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. Lublin : Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2005; Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264. Kraków : Wyd-wo PAU, 2011; Майоров О. Галицько-Волинський князь Роман Мстиславич. Володар, воїн, дипломат : у 2 т. Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2011; Александрович В. С., Войтович Л. В. Король Данило Романович. Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2013; Jusupović A. Elity ziemi halickiej i wołyńskiej w czasach Romanowiczów (ok. 1205–1269). Kraków : Avalon, 2013; Войтович Л. Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2014; Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські наративні джерела XIII–XV століть. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2018 та ін.

³ Мається на увазі відсутність комплексних робіт, присвячених діяльності галицьких Ростиславовичів. Невеликим винятком є тільки книжка: Крип'якевич І. Князь Ярослав Осмомисл (1158–1187). Львів : Просвіта, 1937. Нещодавно з'явилася також праця: Костик М. Ярослав Осмомисл. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2013, однак вона написана на слабкій джерельній базі і містить суперечливі твердження. Звичайно, час від часу з'являються й наукові статті з окресленої проблематики. Див. напр.: Font M. Powstanie sojuszu halicko-węgierskiego w latach dwudziestych XII wieku // Studia Historyczne. 1993. Т. 36. № 3. S. 281–286; Нагірний В. Відносини між Галицьким князівством і Візантією в XII – на початку XIII ст. // Питання історії України. Чернівці : Зелена Буковина, 2003. Т. 6. С. 45–49; Войтович Л. Перша галицька династія // Генеалогічні записки : Збірник наукових праць. Київ, 2009. Вип. 7. С. 1–25; Юрасов М. Роль Перемишля в боротьбі Володимира Ярославовича за возвращение Галича (1189–1190) // Przemysł i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich (X – poł. XIV w.) / pod red. V. Nagirnego i T. Pudłockiego. Kraków : Historia łagielonica, 2013. S. 67–78 та ін.

Романович чи Лев Данилович. До таких, без сумніву, належить галицький правитель Ярослав Володимирович (1153–1187).

Мабуть, не буде перебільшенням ствердити, що князь Ярослав сучасному читачеві більш відомий як Ярослав *Осмомисл*, ніж як Ярослав Володимирович, тобто – за прізвиськом, а не патронімом. Традиція вживання такого прізвиська⁴ щодо названого представника династії Ростиславовичів базується на словах невідомого автора «*Слова о полку Ігоревім*», котрий так звернувся до галицького князя:

«Галичскы Осмомысль Ярославе!

Высоко съдиши на своемъ златокованнемъ столе

Подперь горы Угорскыи своими железныи плъки,

Заступивъ Королеви путь,

Затвори въ Дунаю ворота,

Меча временныи чрезъ облаки,

Суды рядя до Дуная»⁵.

Слід відзначити, що вміщене у «*Слові*» прізвисько князя не одразу прижилося в науковій літературі. Більшість істориків XIX – початку XX ст., охоче цитуючи цей текст, все-таки уникали вживання словосполучення *Ярослав Осмомисл*, називаючи князя Ярославом Володимировичем/ Володимировичем або Ярославом *Галицьким*⁶. Починаючи з другої половини XIX ст., на прізвисько *Осмомисл* почали звертати увагу й літературознавці, однак вони розглядали його через призму вивчення «*Слова*», не цікавлячись його відповідністю історичним реаліям Галицького князівства другої половини XII ст.⁷

⁴ Тут ідеться саме про прізвисько, а не прізвище. Дефініції цих термінів, див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь: Перун, 2005. С. 1141.

⁵ Слово о полку Ігореве / под ред. В. П. Адриановой-Перетц. Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1950. С. 32.

⁶ Див. наприклад: Карамзин Н. М. История государства Российского. Санкт-Петербург : Типография Е. Евдокимова, 1892. Т. 3. С. 267, прим. 97 (перше видання: Санкт-Петербург : Типография Н. Греча, 1816); Шараневич І. Історія Галицько-Володимирської Русьї оть найдавнішихъ времен до року 1453. Львов : Въ печати Института Ставропигійского, 1863. С. 45–55; Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 10 т., 11 кн. Київ : Наук. думка, 1992. Т. 2. С. 435–445 (репринт з видання: Львів : 3 друкарні Наукового Товариства імени Шевченка, 1905); Баумгартен Н. А. Указ. соч. С. 14.

⁷ Огляд цих праць див.: Ричка В. Ярослав Володимирович Галицький: чому «Осмомисл»? // Ruthenica. Київ, 2007. Т. 6. С. 346.

Ситуація почала змінюватися від 20-х рр. ХХ ст., коли в науковому середовищі розпочалася жвава дискусія навколо тлумачення цього прізвиська. Активними її учасниками стали Петро Буличев⁸, В'ячеслав Ржига⁹ та Федір Покровський¹⁰. Не заглиблюючись у перебіг полеміки, відзначмо тільки, що жоден з авторів так і не зміг переконливо пояснити походження і значення прізвиська *Осмомисл*, вжитого у «*Слові*», а відголос цієї дискусії лунає досі¹¹. Однак під її впливом прізвисько *Осмомисл* почало активно проникати в історичні праці. Першим його підхопила українська історіографія міжвоєнного періоду¹², а згодом радянські науковці¹³. Дуже поширене воно і в сучасній українській¹⁴, а

⁸ Буличев П. В., Что значит эпитет «осмомысль» в «Слове о полку Игореве»? // Русский исторический журнал. Петроград, 1922. Кн. 8. С. 3–7: *Осмомисл* – це людина, «одержима вісьмома гріховними думками».

⁹ Ржига В., Ярослав Осмомысл в «Слове о полку Игореве» // Науковий збірник за рік 1926. Київ, 1926. Т. 21. С. 34–37: Прізвисько *Осмомисл* має зв'язок із прізвиськом римського імператора Октавіана *Август Осмородний*.

¹⁰ Покровский Ф. Ярослав Осмомысл // Сборник статей в честь академика А. И. Соболевского / под ред. В. Н. Перетца. Ленинград, 1928. С. 198–202: *Осмомисл* – це людина, котра має «вісім турбот і думок».

¹¹ Див. наприклад: Ричка В. Назв. праця. С. 345–350 (там теж огляд літератури).

¹² Див. наприклад: Крип'якевич І. Назв. праця. Львів, 1937; Білецький С. Ярослав Осмомисл, князь Галицький // Літопис Червоної Калини. 1937. Ч. 10 (жовтень). С. 6–8; Пастернак Я. Саркофаг Ярослава Осмомисла // Старий Галич. Археологічно-історичні досліді в 1850–1943 рр. Краків, 1944. С. 134–140. Див. також: Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. С. 100.

¹³ Див. наприклад: Рыбаков А. Б. Петр Бориславич: Поиск автора «Слова о полку Игореве». Москва : Молодая гвардия, 1991. С. 267; Махновец Л. Є. Про автора «Слова о полку Игоревім». Київ : Вид-во при Київ. ун-ті, 1989. С. 65.

¹⁴ Горбенко С. О. Ярослав Осмомисл. Реконструкція антропологічна та історична. Львів ; Винники : [Б. В.], 1996; Бандрівський М., Лукомський Ю., Сулик Р. З історії дослідження Успенського собору в Галичі (Відкриття поховання галицького князя Ярослава Осмомисла) // Записки НТШ. Львів, 1993. Т. 225. С. 400–405; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. Табл. 10. № 34; Його ж. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2006. С. 339–346; Ричка В. Назв. праця. С. 345–350; Костик М. Назв. праця; Котляр Н. Ф. Ярослав Владимирович (Осмомысл) // Древняя Русь в средневековом мире. Энциклопедия / под ред. Е. А. Мельниковой, В. Я. Петрухина. Москва : Ладомир, 2017. С. 921. Під впливом сучасної історіографії автор цих рядків у своїх попередніх працях також використовував це прізвисько. Див. наприклад: Nagirnyj W. Op. cit. S. 77–79.

також в російській історичній літературі¹⁵. В наш час правомірність вживання прізвища *Осмомисл* взагалі не ставиться під сумнів, а дослідники дискутують тільки навколо його походження і значення¹⁶. Прізвище так вкорінилося в науковій літературі, що трапляється навіть у підручниках з історії України¹⁷. Показовим може бути і його активне використання на електронних ресурсах¹⁸, в художній літературі¹⁹ і суспільному житті²⁰.

Як бачимо, прізвище князя Ярослава Володимировича однозначно стало домінувати над патронімом. Однак чи виправдано і науково коректно?

Історія середньовічної Русі знає чимало прикладів, коли Рюриковичі отримували прізвища. Серед них найвідоміші: Святополк *Окаянный*, Олег *Гориславич*, Мстислав *Великий*, Іван *Берладник*, Юрій *Довгорукий*, Андрій *Боголюбський*, Всеволод *Велике Гніздо*, Всеволод *Чермний*, Мстислав *Німий*, Мстислав *Удатний* та ін.²¹ Джерела

¹⁵ Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь: Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. Санкт-Петербург : Университетская книга, 2001. С. 231; Юрасов М. Указ. соч. С. 67.

¹⁶ Показовою з цього погляду є праця: Ричка В. Назв. праця. С. 345–350.

¹⁷ Див. наприклад: Магочій П. Р. Історія України. Київ : Критика, 2007. С. 110.

¹⁸ Як приклад можна навести один із найбільших електронних ресурсів – Вікіпедію, див. гасла: Ярослав Осмомисл (українською), Ярослав Осмомысл (російською), Jarosław Ośmiomysł (польською), Yaroslav Osmomysl (англійською і німецькою), Iaroslav Ier dit Osmomys (французькою мовами) etc.

¹⁹ Див. наприклад повість: Назарук О. Князь Ярослав Осмомисл. Українська історична повість з 12-го століття. Львів : Просвіта 1918 [друге видання: Нью Йорк : [Б. В.], 1959]. Див. також: Мишуга Л. Князь Ярослав Осмомисл. Українська історична повість з 12-го століття Осипа Назарука. Відень : Видання «Українського прапору», 1920.

²⁰ Тут мають на увазі назви площ, вулиць чи інституцій, наприклад: площа Ярослава Осмомисла у Львові; вулиці Ярослава Осмомисла в Галичі, Рогатині, Дрогобичі та ін.; ліцей ім. Ярослава Осмомисла в Галичі; пам'ятник Ярославові Осмомислу в м. Володимирі-Волинському і т. п. Навіть на крипті з прахом князя у соборі Св. Юра у Львові міститься напис «Тут спочивають останки князя Галицького Ярослава Осмомисла».

²¹ Ми свідомо не включаємо до переліку прізвище Ярослава Володимировича *Мудрий*, оскільки жодне з ранніх руських джерел його не називає. Очевидно, воно має пізніє походження. Нашу увагу на цей аспект звернув Ігор Данілевський, за що висловлюємо йому щиру подяку. Перелік прізвищ Рюриковичів зробив нещодавно Андрій Зубко, див: Зубко А. Особові прізвища князів з династії Рюриковичів // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2014. Вип. 119. С. 20–21. Автор намагався схарактеризувати

зберегли й численні приклади прізвиськ представників руських еліт і навіть простих воїнів або міщан²². Всі ці прізвиська зафіксували ранні руські літописи, автори яких часто були сучасниками описуваних подій або брали інформацію про них від безпосередніх свідків. Відповідно немає підстав не довіряти їм. Але чи був серед них князь Ярослав із прізвиськом *Осмомисл*?

Галицький володар відносно часто згадується в ранніх руських літописах, а найчастіше – на сторінках *Київського*: 41 раз у 35 описах. Вперше юний князь нотується тут ще за життя батька, галицького князя Володимирка 1150 [6658] р., коли «Вда Гюрги дчерь . свою [...] дрогоую за Володимирича . за Іїраслава . в Галичь»²³. Ще раз його згадано як сина Володимирка («снѧ моеѧ») під 1152 [6660] р.²⁴ Значно більше уваги літописець присвятив Ярославові при описі подій по смерті Володимирка. Ярослав згаданий тричі під 1152 [6660] р.: «[...] види Іїрослава сѣдаща на втни мѣстѣ . в черни матли и вѣ клобуцѣ», «[...] и сѣде . Іїрославъ же възрѣвъ», «Іїрославъ же речѣ»²⁵ і ще чотирикратно 1153 [6661] р.: «Изаславъ Мѣстислаличъ . нача доспѣвати на Іїрослава Володимирича . къ Галичю», «[...] и бысѣ къ Іїрославу Галичкому вѣсть», «Іїрославъ . поиде», «[...] молвити кнзю своему Іїрославу ты еси . молодѣ»²⁶.

На чергові згадки про діяльність князя Ярослава натрапляємо в літописі під такими роками: 1155 [6663] («Іїрославу Галичьскому»²⁷ «Галичьскаѧ помощь . ѿ зате его [Юрія Довгорукого. – В. Н.] ѿ Іїрослава»²⁸); 1157 [6665] («Гюрги сѣ затемъ своимъ Іїрославомъ

прізвиська руських князів, що, однак, йому не вдалося. Робота носить поверховий описовий характер, спирається тільки на наукову літературу (аналіз літописних повідомлень відсутній повністю), допускає значні хронологічні розбіжності (наприклад автор зробив пересопницького князя Мстислава Німого старшим на ціле сторіччя). Ба більше, складається враження, що автор не завжди розуміє різницю між прізвиськом і прізвиськом.

²² Детальніше про це див.: Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Wyd-wo PAN, 1974. Т. 2. S. 108–130, а також вказівник власних назв в додатках (S. 141–239).

²³ Ипатьевская летопись // Полное Собрание Русских Летописей (далі – ПСРЛ). Санкт-Петербург : Типографія М. А. Александрова, 1908. Т. 2. Стб. 394.

²⁴ Там же. Стб. 450.

²⁵ Там же. Стб. 464–465.

²⁶ Там же. Стб. 465–466.

²⁷ Там же. Стб. 479.

²⁸ Там же. Стб. 481.

Галичьскимъ»²⁹, «Гюргии [...] послушавъ зата своего Галичкаго», «[...] снастаса Гюрги съ Иррославомъ Галичьскимъ», «Арославъ»³⁰, «[...] привель Гюрги . Ивана Ростиславича [...] хотя и дати Иррославу зати своему . прислалъ бо баше Иррославъ оуже по Берладника»³¹); 1159 [6667] («[...] нача Иррославъ Галичьскыи . искати Ивана Ростиславича . стрыичича своего . Арославъ [...] послаша послы Киеву къ Изаславу Двдвичю . Иррославъ Галичьскыи»³², «[...] и вошла баше засада Иррославла в городъ»³³, «[...] поча рать Изаславъ Двдвичъ . на Иррослава на Галичьскаго [...] Галичане [...] рекуче [...] ѿступимъ ѿ Иррослава»³⁴, «Иррославъ . и Галичане идуть Киеву»³⁵, «Володимиръ . и Иррославъ . внидоша в Киевъ»³⁶, «Мьстиславъ же и Володимиръ . и Иррославъ послаша по Ростислава Смоленську»³⁷); 1165 [6673] («Прибѣже исъ Црѣгорода . братанъ црѣвъ кюръ . Андроникъ къ Иррославу оу Галичь и прига и . Иррославъ с великою любовью . и да ему Иррославъ нѣколико городовъ [...] Иррославъ же пусти к нему с великою чстью»³⁸); 1169 [6677] («[...] къ Иррославу оу Галичь», «[...] съ Иррославомъ Галичьскимъ», «[...] и Галичьскихъ полковъ . е . да ему Иррославъ»³⁹); 1173 [6681] («[...] кназа [Ярослава – В. Н.] водивше ко крсту»⁴⁰); 1174 [6682] («Володимиръ снѣ Иррославль . Галичьского кназа», «[...] пославъ Еррославъ Галичьскыи»⁴¹, «Володимѣра Иррославича . Галичьскаго»⁴², «Двѣдъ ѣха въ Галичь . къ Иррославу»⁴³); 1180 [6688] («[...] и Иррославла помочь

²⁹ Там же. Стб. 485.

³⁰ Там же. Стб. 486.

³¹ Там же. Стб. 488.

³² Там же. Стб. 496–497.

³³ Там же. Стб. 497.

³⁴ Там же. Стб. 498–499.

³⁵ Там же. Стб. 500.

³⁶ Там же. Стб. 502.

³⁷ Там же. Стб. 502–503.

³⁸ Там же. Стб. 524.

³⁹ Там же. Стб. 533.

⁴⁰ Там же. Стб. 564.

⁴¹ Там же. Стб. 571.

⁴² Там же. Стб. 572.

⁴³ Там же. Стб. 575.

Галицьго кнѣзѣ»⁴⁴); 1183 [6691] («Володимерь . Їрославичъ Галичькии [...] зане въгнанъ башеть . щцмѣ своимъ из Галича»⁴⁵).

Останні два повідомлення про Ярослава в *Київському літописі* датовані 1187 [6695] р. Під цією датою літописець помістив політичний заповіт князя про розподіл земель між його синами⁴⁶ та посмертний панегірик правителів: «Того же лѣтѣ престависа Галичькии кнѣзь Їрославъ снѣ Володимерь . мѣсца . ѡктѣбѣ . въ . а . днѣ а во вторѣи днѣ положенъ бѣсѣ во цркви стѣла Бѣа . бѣ же кнѣзь моудръ и рѣченъ ѡзыкомъ . и бѣгобоинъ . и чстѣнъ в земляхъ . и славенъ полкы . гдѣ бо башеть емоу вбида . самъ не ходашеть полкы своими водами . бѣ бо ростоишь землю свою . и милостыню силноу раздавашеть странѣмъ любѣ . и нищѣмъ кормѣ . черноризискѣи чинѣмъ любѣ . и честь подаваѣмъ ѡ силѣ своеѣ . и во всемъ законѣмъ ходѣ . Бѣи . к црквиномуу чиноу самъ прихода и страѣмъ добръ . и ко преставленію своему в болѣзни тяжѣмъ . познаса хоудѣ . и созва моужа своѣмъ . и всю Галичкоюу землю . позва же и зборѣмъ всѣмъ . и манастирѣмъ . и нищѣмъ и силнѣмъ . и хоудѣмъ и тако глшѣ . плачасѣ ко всѣмъ ѡцѣмъ и братѣмъ и снѣмъ . се оуже ѡхожю свѣта сего соуѣтнаго . и идоу ко творчю своему . а сгрѣшихъ паче всихъ . ѡкоже инѣ никто же сгрѣши . а ѡцѣмъ братѣмъ . простите и ѡдайте . и тако плакашетьсѣ ѡ по три днѣ передо всеми зборѣи . и передо всеми людьми . и повелѣтъ раздавати имѣние свое манастиремъ и нищимъ . и тако даваѣмъ по всемоу Галичю по три днѣ . и не могоша раздавати [...]»⁴⁷.

Інші ранні руські літописи теж нотують князя Ярослава, хоча і значно рідше. В *Лаврентіївському літописі* він згаданий шість разів під такими роками: 1153 [6661] («Изаславъ [...] поиде на Володимерковича в Галичъ», «[...] здумаѣмъ боляре . Володимерковича . и рѣша кнѣзю своему»⁴⁸) і 1155 [6663] («Гюрги повелѣтъ зѣти своему Їрославу», «Володимерковичъ жѣ»⁴⁹, «Володимерковича», «[...] зѣтъ ѣго [Юрія

⁴⁴ Там же. Стб. 616.

⁴⁵ Там же. Стб. 633.

⁴⁶ Там же. Стб. 657.

⁴⁷ Там же. Стб. 656–657.

⁴⁸ Лаврентьевская летопись // ПСРЛ. Ленинград : Изд-во АН СССР, 1926–1928. Т. 1. С. 340.

⁴⁹ Там же. С. 345.

Довгорукого. – В. Н.] иде в Галич»⁵⁰). З невеликими хронологічними розбіжностями і майже дослівно інформацію *Лаврентіївського* повторює *Радзивілівський літопис* (1153 [6661]: «[...] поиде на Володимирковича в Галич», «здумавше бояре Володимирковича, и рѣша кн(а)зю своему»⁵¹); 1156 [6664]: «[...] зятя свого [Юрія Довгорукого – В. Н.] Володимирковича», «[...] зятю своему Ярославу», «Володимиркович же»⁵²). Тільки *Перший Новгородський літопис* князя «не знає» взагалі.

Загалом галицький князь літописно згаданий 52 рази у 46-ти описах, в окремих – неодноразово. Із них: 25 разів його названо тільки за іменем; тричі – Ярославом Володимирковичем; восьмикратно – тільки за патронімом *Володимиркович*; раз як сина Володимирка; 12 разів – Ярославом *Галицьким*; одного разу тільки *Галицьким*, дев'ять разів як зятя князя Юрія Володимировича Довгорукого і двічі – просто князем. Як бачимо, в жодному випадку Ярослав не занотований *Осмомислом* чи хоча б якимось схожим за значенням прізвиськом. Без сумніву, якби воно справді було, то знайшло б відображення в сучасних князеві літописах, як це було з прізвиськами інших руських князів. Насамперед це стосується згаданої вище похвали Ярослава, вміщеної в *Київському літописі*, яка виглядає найбільш відповідним для цього місцем. Однак авторові панегирика правитель був відомий тільки як «Галицький кнѣзь Ярославъ снѣ Володимерь».

Отже, тільки в «*Слові о полку Ігоревім*» галицького князя Ярослава єдиний раз названо *Осмомислом*. Як підкреслювалося вище, дослідники згодом майже одноголосно прийняли його за достовірне. Причому нікого з них зовсім не бентежив факт, що сучасні Ярославові літописи не знали цього прізвиська. Не знімається з порядку денного наукового дискурсу й та обставина, що «*Слово*» є твором, автентичність і час створення якого досі викликають сумніви⁵³. Однак, навіть якщо вважати його оригінальною

⁵⁰ Там же. С. 347.

⁵¹ Радзивилловская летопись // ПСРЛ. Ленинград : Наука, 1989. Т. 38. С. 125.

⁵² Там же. С. 128 і прим. 30.

⁵³ В новітній історіографії поважні сумніви щодо автентичності «*Слова о полку Ігоревім*» висловили Едвард Кінан (Keenan E. Josef Dobrovolsky and the Origins of the Igor Tale. Cambridge MA : Harvard Ukrainian Research Institute, 2003;

пам'яткою руського середньовічного героїчного епосу, слід пам'ятати, що це насамперед художній твір. Його автор, на відміну від літописців, не мусив суворо дотримуватися історичних фактів, міг допускати вільне трактування подій і особистостей, що змушує нас обережно ставитися до тексту пам'ятки.

Відсутність прізвиська *Осмомисл* в сучасних Ярославові літописних творах, сумніви в автентичності «*Слова о полку Ігоревім*» і його літературний характер дозволяють ствердити, що вживання прізвиська *Осмомисл* щодо галицького князя науково не обґрунтоване. Коректнішим вважаємо використання імені та патроніма представника династії Ростиславовичів – Ярослав Володимирович.

Nagirnyy Vitaliy (Kraków, Poland)

Did «Yaroslav Osmomysl» exist? About the scientific propriety of Galician dux Yaroslav Volodymyrkovich's nickname use

The article deals with the problem of propriety of using the nickname Osmomysl concerning the duke Yaroslav Volodymyrkovich. The author analysed the reports of early Rus' chronicles and The Tale of Igor's Campaign and made the conclusion that the use of nickname Osmomysl concerning this Galician ruler is scientifically inappropriate. The author considers the use of Yaroslav Volodymyrkovich to be more valid.

Keywords: Yaroslav Volodymyrkovich, Osmomysl, Halych, chronicles of Rus', The Tale of Igor's Campaign

Його ж. Чи міг Ярослав Галицький 1185 року стріляти салтанів в султанів? // Кінан Е. Російські історичні міти. Київ : Критика, 2003. С. 252–268 та інші його праці) і Олександр Зімін (Зимин А. А. «Слово о полку Игореве». Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 2006). Огляд дискусій навколо достовірності «*Слова о полку Ігоревім*», див.: Hodana T. Najnowsze spory o autentyczność «Słowa o wyprawie Igora» // Przegląd Rusycystyczny. 2011. № 3. S. 5–32; Voytovych L. Ruś halicka a Bizancjum od XI do XIV wieku. Wybrane problemy // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne. 2011. T. 138. S. 52–54.

Маріанна БАЦВІН
(Галич, Україна)

ЧЕРЛЕНІ ЩИТИ ДРУЖИНИ: ДО ІСТОРІЇ ГАЛИЦЬКОГО ЗБРОЄННЯ XII–XIII ст.*

В дослідженні висвітлюється розвиток військової справи на території Галицької землі. Саме предмети озброєння виступають тим чинником, який дозволяє простежити й схарактеризувати військову культуру галицького воїна, також його взаємозв'язок і вплив з дружинниками сусідніх територій. Підняте в статті питання зброєзнавства є важливим і при вивченні в хронологічному відтинку часу X–XI та XII–XIII ст., адже на другому періоді військова справа зазнала чималих змін згодом військова справа вийшла на новий щабель свого розвитку.

Ключові слова: кінська зброя, меч, спис, топір, булава, лук.

Майже кожного року розкопки комплексної археологічної експедиції Національного заповідника «Давній Галич» приносять щораз нові й нові знахідки давньоруської зброї – наконечники стріл, сулиць, рогатин, фрагменти лез мечів, бойові сокири, залишки захисного обладунку – кольчуг, шоломів, щитів, спорядження бойових коней. Ці знахідки зримо засвідчують невеличкі звіти літописців про іноземні навали, які прокочувалися Галицькою землею, князівські та князівсько-боярські міжусобиці, звияту галицьких воїнів, які на брані відстоювали честь і незалежність своєї батьківщини.

* Оpubлікований матеріал є результатом реконструкції та грамотного текстологічного укладення рукописних і машинописних дописів автора – Ярополка Клуби (1945–2007), більша частина яких ніколи не публікувалася. Саме з цієї причини не вдалося відтворити й поклики на джерела й наукову літературу, яку використав автор. Лексику, термінологію і погляди автора збережено.

Зіставлення свідчень літописців, нечисленних пам'яток давньоруської художньої літератури та фольклору зі знахідками археологів нам дає змогу скласти уявлення про військову справу в Галицькому і Галицько-Волинському князівствах XII–XIII ст. Раніші сторінки історії військового мистецтва галичан залишаються для нас майже невідомими через скуписть літописних і речових джерел. До сьогоднішнього дня дійшло до нас лише озброєння воїна, похованого в літописній Галичиній могилі, та поодинокі і розрізнені свідчення про галицьке військо в іноземних хроніках.

Матеріали розкопок Галичиної могили дали цілий набір предметів озброєного воїна X–XI сторіч. У ближньому бою він орудував бойовими сокирами різних типів, застосовував довгий однобічний кинджал-скрамасакс, закривав тіло щиром з позолоченим наверхшам умбоном. На більшій віддалі воїн вражав супротивників стрілами, випущеними з бойового лука, метав у них короткі списи-сулиці. І, звичайно, головною наступальною зброєю галицьких воїнів був двосічний меч.

Кінська зброя

Вудила: «Бръзда» з єдиного дво-тричленного гризла і рухомих прищічних обмежувачів-псаліїв. Галицькі вудила – трензельні. Функції псалія і повідного кільця з часом збіглися. Близько 1200 р. для спорядження коня стали використовувати обладунки. В Іпатіївському літописі 1252 р. описано залізне прикриття голови коня при описі військ Данила Галицького, що мало такий вигляд.

Сідло: в X–XI ст. мало високу передню луку і низьку задню. По передній луці було прикрашене узором або кістяними накладками.

Стремена: каролінзько-нормандські трикутні з прямою підніжкою і прямокутним вушком. *Аварські* – округлі з подовженим вушком. У XII ст. при галопі в стремена впиралися винесеними вперед носками прямих ніг (рельєф Дмитрієвського собору у Володимирі). Існували вирази «у стремя стати» – йти в похід, «у стремени течи» – виконувати волю господаря. Стремено подавали (праве або ліве) слуги, зброєносці або замирені васали, недруги.

Шпори: за місцем з двома петлями – знак, що існувала тверда підощва чобіт. Кріпильні пристосування у вигляді двох здвоєних отворів виявилися такими вдалимими, що їх використовували ціле Середньовіччя, бо вони дозволяли зручно і швидко за допомогою навісок-гачків і пряжки пристібати окремо верхній, окремо нижній ремені, що містилися навколо.

Взагалі східний вершник легко вставав на стремена і міг повертаючись стріляти з лука назад. Західний зате міцно сидів у сідлі, середня частина тулуба була непорушна, рухалися гомілки і верхня частина тіла.

В XI–XII ст. східний вплив слабшав, і особливо на галичан. Запроваджували двочленні кільчасті вудила, жорсткі сідла з високими луками, стремена з розпрямленою підніжкою, горизонтальні каролінзького зразка шпори. Їзда по-східному за допомогою нагайки поступається їзді з посадкою по-європейськи з обов'язковим застосуванням шпор.

У XII ст. Галицька Русь впевнено входить в число передових країн. У наборі спорядження вершників переважне місце займають вироби стандартного масового виробництва – такі, як дволанкові вудила, стремена з прямою або округлою підніжкою, шпори з дужками півкруглих або кутастих обрисів. Створюється натренована кінна дружина – досить маневрена і досить захищена, що досягалось поділом кавалеристів на колійників і лучників. Якщо перші мали масивні шпори, стремена з прямою і широкою підніжкою, крісло-сідло рицарського типу – все, що полегшує сильний таранний удар і стійкість при співударах (сшибках), то другі користувалися легшими високими сідлами, округленими стременами, облегшеними шпорами або їхали без них.

Особливий прогрес кінського спорядження наступив впродовж 1150–1250 рр., коли тактика кінних битв досягла найвищої відточеності – з'явився кінний обладунок (наголовник). У Галицькій Русі дуже рано з'явилися стремена у формі стрільчастої арки-шпори з крупними шипами і пластинчастими манжетами, шпори з колісцем і кінська маска.

Культ дружинної сили відбився і на ідеологічному значенні речей вершника: золочене сідло, стремено, узда і шпори стали символом рангу або васальної залежності. Виник інститут дружинного учнівства, супроводжуваний дитячими і юнацькими сідлами, шпорами, стременами.

Підкови: Останнім на ті часи технічним вдосконаленням, яке створило умови для появи кавалерії, було розповсюдження підков. Широке застосування вони отримали в Європі тільки після навали мадярів. Якраз ті занесли підкови до Галицької землі ще у VIII–IX ст. Галицькі воїни одразу ж оцінили цінність підків, які охороняли від неочікуваного падіння, запобігали псуванню копит бойових коней. Добрий кінь цінувався тоді дорого.

У зв'язку зі збільшенням ваги озброєння та одночасним вдосконаленням техніки фронтальної сутички вже в X–XI ст. виникла потреба в таких конях, які б не були нервовими і вразливими, слухняно

реагували на команди, були витривалими і могли довгий час нести вершника в повному озброєнні і разом з тим були б швидкі, бо успіх атаки або результат оборонного бою залежав значною мірою від того, як швидко воїн покидав сектор обстрілу.

У нас немає достовірних даних, які породи коней розводили на землях Галицької Русі в XI–XII ст. Письмові та іконографічні джерела не дають достатньої інформації, а в староруських народних переказах і билинах описуються коні богатирів переважно в казковому стилі. Безсумнівним є, однак, те, що, починаючи з XI ст., галицькі давньоруські воїни використовували коней витривалих і міцних, частково розводячи їх, а частково одержуючи від сусідів-угорців, які славилися своїми кіньми. Внаслідок торгових операцій, які вели в Галичі арабські купці, потрапляли в Галицьке князівство і арабські скакуни, що дуже дорого цінувалися у тогочасному світі.

Шаблі: Гібриди клинкової зброї об'єднувальної властивості меча і шаблі існували в X–XI ст. у Литві й Угорщині, як пише німецький науковець Р. Паульсен. Шаблі з'явилися на Русі і на території Галицько-Волинської землі в X–XI ст., мали східне походження. Можливо, що занесли шаблю на Галицьку землю угри, які в IX ст. проходили через Галич. Про ранню появу шабель свідчить знахідка перехрестя руків'я в Судовій Вишні сучасної Львівської області. Шаблі знаходили в угорських могилах коло Галича. Данило Галицький мав шаблю, прикрашену золотом, з якою з'явився на поміч угорцям (*ГВЛ*, 1252 р.). Шаблю і рубали, і кололи. При ударі по одній і тій же мішені різальна шабля давала значно кращий результат, ніж рубальний меч однакового з нею розміру. Шабля з'явилася як наслідок розвитку легкокінного бою. У швидкісному кінному бою вона була значно ефективніша, ніж меч, бо була легша і маневреніша. Поєднання: шабля – лук – стремена, надійне сидло – невеликий легкий щит давали перевагу в маневреному бою зі східною кочовою кавалерією. Шабля існувала паралельно з мечем, але з ростом захисного озброєння (лат) поступалася місцем мечеві і з'являлася, коли вони зникали. Шабля проникла в Центральну і Південну Європу в епоху Хрестових походів – її слов'янська назва увійшла до французької та німецької мов.

Шабля мала нахил стержня рукояті до леза 5–8°, двосічна третина нижньої частини клинка, доли і після XIII ст. ермань. Шаблі XI–XIII ст. зігнуті досить незначно і рівномірно. Найцікавішим елементом шаблі була гарда, спосіб кріплення якої характерний лише для цієї зброї. Шабельне

перехрестя з двома двосторонніми овальними заглибленнями удержувалося в горизонтальному положенні зверху дерев'яними обкладками стержня рукояті, а знизу плечиками леза і спеціальною обоймою насадженого на верхню частину клинка. У XI–XIII ст. найпоширенішими були прямі перехрестя з ромбічними розширеннями їх досередини.

Ніж: Все відоме про тактику боїв XI–XII ст. не свідчить про регулярне бойове використання ножів. За ніж бралися лише за крайньої потреби в ближньому бою і при втраті основної зброї.

До меча: Археологи знайшли на території давнього Галича чимало мечів XII–XIII ст. Мечів ранішого часу виявлено і на території всієї сучасної Галичини лічені одиниці. Два мечі, знайдені в курганному могильнику біля давнього Пліснеська, свідчать, що в X–XI ст. на територіях, на яких пізніше сформувалось Галицьке князівство, мали розповсюдження як привозні мечі, вироблені в каролінзьких західноєвропейських майстернях, так і місцеві видозміни цієї зброї. Такі мечі були пристосовані більше для рубального удару.

Розвиток феодальної організації висунув меч як найважливіший військовий і державний символ. «Князь бо не туне мечь носить, вместо злодеем, а в похвалу добро творящим». На мініатюрах Радзивілівського літопису призначення уділу, відправлення васала в похід, здача міста ілюструється передачею клинка. Під час походів, переговорів, церемоній, у путі і в домі князь і боярин невідступно носив меч, виславляв його напоказ, спирався рукою.

Меч був обов'язковим атрибутом рицарської обрядности (інвеституру і постриження в члени ордену проводили мечем). Мечник – чин судової княжої адміністрації. Назва – від меча, що карає за неправду. «Взымати мечь против» – значило починати війну. «Заимати мечем» – завойовувати. В літописах, які фіксували події того часу, часто трапляються фрази «посекоша мечами». Своє призначення найважливішої зброї воїнів-професіоналів меч збереже аж до XV ст., поки його не витіснять шпага і шабля.

Рукоятки і головки мечів, можливо, виготовляли в Галичі, а смуги – в Західній Європі. Вигляд меча: основа залізна – леза сталі. Основа – дві пластини на залізній серцевині. Леза сталеві, в обов'язковому порядку були наварні сталі або азотовані. Руські мечі були тільки з долами без центрального ребра.

Атрибутами значного феодала-воїна були меч, щит, спис і панцир. Простий ратник – сокира і лук. «Скликані на війну смерди і ремісники задовольнялися тією зброєю, яку могли знайти у своєму господарстві, серед знарядь праці і такою, на виготовлення якої не треба було витратити багато коштів». Джерела феодальної доби вділяють військовій справі багато уваги. Особливу цінність становлять для нас мініатюри, на яких за всієї їхньої умовності сольоно прорисовуються зброя, воїнський костюм, бойовий стрій. У мініатюрах ми бачимо зображення самостріла і кістені у XII ст., як виглядали металеві машини-пороки.

Мечі: однолезові – скрамасакси – типово варязькі. Більша частина мечів (включаючи скандинавів) – каролінзькі. Про це свідчать і знахідки археологів. Мечі XII ст. стали легші (1 кг), завдовжки 80–90 см., ширина леза досягла 5–6 см, товщина біля руків'я – 4–5 см. На лезі або вибивали повздовжні заглиблення-дали, або виковували ребро, яке надавало лезові додаткової міцності. Змінився і їхній діл (став займати лише вузький жолобок). Перехрестя, руків'я і головка меча творили криж. Меч стає рицарським, ним посвячували в дружинники, він вважався привілейованою зброєю. На хрестоподібній рукояті меча клялися. Меч як особливу цінну і шановану зброю передавали від батька до сина. «Опоясатись мечем» – означало вийти в похід. Його перехрестя витягувалося в довжину, що свідчило про зародження фехтувального мистецтва і зміну ролі меча, який брав на себе роль щита. З'явилися дворучні мечі.

Клинком XI–XII ст. можна було колоти, але основним його призначенням аж до середини XIII ст. було рубання. Масивні грибоподібні головки змінюються на диск, а пізніше на кулю. Подібний зберігається в музеї історії давнього Галича. У нього пряме перехрестя дископодібна головка рукояті діаметром 5 см. Ці мечі вже були пристосовані для пробивання кольчуг та іншого захисного обладунку. Півтора- та дворучні мечі цього так званого романського типу успішно розрубували і пробивали тогочасну броню, а в умілих руках могли розрубати щит. Меч вкладали в піхви, звичайно, дерев'яні, обтягнені шкірою або тканиною, прикрашені металевими оправами і наконечниками.

Багато мечів завозили до Галича із Західної Європи, про що свідчили написи на них латинською мовою. Галицькі мечі з довгим прямим перехрестям і дископодібною головою найчастіше зображали художники XII–XIII ст. Такі мечі не мали за формою головки своїх попередників і

з'явилися в Європі десь на початку XII ст. Розвиваючись, вони ставали дворучними і півтораручними. Готичні мечі XIII–XV ст. мали форму ребром замість долу.

Списи: Важливою зброєю давньогалицького дружинника був спис і його різноманітність сулиця. Списи поділялися на ударні і металеві. Наконечники списів, знайдені в Галичі, Пліснеську, Звенигороді, свідчать, що списи XII–XIII ст. мали однакову будову: гострий наконечник і древко, часом з металевим «підтоком» на кінці. Різальна частина наконечника називалася «перо» і була видовжено-тригранної чи листоподібної форми, трубка, якою він насаджувався на древко-ратище, називалася «тулія». Довжина ударного списа – 2–2,5 м. У XII ст. з'являються списи з пером лавроподібної форми. Виникнення таких з плавно загостреним пером і підсиленням у місці з'єднання пера і тулії свідчить про збільшення міцності і ударної потужності колючої зброї. В цей період виділяються надзвичайно масивні і крупні наконечники – рогатини, вперше згадані 1149 р. Рогатина була призначена для завдання глибокої і широкої рани (перо завширшки 6 см, завдовжки – 45–65 см), древко діаметром 3,5 см. В Середні віки спис був найефективнішою зброєю першого натиску. Використовували його не для кидка, а для удару. На ньому кріпився стяг.

Сулиця: менша від списа – більша від стріли, завдовжки 15–20 см (довжина леза – 8–12 см, діаметр втулки – 1,5–2 см, довжина всієї – 1,5 м).

Топір: Якщо мечі, шаблі, списи часто трапляються на сторінках літописів, то звістки про бойові сокири і їхнє застосування досить скупі. Проте багато знахідок таких сокир у Галичі, Пліснеську, Шумську і Пересопниці дають змогу нам стверджувати, що сокира знайшла важливе місце в озброєнні галицького воїна. Загалом більшість відомих за археологічними розкопками сокир слід віднести до озброєння пішого воїна. Панування на полі бою кінноти зводило роль сокири до рівня озброєння плебея-ополченця, який ішов у бій разом з професійною княжою дружиною. Проте вдосконалення захисного обладунку і посилення ролі піхоти знову і знову висувало сокиру на роль популярної зброї. У вершника застосування сокири хоча й траплялося, але було обмежене випадками тісних сутичок окремих груп бійців, коли довгі мечі і списи заважали боротьбі. Всього на Галицькій землі виявлено три типи сокир: спеціальні бойові сокирки-молотки (чекани), сокири, подібні на

робочі, але менші і легші, і важкі великі сокири, які радше були робочими, і на війні їх вживали рідко.

Спеціальний бойовий – це чекан, на тильній стороні якого був молоточок. Тільки військове призначення мали сокири з вузьким лезом, з вирізним обухом, з верхніми і нижніми боковими миловидними виступами. Топір – масова зброя піхоти.

Широколезі сокири походять зі Скандинавії.

Булава: Досить розповсюдженою ударною зброєю була булава. Знахідки булав майже рівномірно розповсюджені на території Галичини і Волині. Їх знаходили в Бовшеві біля Галича, Звенигороді, Тереховлі, Василеві, Шумську, Дрогобичі. Більшість булав виготовлені з бронзи і мають чотири великі центральні і вісім малих крайніх шипів. У Звенигороді археологи виявили булаву кулястої форми з віялоподібно розміщеними шістьма лопатами. Такі булави-шестопери з'явилися у XIII ст. і слугували для локального дроблення броні. У XII–XIII ст. тонко зроблена і прикрашена булава підкреслювала високе соціальне становище, знатність і гідність.

Ударною зброєю слугували і кистені – металеві ядра грушеподібної форми в ручкою на реміні. Призначалися вони для кінного бою, мали вагу 200–300 г і слугували для спритного і раптового удару в найтіснішій сутичці. Два такі кистені знайшли в Галичі – один у довоєнні часи, другий – експедиція Вітольда Ауліха.

Лук: На багатьох сторінках Галицько-Волинського літопису трапляється слово «лук». Могутньою і діювою була ця зброя, її походження губиться у глибині сторіч. Дуже мало фрагментів, не кажучи вже про цілі луки, дійшло до нас з княжих часів. Але численні знахідки на території Галичини наконечників стріл найрізноманітніших типів і призначення засвідчують, що без луків не обходилася жодна більш-менш значна битва. З Лівонської хроніки XIII ст. відомо, що в Галицькому війську існували спеціальні загони лучників, які охороняли війська в поході, мужньо витримували перший натиск ворога. Стрільці-лучники починали битву, перебуваючи на флангах і попереду основного війська, не допускали раптового нальоту ворожої кінноти, забезпечували розгортання основних сил у бойові порядки.

Сила удару стріли давньогалицького лука була величезна. Як свідчить битва під Венденом 1218 р., важкі бронебійні стріли пробивали обладунки німецьких рицарів. Непростими за своєю конструкцією були й

стріли. Вони мали бути ідеально прямі і зрівноважені. Правильність польоту забезпечувало пір'я, наклеєне на стрілу в задній частині. Стрілу вінчав наконечник, який або одягався на стрілу втулкою, або забивався в неї спеціальним хвостовиком. У Галичі і його околицях знайдено багато ромбовидних долотоподібних дворогих, листоподібних, двошипних, шилоподібних, бронебійних наконечників, призначених проти шоломів, щитів, панцирів, проти ворожої кінноти, для полювання тощо. Лук носили у спеціальному «налуччі», стріли – в «тулі». Оскільки для різної мети потрібні були різні стріли, їх фарбували в різні кольори.

Обладунок: Щоб знищити більше ворогів і зберегти себе для рідної землі, доблесному воїнові потрібен був надійний захист – міцний панцир-обладунок. Залишки кольчуг, які знайшли в Галичі Ярослав Пастернак і Вітольд Ауліх, мають на собі явні сліди перебування у вогні. Виготовлення кольчуг було трудомістким процесом, і свідчило воно про високу кваліфікацію і значне число майстрів-кольчужників. Усередині кольчуга складалася з 20 тис. склепаних і зварених кілець, на які витрачалося до 700 м сталистого дроту.

До потужнішого захисного обладунку належав дощаний обладунок – нашиті ремінням або наклепані на шкіряну основу металеві злегка вигнуті пластини. Фрагменти такого обладунку археологи знайшли у Пліснеську та Червені. Руки і ноги воїна прикривали залізні «поножі» і «наруччя».

Надійним засобом захисту голови слугував шолом. Зразки шоломів знайдено в с. Мокрому, Луцьку і Володимирі-Волинському. Згадки про «латинські шоломи» галицьких дружинників у славнозвісному *«Слові о полку Ігоревім»* підтверджують міцні зв'язки Галицько-Волинського князівства з Західною Європою і в той же час існування тут свого власного потужного збройового промислу, бо, як свідчать археологічні знахідки, разом з шоломами типово західними в Галичині застосовували і типові слов'янські сфероконічні шоломи.

Щит: Про те, що Галицьке військо використовувало щити, свідчать знахідки в Сутейську. У XII ст. щити виготовляли мигдалеподібної форми. Прикривали вони вершника від колін до підборіддя. Такі щити, зібрані з міцних дощок з металевим по краях окуттям, мали посередині зміцнювальний елемент – випуклу залізну бляху – умбон. Тримали їх за петлі-прив'язки, а під руку підкладали спеціальну подушку, яка пом'якшувала потужні удари. Зверху щит покривали матерією або

фарбували. У XII–XIII ст. поле щита почали прикрашати емблемами, і воно почало слугувати геральдичній меті. Щит разом з мечем і списом слугував державним військовим символом, а також знаком рангу. У XII ст. щит фарбували червоною фарбою – звідси «чрълени» – черлені щити.

Коваль: Дружинник, кінний галицький воїн XII ст. – не просто посаджений на коня воїн, а воїн добре озброєний (захищений металевим обладунком вершник), воїн, що володіє на той час надзвичайно ефективним спорядженням. Не випадково називає легендарний автор *«Слова о полку Ігоревім»* Боян полки Ярослава Осмомисла залізними. Йдеться не просто про загартованих у боях з віроломними сусідами поляками й угорцями та з далеким «диким Степом» воїнів, а про воїнів, яких можна вважати аналогами європейських рицарів раннього Середньовіччя. Дати їм належний обладунок міг лише коваль. Коваль в історії середньовічної Європи був особою легендарною. Впродовж усього Середньовіччя ковалі вважалися найповажнішою і найшанованішою категорією ремісників. Ковальська справа була мистецтвом, пов'язаним із видобутком металу з руди.

Галицька зброя розвивалася у надзвичайно напруженій обстановці, викликаній труднощами ведення війни, з одного боку, з важкоозброєними сусідами – поляками і угорцями, а з другого – з швидкими і маневреними степовиками. До складу озброєння входили і важкі мечі, і легші шаблі, масивні рогатини і легкі сулиці, облепшені чекани і великі похідні сокири. Галицька зброя поєднувала в собі риси Сходу і Заходу і в той же час була своєрідною.

В епоху становлення Галицької держави руські зброярі і воїни освоїли найкращі взірці іноземної зброї. В XI–XII ст. місцеве військове ремесло само стало могутнім джерелом впливу на ближніх і дальніх сусідів.

Воїна починали навчати професії з малих літ. Його вчили їздити на бойовому коні, володіти поки що іграшковою зброєю, про що свідчить знахідка у Звенигороді дерев'яного меча. 10-ти, 11-річний княжич, як свідчать літописи, вже супроводжував батька у справжніх бойових походах. А отрок 15–16-ти літ вважався воїном, хоча й перебував під опікою старших воїнів.

Саме військо поділялося на регулярну і нерегулярну частини. Регулярна складалася з професійних воїнів – дружини. Лише в годину

великої небезпеки формувалося піше народне ополчення, споряджене зброєю з княжих арсеналів. І тільки в XIII ст. у Галицько-Волинському князівстві запровадили регулярну професійну піхоту.

У разі війни з ворогом чи збройної сутички із сусідами-земляками князь міг покладатися на дружину, яка складалася з кількох сотень вершників, а також на загони васалів-бояр, які теж тримали при собі дружинників. У кінці XII ст. волинський князь Роман Мстиславович перетворив свою дружину на важкоозброєну рицарську кінноту. Якраз вона була здатна силою масованого удару розпорошити війська половців та інших кочівників, про що говориться у Галицько-Волинському літописі, протистояти польській і угорській кінноті. При Романі відбулася і повсюдна заміна плетеної кольчуги на панцир-броню.

Справу Романа продовжив його син – знаменитий Данило, прозваний Галицьким. При цьому значно зросла професійна виучка воїнів, при облозі міст почали застосовувати штурмову і стінобитну техніку. За свідченням історичних джерел, при штурмі Дорогочина, де засіли рицарі-хрестоносці, Данилове військо застосовувало пороки-каменемети, тарани, важкі станкові луки-самостріли, перекидні містки, можливо, облогові башти. Галичани оволоділи фортецею, полонили найстаршого рицаря Бруно і зі славою повернулися додому.

Не витримувала удару важкоозброєних галицьких рицарів і монгольська кіннота. Розбивши на Волині тумени монгольського воєначальника Куремси, Данило Галицький змусив його повернути в «дике поле». І лише прихід на землі Галичини і Волині «[...] безбожного і злого Бурундая з безліччю полків татарських [...]» поклав край збройному опорові проти загарбників. Тверезо зваживши сили, Данило був змушений скоритися ворогові, який багаторазово переважав його полки.

Схвильовано і патетично звучать слова літописців, які донесли до нас з глибини сторіч оповіді про ратну славу галичан. У дзвоні мечів і шабель, свисті стріл і тупоті коней, блисків шоломів ми чуємо відгук великих битв, в яких кувалася міць українського війська.

*Матеріал опрацьовано з допомогою
Мирослава Волощука (Івано-Франківськ, Україна)*

Iaropolk Kluba Marianna Batsvin (Halych, Ukraine)

***Cherleni shields of troop:
from the history of Galician arms during the 12th–13th centuries***

This study is explored the development of military affairs on the territory of the Galician land. Such factor as armaments allows us to trace and characterize the military culture of the local population. We can also trace its interconnections and influences with neighboring territories. The issue of the study of weapons science is very important in the 10th–13th centuries since at that time the question of military affairs is come out to a new level in its development. This the study of certain details and armaments became of great importance in the development of the military affairs of the early and late Middle Ages. It makes it possible to better understand the issues related to the military culture that was formed in a particular region.

Key words: horse harness, sword, spear, ax, mace, bow.

Мирослав ВОЛОЩУК
(Івано-Франківськ, Україна)

УДК 930.1/355.44(477.83) «14»

Андрій ФЕДУРУК
(Чернівці, Україна)

ОБЛОГА ГАЛИЧА 1387 р.: НАРИС ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ*

Статтю присвячено оглядові зарубіжних істориків XVIII – початку XXI ст. з Росії, Польщі та Угорщини облоги міста і фортеці Галича 1387 р. силами польського короля Володислава II та його брата, литовського князя Вітовта. Відзначається посередній інтерес російських і угорських науковців, натомість з об'єктивних причин значно більшу ангажованість у тему польських колег. Останнє зумовлене обставинами розширення володінь династії Ягеллонів і піднесення Польського королівства на рубежі XIV–XV ст.

Ключові слова: Галич, замок, облога, королева Ядвіґа, воєвода Бенедикт, історик, історіографія, Росія, Польща, Угорщина.

Облога Галицької твердині об'єднаними силами короля Польщі Володислава II та литовського князя Вітовта 1387 р. безперечно належить до знакових подій української, польської та угорської історій, адже вона практично завершила поділ спадщини королівства Русь династії Романовичів. Тож не дивно, що ціла плеяда іноземних істориків XVIII – початку XXI ст. намагалася дати оцінку окресленим подіям, часом в дусі національних історіографій, із відчутним політичним присмаком, однак не без нових цікавих знахідок та інтерпретацій.

* Стаття є продовженням теми. Див.: Федорук А. Облога Галича 1387 р. у світлі вітчизняної історіографії // Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2017. Вип. 2. С. 194–206.

Російська історіографія

Стосовно дослідження питань, які пов'язані з облогою Галича 1387 р. в російській історичній науці, то потрібно сказати, що на самих її початках належної уваги цій важливій події не приділяли. Так, у роботах Василя Татищева *«История Российская с самых древнейших времён»*¹ і Михайла Щербатова *«История Российская от древнейших времён»*² всю увагу звернуто на опис політичних і воєнних подій, які відбувалися в землях під владою Великого князівства Владимирського і Московського. Пояснюється це тим, що перші російські історики повністю ґрунтували свої праці на руській літописній традиції, яка не містить відомостей про Галич, та й загалом Галичину наприкінці XIV ст.

Зовсім не змінився стан вивчення означеної події, яким займалися історики в Російській імперії і в першій половині XIX ст. Зокрема Микола Карамзін у своїй *«Истории государства Российского»* хоча й повідомляє, що «Ягайло (в 1386 году) с согласия вельмож польских женился на Ядвиге, дочире и единственной наследнице их умершего короля Людовика, принял Веру латинскую в Кракове вместе с достоинством государя польского и крестил своей народ волею и неволею»³, проте жодного слова не говорить про інші політичні й воєнні події, які відбулися після укладення Кревської унії 1385 р. Повністю відсутнє висвітлення облоги Галича 1387 р. і в роботі Михайла Погодіна *«Историко-критические отрывки»*⁴.

В другій половині XIX ст. в російській історіографії намітилися вже деякі зрушення у вивченні зазначеної проблеми. Правда, у монументальній роботі Сергія Соловйова *«История России с древнейших времён»*⁵ ці тенденції в історіописанні ще мало простежуються. Подібне можна сказати і про Костянтина Бестужева-

¹ Татищев В. Собрание сочинений : в 8-ми т. (5-ти кн.). Москва : Ладомир, 1996. Т. 5–6 : История Российская. С. 162–164.

² Щербатов М. История Российская от древнейших времён. Санкт-Петербург : При Императорской Академии наук, 1781. Т. 4. С. 222–230.

³ Карамзин Н. История государства Российского : в 6-ти кн. (12-ти авт. т.). Москва : Изд-во «Книжный сад», 1993. Кн. 3 (т. 5–6). С. 57.

⁴ Погодин М. Историко-критические отрывки. Москва : В типографии А. Семина, 1846. Кн. 1. С. 19–35.

⁵ Соловьев С. Сочинения : в 18-ти кн. Москва : Мысль, 1988. Кн. 2. Т. 3–4 : История России с древнейших времён. С. 293–294.

Рюміна, котрий у своїх працях «О составе русских летописей до конца XIV века» і «Русская история»⁶ висвітлює факти, пов'язані з коронацією Ягайла на престол Польщі та хрещення Литви 1386 р. Проте вже в роботі Павла Брянцева «История Литовского государства с древнейших времен» згадується, що одним з наслідків укладення Кревської унії «[...] было окончательное присоединение Галиции к польской короне», і далі він каже: «[...] с этих пор Галицкая или Червонная Русь с городами: Львовом (столицею), Галичем, Холмом, Белзом, Червеном, Каменцом, Перемышлем, Кременцом и др. Оставались за Польшею до 1773 года»⁷. Натомість в праці Івана Філевича «Борьба Польши и Литвы-Руси за Галицко-Владимирское наследие» вже вперше конкретно вказується, що в ході походу Ядвіґи в Галичину «[...] польской “амазонке” не удалось однако завершить дело одними польскими силами, пришлось призвать на помощь литовских князей, – только они, очистив для поляков Галич, вместе с темъ фактически устранили из Галичины последнего постороннего претендента»⁸. Та всі позитивні зрушення в російському історіописанні цього періоду щодо аспектів облоги Галича польським військом 1387 р. закінчуються. Яскравим прикладом цього є роботи Михайла Покровського «Русская история с древнейших времен»⁹ і Сергія Платонова «Лекции по Русской истории»¹⁰.

У першій чверті ХХ ст. вивчення означеної проблеми в російській історичній науці не поліпшилося. До прикладу, у працях Олександра Погодіна «Очерк истории Польши»¹¹, Матвія Любавського «Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии

⁶ Бестужев-Рюмин К. О составе русских летописей до конца XIV века. Санкт-Петербург : Печатано в тов. А. Траншеля, 1868 С. 377; Его же. Русская история. Санкт-Петербург : Типография А. Траншеля, 1885. Т. 2. Вып. 1. С. 7–32.

⁷ Брянцев П. История Литовского государства с древнейших времен. Вильна : тип. А. Г. Сыркина, 1889. С. 211.

⁸ Филевич И. Борьба Польши и Литвы-Руси за галицко-владимирское наследие. Санкт-Петербург : Типография В. С. Балашева, 1890. С. 118.

⁹ Покровский М. Избранные произведения : в 4-х кн. Москва : Мысль, 1966. Кн. 1 : Русская история с древнейших времён. Т. 1–2. С. 457.

¹⁰ Платонов С. Лекции по русской истории. Санкт-Петербург : Столичная Скоропечатня, 1899. Вып. 1. С. 116.

¹¹ Погодин А. Очерк истории Польши // История Польши / сост. С. Шумов и А. Андреев. Москва : Монолит-Евролинц-Традиция, 2002. С. 22–27.

включительно»¹² та Євгенія Шмурла «История России 862–1917»¹³ при викладі подій історії Великого князівства Литовського чи Польського королівства окреслена тема відсутня.

Що ж стосується російської радянської історіографії, то в ній, хоча вже й на іншій методологічній основі, читаються властиві для попереднього періоду історіописання тенденції. Яскравим прикладом тут виступають багатотомні колективні роботи «Очерки истории СССР. Период феодализма IX–XV вв.»¹⁴ за редакції Бориса Грекова та «История СССР с древнейших времен до наших дней»¹⁵, відповідальним редактором якої був Михайло Тихомиров. Відповідні розділи і підрозділи до цих монументальних праць часто писали білоруські, українські й молдавські радянські історики, але загальне редагування з урахуванням усіх ідеологічних вимог проводилося в Академії наук СРСР у Москві. В цих роботах фіксуються тільки загальні згадки про те, що поляки відвоювали в угорців Галичину 1387 р. Те саме можна сказати і про кількатомне академічне видання «История Польши»¹⁶ за редакції Володимира Королюка, де облога Галича 1387 р. майже відсутня.

З авторських праць цього періоду російського історіописання можна назвати й праці Ігоря Грекова «Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV–XVI вв.» і «Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV–XV вв.)»¹⁷, в яких відвоювання поляками Галичини не розглядається, а більше звертається увага на політику Литви як об'єднавчого центру руських земель. Ще одну робота

¹² Любавский М. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. Москва : Московская художественная печатня, 1915. С. 36–50.

¹³ Шмурло Е. История России 862–1917. Мюнхен : Издательство Книжного Магазина «Град Китеж», 1922. С. 68–69.

¹⁴ Очерки истории СССР. Период феодализма IX–XV вв. / Б. Греков (отв. ред.) : в 2-х ч. Москва : Изд-во АН СССР, 1953. Ч. 2. С. 518–520.

¹⁵ История СССР с древнейших времён до наших дней : в 2-х сериях, 20-ти т. Москва : Наука, 1966. Сер. 1. Т. 2 / М. Тихомиров (отв. ред.). С. 408–412.

¹⁶ История Польши / под ред. В. Королюка : в 3 т. Москва : Изд-во АН СССР, 1954. Т. 1. С. 119–120.

¹⁷ Греков И. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV–XVI вв. Москва : Издательство восточной литературы, 1963. С. 39–50; Греков И. Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV–XV вв.). Москва : Наука, 1975. С. 182–195.

«Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства»¹⁸, в якій аналізована подія не знайшла свого хоча б побіжного відображення, написали Володимир Пашута, Борис Флоря і Анна Хорошкевич.

З настанням пострадянського періоду тенденції у висвітленні означеної проблеми в російській історіографії не змінилися. Так, Антон Горський у своїй книжці «Русские земли в XIII–XIV веках: пути политического развития» банально зазначив, що «[...] усиление позиций Литвы в Юго-Западной Руси вызвало противодействие со стороны Польши, и после продолжительной борьбы, в которой приняли активное участие ордынские силы, в 1352 г. Галицкая земля отошла к Польскому королевству, а Волынь осталась за Великим княжеством Литовским»¹⁹. Про те, що остаточно приєднали Галичину і обложило Галич військо Ядвіґи і Яґайла, немає ні слова. Те саме можна сказати і про нещодавно видану «Историю Украины»²⁰, яку написали Ігор Данилевський, Тетяна Таїрова-Яковлева, Олександр Шубін і Віктор Мироненко. В цій колективній праці про облогу Галича 1387 р. взагалі не згадано.

Угорська історіографія

Природно, що в угорській історичній науці XIX – початку XXI ст. облога Галича 1387 р. мала б викликати неабияку увагу з огляду на тривалі спроби королів з династії Арпадів та Анжу впродовж кінця XII – першої половини XIII ст., а згодом упродовж середини – другої половини XIV ст. закріпити свої впливи в Галицькій землі. Отже, перехід міських осередків краю під владу королеви Ядвіґи внаслідок організованого походу, підсиленого згодом іншими польськими і литовськими силами, не міг, здавалося б, залишити угорських науковців байдужими. Однак, як бачимо, стан історіографічних напрацювань далекий від ідеального.

Постання 1825 р. Угорської академії наук та утворення 1867 р. дуалістичної Австро-Угорської монархії створили належне підґрунтя для

¹⁸ Пашута В., Флоря Б., Хорошкевич А. Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства. Москва : Наука, 1982. С. 69–134.

¹⁹ Горский А. Русские земли в XIII–XIV веках: пути политического развития. Москва : Издательский центр Института российской истории РАН, 1996. С. 36.

²⁰ Данилевский И., Таирова-Яковлева Т., Шубин А., Мироненко В. История Украины. Москва : Алетей, 2015. С. 97.

історичних студій загалом, а вивчення русько-угорських історичних зв'язків доби середньовіччя зокрема²¹. Однак попри помітні зрушення в цьому напрямі події 1387 р. під стінами Галицького замку виявилися далекими від пріоритетів науковців, як це чітко бачимо з цілого ряду як комплексних узагальнюючих з історії Угорщини праць («*Угорська національна історія*» за редакції Шандора Сіладї, зокрема третій том «*Династія Анжу та її нащадки 1301–1439*» авторства Онтала Пора та Дьюли Шенґера)²², так і цілого ряду спеціалізованих, присвячених XIV ст., праць Шандора Маркі²³, Онтала Пора²⁴, Мора Вертнера²⁵ та ін. У кращому разі обставини, як угорський воєвода Бенедикт втратив Галич влітку 1387 р., констатувалися одним реченням. Привабливішим виглядало вивчення західної політики короля Сигізмунда Люксембурзького та королеви Марії.

Події Першої світової війни, розпад Австро-Угорщини та постання Угорщини в нових політико-адміністративних межах не змінили дослідницьких настроїв науковців попри добросусідські стосунки з II Річчю Посполитою, що після 1923 р. остаточно взяла під контроль історичну Галичину і місто Галич. Принагідно можемо побачити це із праць Пала-Бало Ньярі «*Польща та Анжу*»²⁶, а також нової комплексної

²¹ Волощук М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2014. С. 42–45.

²² A magyar nemzet története / szer. S. Szilágyi. Budapest : Az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat betűvel, 1895. K. 3. До слова, як у підрозділі «*Крокування Сигізмунда до трону*» (Old. 393–405), так і в розділі «*Рух Сигізмунда за угорською короною*» (Old. 393–487), що певною мірою обіймає події 1387 р., східний напрям політики короля взагалі не відображений.

²³ Márki S. Mária, Magyarország királynéja 1370–1395. Budapest : Franklin-társulat Könyvnyomdája, 1885. Old. 106.

²⁴ Pór A. Magyar-ruthen érintkezések. A magyar anjak igényei a lengyel trónra // Erdelyi nemzeti és régiségtérből Múzeum, Kolosvár. 1902. Évf. 38. Old. 102–134; idem, Magyar-lengyel érintkezések a XIV–ik században // Századok. 1903. Évf. 37. Old. 308–326.

²⁵ Wertner M. Magyar hadjáratok a XIV–ik században // Századok. 1905. Évf. 39. Old. 420–451 (зокрема – 448).

²⁶ Nyáry Bárány Pál. Lengyelország és a Anjouk. Budapest : A Magyar Mickiewicz Társaság kiadása, 1938. Old. 19–20.

восьмитомної *«Історії Угорщини»* авторства Балінта Гомана і Дьюли Секфю. У присвяченому обставинам приходу Сигізмунда до влади в Угорщині підрозділі *«Руйнація польсько-угорської унії»* автори лише окреслили непрості стосунки з королем Польщі Владиславом Ягайлом та зауважили, що останній взяв під контроль Галич у контексті власної молдовської політики²⁷. Такими ж лаконічними є оцінки Дежьо Дюммерта в його монографії *«Слідами династії Анжу»*²⁸.

Повоєнні роки і друга половина XX – початок XXI ст. не змінили тенденцій історичних студій в Угорщині, до пріоритетів яких східна політика династій Арпадів і Анжу входила хіба спорадично. Принагідно можемо це побачити на прикладі спадщини угорського академіка Дьюли Кріштова. Попри гідно оцінені заслуги науковця у царині студій русько-угорських історичних зв'язків доби Середньовіччя²⁹ у цілому ряді одноосібних³⁰ та колективних праць³¹, присвячених окресленій добі, він взагалі оминав облогу Галича 1387 р. своєю увагою. Найвідоміша з науковців русько-угорських взаємин Марта Фонт зосередилася головню на вивченні XII–XIII ст.³² Натомість руська (галицька) політика угорських володарів XIV ст., як бачимо з робіт Маюса Елемера³³, Івана Бертені³⁴,

²⁷ Homan B., Szekfű Gy., Magyar történet : 8 k. Budapest : Királyi Magyar egyetemi nyomda, 1936. K. 3. Old. 312–313.

²⁸ Dümmert D. Az Anjou-ház nyomában. Szombathely : Sylvester János Nyomda, 1982. Old. 510.

²⁹ Волощук М. Русско-венгерские отношения эпохи Даниила Галицкого: обзор венгерской историографии // Вестник Санкт-Петербургского университета. 2005. Серия 2. № 2. С. 10–11. Його ж. Русько-угорські відносини періоду Данила Романовича в оцінці угорської історіографії другої половини XX – початку XXI ст. // Княжа доба : історія і культура. 2007. Вип. 1. С. 92–94.

³⁰ Kristó Gy. Az Anjou-kor háborúi. Budapest : Zrinyi Katonai Kiadó, 1988. Old. 179–181 (автором окреслений період, що навіть не охоплює до кінця часи правління династії Анжу, закінчуючись на 1382 р., тобто, зі смертю Людовіка I).

³¹ Engel P., Kristó Gy., Kubinyi A. Magyarország története 1301–1526. Budapest : Osiris Kiadó, 1998. Old. 123–127.

³² Волощук М. «Русь» в Угорському королівстві. С. 48 (див. також бібліографію).

³³ Mályusz E. Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest : Gondolat, 1984. Old. 29.

³⁴ Bertényi I. Magyarország az Anjouk korában. Budapest : Gondolat, 1987.

Сіларда Шюттьо³⁵ чи автора серії досліджень з угорсько-польських відносин XIV ст. Данієля Баґі³⁶, і надалі залишалася на марґінесі.

Польська історіографія

Зовсім інакше виглядають рефлексії щодо облоги Галича 1387 р. в польській історичній науці, формування якої стартувало на рубежі XVIII–XIX ст. не без впливу Адама Нарушевича. Хоча автор свою *«Історію польського народу»* завершив 1386 роком, втім галицька тематика у принципі не була для нього чужа³⁷, давши поштовх багатьом його наступникам її активно розвивати.

Вже за декілька років попри складні для розподілених Австрією, Пруссією і Росією польських земель часи науковці неодноразово поверталися у своїх студіях до періоду становлення і розширення Польського королівства, зокрема на рубежі XIV–XV ст. Сприяла цьому активна археографічна робота, започаткування одразу кількох видавничих серій джерел, які суттєво розширювали горизонти знань про минуле. Так, у *«Польській історії»* Міхала Балінського події під стінами Галицького замку 1387 р. описано так: «Коли Яґайло хрестив і заспокоював Литву, королева натомість відібрала і польською залогою осадила досі утримувані угорцями замки на Русі Червоній: Львів, Галич,

³⁵ Süttő Sz. Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lájostól Zsigmondig, az 1384–1387 évi belviszályok okmánytárával : 2 k-ban. Szeged : Belvedere, 2003. K. 1. Old. 67–72 (частина книги під назвою *«Упорядкування польських стосунків»* ніяк не рефлектує до подій 1387 р.)

³⁶ Bagi D. Nagy Lajos lengyelországi uralmának megítélése a lengyel történetírásban // *Hid a százados felett. Tanulmányok László Katus 70. születésnapjára* / szer. P. Hánák, M. Nagy. Pécs : University Press, 1997. Old. 45–59; idem. Wpływy i znaczenie szlachty polskiej i węgierskiej pod koniec XIV wieku. Proba porównania przywileju budzińskiego z 1355 r. z przywilejem koszyckim z 1374 r. w świetle potwierdzenia Złotej bulli r. 1351 // *Polska i Węgrzy w kulturze i cywilizacji europejskiej* / pod red. J. Grell. Kraków : Międzynarodowe centrum kultury, 1997. S. 35–45; idem. Sclavonia a Magyar-lengyel krónikában // *«Köztes-Európa» vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére* / szer. D. Bági, T. Fedeles, G. Kiss. Pécs : Kronosz, 2012. Old. 45–58.

³⁷ Naruszewicz A. *Historia narodu polskiego* : w 10 t. Lipsk : u Breitkopf & Haertel, 1836. T. 10. S. 29, 31, 69.

Ярослав, Перемишль, Теребовлю та ін.»³⁸. На основі аналізу нових джерел розлогіше проблематику відобразив Кароль Шайноха: «Зрештою відбулося втілення Червоної Руси до королівства в цілому спокійно [...] Колишній головний урядник угорський Емерик, віддавши руську землю доньці небіжчика короля Людовіка, повернувся до Угорщини і ще того ж року набув там високий уряд. Тільки угорський міський урядник Галича, якийсь Бенедикт, не хотів полякам відкрити свого замку. Слід було вжити щодо нього військових заходів. Тому затягнулося остаточне зайняття Червоної Руси аж до літа [...] Дещо раніше підтягнулися до Галича з волинських, очевидно, країв різні брати-князі литовські, а саме Вітовт, Юрій Белзький, Федір Ратненський, Василь Пінський, Федір Володимирський, Шимон Степанський і Юрій Слуцький. Вони насамперед зайнялися залагодженням справи між Польською Коронаю і непіддатливим старостою Галича Бенедиктом. Оточивши силою зброї його старе городище, вони змусили його піддатися за умови, що король Ягайло прийме його під свою протекцію. Князі дали йому таке запевнення, і Бенедикт відчинив замок королівським людям. Правдоподібно гарантії тих князів за майбутню Бенедиктову вірність і кілька сіл, які йому невдовзі подарував король у Львівській, Белзькій і Жидачівській землях, вирішили цю справу. Тривало це від вересня до жовтня»³⁹.

Упродовж XIX ст. польські науковці в унісон продовжували підкреслювати визначну роль Галицького замку в подіях 1387 р., вивчаючи водночас його становлення, етапи забудови тощо. Так, Алоїз Шарловський зазначав, що на Замковій горі Галича наприкінці XIV ст. за часів Владислава Ягайла «[...] вже існував замок, який мультанські господарі тримали у заставі і зберігали тут свої скарби»⁴⁰. Аналогічно міркував блискучий дослідник галицьких старожитностей Олександр Чоловський. На сторінках «*Давніх замків та укріплень на Галицькій Русі*» він датував зведення Галицького замку *terminus post quem* 1350–1352 рр.

³⁸ Historia Polski / przez M. Balińskiego. Warszawa : Nakładem Gustawa Leona Glücksberga, księgarza, 1844. S. 88–89.

³⁹ Szajnocha K. Jadwiga i Jagiełło. Opowiadanie historyczne. 1374–1413. Lwow : Nakładem autora, 1861. T. 3. S. 284–285.

⁴⁰ Шарловський А. Станиславів і Станиславівський повіт з погляду історичного та географічно-статистичного. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2009. С. 144.

«Як осідок старост та головне укріплення Галицької землі відігравав замок в її історії не останню роль», – підсумував науковець⁴¹. У своїй «Історії Південної Руси до занепаду Речі Посполитої» Олександр Яблоновський події 1387 р. схарактеризував так: «Угорські старости, не маючи підтримки, віддавали замки добровільно; єдиний лише галицький староста Бенедикт певний час опирався»⁴². Постать угорського воєводи Бенедикта, останнього захисника Галицького замку, в польській історичній науці XIX – початку XX ст. теж залишалася серед пріоритетних. Генезу його уряду, родинну належність, сімейні статки і коротко обставини захисту Галича влітку – восени 1387 р. так чи інакше вивчали Казимир Стадницький⁴³, Антоні Прохазка⁴⁴, Фелікс Конечний⁴⁵, Людвік Ерліх⁴⁶ та ін.

Безперечно актуалізували такий інтерес події Першої світової війни 1914–1918 рр., становлення упродовж 1918–1919 рр. Другої Речі Посполитої та Західноукраїнської Народної Республіки, польсько-українські конфлікти як у військовій, так і суспільній та інтелектуальній площині, боротьба за власне історичне минуле, в якому Галич посідав чільне місце для обох народів. Здобувши перемогу над українцями і закріпивши її в дипломатичній площині 1923 р., польські автори отже не без заполітизованого пафосу впродовж 20–30-х рр. XX ст. не раз намагалися підкреслювати спадкоємність впливів саме Польщі в Галичині. Втім не завжди це вдавалося продемонструвати на прикладі

⁴¹ Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej. we Lwowie : Nakładem autora, 1892. S. 19.

⁴² Jabłonowski A. Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczy-Pospolitej Polskiej. w Krakowie : Akademia Umiejętności, nakładem Funduszu Nestora Bucewicza, 1912. S. 84.

⁴³ Stadnicki K. Synowie Gedymina. Lwów : nakładem Ignacego Stadnickiego, 1881. S. 21.

⁴⁴ Prochaska A. Król Władysław Jagiełło. w Krakowie : Akademia Umiejętności, 1908. T. 1. S. 78; Ejusdem. Dzieje Witolda wielkiego księcia Litwy. Wydanie 2. Kraków : Universitas, 2008. S. 56.

⁴⁵ Konieczny F. Dzieje Polski za Jagiellonów. Kraków : Nakładem krak. Towarzystwa oświadcem ludowej główny skład w księgarni spółki wydawniczej polskiej, 1903. S. 42.

⁴⁶ Ehrlich L. Starostwa w Halickiem w stosunkach do Starostwa lwowskiego w wiekach średnich (1390–1501) // Studia nad historią prawa polskiego / pod red. O. Balzera. we Lwowie : Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej z Funduszu Bolesława Orzechowicza, 1914. T. 6. Z. 1. S. 34.

конкретно Галича. Зокрема у статті Станіслава Закжевського «Вплив руської справи на Польську державу в XIV ст.» про події 1387 р. читаємо: «Коли дещо пізніше 1387 р. Ядвіґа вступила на Русь, місцеве суспільство щодо неї мало лише одне побажання – не відлучити в майбутньому край від Польщі, що в урочистій формі було підтверджено привілеями [...] Не піддався королеві лише Галич, обсаджений угорцями, який зайнято лише після облоги, проведеної за співучасті надісланих литовських військ»⁴⁷. Аналогічні мотиви спостерігаються і в роботах іншого відомого міжвоєнного історика, спеціаліста з руської і галицької проблематики Генрика Пашкевича. Автор радше волів підкреслити наміри молодого королівського подружжя 1387 р. повернути Галич у склад Польського королівства з рук угорських урядників⁴⁸. Деякі науковці, як-от Йозеф Скушипек, у своїх аргументах апелювали до міждинастичних угод 1350–1380-х рр., за якими начебто Галицька земля все-таки мала б залишитися за польськими королями, а не угорськими⁴⁹. Отже, аналізуючи події облоги Галича 1387 р., історик дійшов цікавого висновку про те, що королеви Ядвіґи взагалі під стінами замку радше не було. Вона зі здобуттям Львова, очевидно, повернулася до Кракова. Натомість раніше вигнані звідусіль її військами угорські залоги в Галичі зібрав під своїм командуванням галицький воєвода Бенедикт. Облогу ж місцевої твердині здійснювали головно сили литовського князя Вітовта, а також ряду волинських володарів, перелічених 11 серпня 1387 р. в одному з актів Яґайлового брата⁵⁰.

З початком Другої світової війни, загибеллю впродовж 1939–1945 рр. на фронтах і в концентраційних таборах багатьох польських істориків, зокрема й медієвістів, відновлювати вивчення середньовічної спадщини країни в багатьох випадках доводилося ледь не з нуля. При цьому включення Польщі до соціалістичного табору змінило «порядок денний»

⁴⁷ Zakrzewski St. Wpływ sprawy ruskiej na państwo Polskie w XIV w. // *Przegląd historyczny*. 1921–1922. T. 23. Z. 1. S. 118–119.

⁴⁸ Paszkiewicz H. O genezie i wartości Krewa. Warszawa : Skład główny Gebethner i Wolff, 1938. S. 139.

⁴⁹ Skrzypek J. Południowo-wschodnia polityka Polski od koronacji Jagiełły do śmierci Jadwigi i bytwy nad Worskłą (1386–1399) // *Archiwum Towarzystwa naukowego we Lwowie*. Lwów : Nakładem Towarzystwa naukowego, 1936. Dział 2. T. 21. Z. 1. S. 25–26.

⁵⁰ Ibidem. S. 28–29.

студій як у тематичному, так і в методологічному плані. Галицька проблематика опинилася у певному дослідницькому вакуумі, коли радянські історики не декларативно вважали велетенську за обсягом усебічну спадщину міста і краю XIV–XVIII ст. радше польською історією, не поспішаючи її вивчати. Аналогічно впродовж 50–80-х рр. XX ст., із включенням колишніх «кресів» до складу СРСР 1945 р., не надто активно поверталися до неї й польські науковці.

Відзначаючи вагомість опанування Польським королівством Галицької Руси задля «колонізаційної експансії»⁵¹, історики Польської Соціалістичної Республіки і далі трактували військову кампанію 1387 р. як «[...] звичайне повернення належної Польщі за останнього Пяста землі, потім безправно відлученої від Корони»⁵². Генрик Скушпек, підкреслюючи, що Львів у політиці Ягайла і Ядвіґи, безперечно, посідав чільне місце, припускав, що мешканці Галича мали б солідаризуватися з львів'янами в підтримці королівської пари, адже опір польсько-литовським військам у першій половині 1387 р. чинили винятково в місцевому замку силами лише угорського гарнізону⁵³. При цьому, як слушно можна прочитати у працях Войцеха Білінського⁵⁴ чи Казимира Мишлінського⁵⁵, після 1387 р. Ягайло всіляко дбав про розширення лояльності в середовищі впокореної угорської знаті Галича і краю, їхні дальші кар'єри при дворі, шлюби з представницями місцевих еліт і т. п.

⁵¹ Dąbrowski J. Korona Królestwa Polskiego w XIV wieku. Studium z dziejów rozwoju polskiej monarchii stanowej. Kraków : Universitas, 2010. S. 63.

⁵² Skorek H. Wł. Z dziejów polityki miejskiej na Rusi Czerwonej w początkach władztwa Jagiełłonów (1387–1395) // Acta Universitatis Lodzensis. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki humanistyczno-społeczne. Seria 1. Z. 29. 1978. S. 97. У тому ж дусі висновки Зенона Норберта Новака в монументальній *«Історії польської дипломатії»* (Historia dyplomacji polskiej (połowa X w. – 1572) / pod red. M. Biskupa // Historia dyplomacji polskiej (połowa X–XX ww.): w 4 t. / pod red. G. Labudy. Warszawa : PWN, 1980. T.1. S. 320.

⁵³ Skorek H. Wł. Op. cit. S. 101–102.

⁵⁴ Dzieło Jadwigi i Jagiełły. W sześćsetlecie chrztu Litwy i jej związków z Polską / wybor i oprac. W. Biliński. Warszawa : Wyd-wo Archidiecezji Warszawskiej, 1989. S. 77–78.

⁵⁵ Myśliński K. Dzieje kariery politycznej w średniowiecznej Polsce. Dymitr z Goraja (1340–1400). Lublin : Wyd-wo Lubelskie, 1981. S. 189–190.

Окреслені сюжети та й назагал «сентименти» до історичної Галицької землі (краще відомої в сучасній Польщі під назвою «Червона Русь») не залишалися осторонь польської історіографії на рубежі XX–XXI ст. Свідченням цього слугує, наприклад, спеціальне бібліографічне видання Здзіслава Будзинського⁵⁶. В узагальнюючих натомість виданнях 90-х рр. події 1387 р. трактувалися десь так: «Того ж року польські війська “на чолі” із самою Ядвігою вступили на Русь і усунули звідти угорські залоги, приєднавши ціле “руське королівство” до Польщі»⁵⁷, або ж «[...] попри протест з боку Владислава Опольчика угорські залоги вступилися з руських градів майже без опору. Лише Галич намагався захищатися, але після надання Ядвізі допомоги від Вітовта й він був змушений капітулювати»⁵⁸, чи «[...] не тільки Галицька Русь, але й Луцька земля (не пізніше ніж 1388 р.) була віддана під безпосереднє управління коронних старост. Щобільше, поширення польських впливів сягнуло вглиб Руси»⁵⁹.

Унікаючи, з одного боку, оповіді про опір польським загонам під Галичем, а з другого, нотуючи вплив на молоду королеву Ядвігу під час

⁵⁶ Budzyński Z. Bibliografia z dziejów Rusi Czerwonej (1340–1772). Rzeszów : Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Rzeszowie, 1990. 357 s.

⁵⁷ Dzieje Polski do roku 1501 : w 3 t. Wydanie czwarte zmienione / pod red. J. Topolskiego. Warszawa : PWN, 1993. T. 1. S. 217.

⁵⁸ Baczkowski K. Dzieje Polski późnośredniowiecznej // Wielka historia Polski : w 10 t. / komitet redakcyjny St. Grodzicki, J. Wyrozumski, M. Zgórnjak. Kraków : Fogra oficyna Wydawnicza, 1999. T. 3. S. 72. Див. також схожі оцінки в одній із праць Єжи Вирозумського (Wyrozumski J. Sprawa Rusi Halicko-Włodzimierskiej i Podola w stosunkach polsko-węgierskich wczesnej epoki Jagiellońskiej // Węgry-Polska w Europie Środkowej. Historia-Literatura. Księga pamiątkowa ku czci profesora Wacława Felczaka / pod red. A. Cetnarowicza, Cs. G. Kiss, I. Kovácsa. Kraków : Wyd-wo profesjonalnej Szkoły biznesu, 1997. S. 44–50).

⁵⁹ Łowmiański H. Polityka Jagiellonów. Poznań : Wyd-wo Poznańskie, 1999. S. 62. Оригінальний висновок відчутного впливу закриття монетного двору у Львові на результат походу польських і литовських військ березня – серпня 1387 р. під Львів і Галич у виданні «Гроші й війна. Білорусь – Литва – Латвія – Польща – Словаччина – Україна» запропонував український історик Андрій Крижанівський (Kryżaniwskij A. Czy wojny w XIV–XV wieku odbijały się na stopie monet Rusi Halickiej? // Pieniądz i wojna. Białoruś – Litwa – Łotwa – Polska – Słowacja – Ukraina. Supraśl, 9–11. września 2004. Materiały z VI Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej. Warszawa : Polskie Towarzystwo Numizmatyczne. Zarząd Główny, 2004. S. 83), чий погляд, на жаль, не потрапив до першої частини статті.

окресленої кампанії руських з походження еліт, зокрема Дмитра з Гораю, Францішек Селіцький на сторінках *«Польсько-руських культурних відносин до кінця XV ст.»* наслідки походу 1387 р. підсумував так: «Угорське врядування [1378–1387 рр. – М. В., А. Ф.] вочевидь добре далось взнаки галичанам, бо коли 1388 р. між ними поширилася звістка, що хтось інший має заволодіти їхньою землею, руською столицею – Львовом, – вони відправили представників до польського короля Владислава Ягайла з проханням, щоб Русь залишилася під польським правлінням»⁶⁰.

Насамкінець вартувало б відзначити появу на рубежі XX–XXI ст. кількох біографічних нарисів про ключові постаті окреслених під Галичем 1387 р. подій. Так, у працях Ядвіґи Стабінської⁶¹ і Єжи Вирозумського, котрі вивчали діяльність Ядвіґи, похід королівських сил на Русь вважається «[...] реституцією порушених прав Корони Польського королівства»⁶². Як на сторінках біографічного нарису про короля Владислава Ягайла підсумували Стефан Кучинський⁶³, а згодом Ядвіґа Кжижанякова та Єжи Охманський, кампанія 1387 р. супроводжувалася наданням нових та підтвердженням старих привілеїв руським містам, що, однак, впродовж березня – квітня не мало впливу на угорську залогоу Галича. Втім капітуляція міста перед силами Вітовта для воєводи Бенедикта все-таки завершилася почесно і з набуттям нових земель⁶⁴. «Політичним та престижним тріумфом» окреслював здобуття Галицької землі 1387 р. історик із Познані Ярослав Нікодем, переповідаючи головню

⁶⁰ Sielicki F. *Polsko-ruskie stosunki kulturalne do końca XV wieku*. Wrocław : Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997. S. 102.

⁶¹ Stabińska J. *Królowa Jadwiga / wstęp kard. K. Wojtyła*. Kraków : Wyd-wo Znak, 1997. S. 65.

⁶² Wyrozumski J. *Królowa Jadwiga. Między epoką Piastowską a Jagiellońską*. Kraków : Universitas, 2006. S. 108.

⁶³ Kuczyński Stefan M. *Król Jagiełło ok. 1351–1434*. Katowice : Wyd-wo Ministerstwa obrony narodowej, 1985. S. 74.

⁶⁴ Krzyżaniakowa J., Ochmański J. *Władysław Jagiełło*. Wydanie drugie uzupełnione. Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 2006. S. 163–164 (див. також: Krzyżaniakowa J., Ochmański J. *Władysław Jagiełło*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1990. S. 158–159).

відомі ще з XIX ст. події непростой облоги Галича⁶⁵. Не відзначалися унікальністю саме в цьому аспекті й блискучі нариси біографії Владислава Опольського та його оточення 1370–1401 рр., які виконав Єжи Сперка з Катовіц⁶⁶. Історик головню підкреслив, що генеральний угорський староста краю Андрій діяв відповідно до ситуації за вказівками свого господаря – Владислава Опольчика. Однак, вірогідно, на дуже почесних умовах він вирішив за потрібне віддати ключові міста Галицької землі полякам⁶⁷.

Найважливішим здобутком польської історіографії в окресленій темі на початку XXI ст. стало те, що Ян Тенґовський віднайшов датований 14 жовтня 1387 р. диплом про невідоме надання Владиславом Яґайлом Бенедиктові та його братам Андрієві і Стефанові, які влітку 1387 р. захищали Галич від польсько-литовських сил. Документ, відомий з копії XVI ст., торунський історик виявив серед рукописів Бібліотеки Польської академії наук у Курніку. Цікаво, що одним зі свідків його укладення був *Dimitrius thesaurarius aule nostre*, тобто русин з походження Дмитро з Ґораю⁶⁸. При цьому історик проаналізував біограми угорських фігурантів акта крізь призму подій *terminus ante quem* та *terminus post quem* 1387 р., відзначаючи нетривале володіння наданими польським королем земель на Самбірщині⁶⁹.

Загалом варто відзначити непропорційність зацікавлення подіями облоги Галича 1387 р. російськими, угорськими і польськими науковцями, з яких лише останні найдокладніше і ґрунтовно вивчили одну з вагомих

⁶⁵ Nikodem J. *Jadwiga król Polski*. Wrocław : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 2009. S. 243.

⁶⁶ Sperka J. *Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401. Studium o elicie w relacjach z monarchą*. Katowice : Wyd-wo Uniwersytetu Śląskiego, 2006. S. 154, 181, 211, 342.

⁶⁷ Ejusdem. *Władysław książę opolski, wieluński, kujawski, dobrzyński, pan Rusi, palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330 – 8 lub 18 maja 1401)*. Kraków : Avalon, 2012. S. 167.

⁶⁸ Tęgowski J. *Nieznane nadanie Władysława Jagiełły dla Benedykta węgierskiego kasztelana Halicza, i jego braci. Przyczynek źródłowy do dziejów Rusi Halickiej // Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych / pod red. W. Bukowskiego i T. Jurka*. Kraków : Societas Vistulana, 2012. T. 2. S. 1341–1348. Див. також повний бібліографічний опис дочасних видань акту Вітовта від 11 серпня 1387 р. для угорських захисників Галича.

⁶⁹ Ibidem. S. 1343–1344.

сторінок виходу на політичну мапу Європи династії Ягеллонів. Для науковців з Росії й Угорщини події під Галичем 1387 р. були не більше ніж одним з епізодів розширення впливів Польщі на схід, а тому відтворювалися в дослідженнях вкрай лаконічно.

Myroslav Voloshchuk (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Andrii Fedoruk (Chernivtsi, Ukraine)

Siege of Halych in 1387: an outline of foreign historiography

The article is devoted to the review of foreign historians of the XVIII – early XXI centuries from Russia, Poland, and Hungary on the siege of the city and the fortress of Halych in 1387 by the Polish King Volodyslav II and his brother, the Prince of Lithuania Vitovt. While Russian and Hungarian historians had only a mediocre interest, Polish colleagues showed much greater engagement in the topic for objective reasons. The latter is conditioned by the circumstances of the expansion of the possessions of the Jagiellonian dynasty and the rise of the Polish Kingdom at the turn of the fourteenth and fifteenth centuries.

Keywords: *Halych, castle, siege, queen Jadwiga, voivode Benedykt, historian, historiography, Russia, Poland, Hungary.*

алич Воєводства Руського
та Королівства
Галичини й Володимирії

ДО ІСТОРІЇ КРИЛОСЬКОЇ ГОРИ XIV – СЕРЕДИНИ XVII ст.

Статтю присвячено вивченню королівського привілею на право вільного вирубування у вікторівських лісах крилоським підданам галицько-львівського православного єпископа. Документ, виданий у контексті Гадяцької унії, спираючись на уставну грамоту-фальсифікат Галицької церкви князя Лева Даниловича, вперше чітко зафіксував існування поряд з архієрейським осідком на Крилоській горі однойменного сільського поселення.

Ключові слова: Крилос, монастир, Галицька церква, Вікторів, королівський привілей.

Церковна історія Крилоської гори як духовного осердя Галицької землі продовжує привертати увагу не одного покоління дослідників. Роль галицького єпископського та митрополичого центру за останні два сторіччя доволі помітно висвітлено в історичних студіях¹. Адже перші своєрідні кроки у цьому напрямі сягають ще XIV ст., коли в середовищі галицького православного духівництва було створено відому уставну грамоту-фальсифікат князя Лева Даниловича (1264–1301) для Успенського митрополичого собору, датовану 8 березня 1301 р.²

Власне поява цього документа, пов'язана, на думку Олега Купчинського, з непевним статусом Галицької митрополії у XIV – на початку XV ст.³, призвела до цілого ряду його пізніших монарших підтверджень разом із продукуванням нових надань для галицько-

¹ Історіографічний огляд див.: Сkochиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть : організаційна структура та правовий статус. Львів : Вид-во УКУ, 2010. С. 35–83.

² Детальний аналіз й публікацію відомих списків цього привілею див.: Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів : Наукове Товариство імені Шевченка, 2004. С. 627–668.

³ Там само. С. 629.

львівських владик XVI–XVIII ст. Починаючи з 1581 р., коли король Речі Посполитої Стефан Баторій (1576–1586) вперше конфірмавав галицький катедральний привілей князя Лева⁴, схожі процедури 1592 р., 1691 р. і 1716 р. здійснили Сигізмунд III Ваза (1587–1632), Ян III Собеський (1674–1696)⁵ та Август II Фрідріх (1697–1706, 1709–1733)⁶ відповідно. Тож грамота-фальсифікат 1301 р. ввійшла в тогочасне правове поле, ставши основою бенефіційного розвитку галицько-львівського владництва ранньомодерного часу.

Початок сталого формування церковного маєтку в Галичі, очевидно, сягає часів фундації тут єпископства між 1144–1157 рр.⁷, однак конкретнішу інформацію про володіння галицької катедри вдається дізнатися з фрагментарних джерел XIV–XVI ст. Зокрема вже згаданий привілей-фальсифікат князя Лева Даниловича 1301 р. в загальних рисах перераховує села із людьми, а також поля та ліси, зокрема вказуючи розмежування князівських і боярських угідь, як це було з давніх часів, що належали до галицької катедри⁸. Разом з тим текст «Лєвової грамоти» містить інформацію про князівську десятину, данини від духовництва та промислів, які мали на меті забезпечувати належне функціонування галицького владництва.

Ймовірно розширення галицького церковного маєтку відбулося на початку XV ст., коли за нетривалого управління Галицькою землею подільського володаря Свидригайла Ольгердовича (1399–1401) відбулося приєднання села Підгороддя до *Крилоса*⁹. На такий розвиток подій, на думку Віталія Михайловського, вказує розмежування між володіннями крилошан на чолі з митрополичим намісником Яковом

⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Warszawa : AGAD, 2016. [Електронний ресурс]. Режим доступу : www.agad.gov.pl (дата звернення 28.02.2019) Metrica Regni Poloniae Digitalis. Księga 123. K. 501–502 zw.

⁵ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernadyńskiego we Lwowie (dalej – AGZ) / [w skutek fundacji śp. Aleksandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego wydziału krajowego]. we Lwowie : Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego z I. Związkowej drukarni, 1868. T. 1. S. 94–107.

⁶ Купчинський О. Назв. праця. С. 628.

⁷ Скочилас І., Фрис В. Духовна спадщина давнього Галича. Науковий збірник. Львів : Вид-во УКУ, 2018. Серія «Київське християнство». Т. 12. С. 88–97.

⁸ Купчинський О. Назв. праця. С. 647–655, 663–668.

⁹ Михайловський В. Історія одного розмежування біля Крилоса в 1412 році // Вісник Львівського університету. Серія Історія. Львів, 2010. Вип. 45. С. 527.

Гричином* та представником місцевої знаті Костем Головенчиком, яке здійснив 1412 р. галицький староста Анджей Цюлка (1412–1414)¹⁰. На середину XV ст. Крилоський катедральний монастир уже володів двома селами – Підгороддям та Благовіщенням. Принаймні таку інформацію зафіксовано при продажу місцевим старостою Станіславом з Ходча (1452–1474) права опікунства над обителлю, а отже і всіма доходами галицьких владик, 28 червня 1458 р. на користь шляхтича Романа Осталовича¹¹.

Близько 1470 р. в Крилоському монастирі за присутності митрополита Київського, Галицького і всієї Русі Григорія II *Болгаариновича* (1458–1473) король Казимир IV Ягеллончик (1447–1492) надав привілей на володіння селом Перегінським для галицької обителі¹². Вже 1475 р. Казимир IV передав керівництво над Перегінським монастирем галицькому намісникові Андрієві Свистильницькому¹³. Кілька років перед цим 1472 р. згаданий раніше королівський урядник Станіслав з Ходча дарував для каноніка Івана в Крилосі разом з його *Canonicatus* (*Капітулою/Крилосою*) сіножать *Чиганів/Чутанів*, про що свідчить підтвердження цього привілею королем Стефаном Баторієм на прохання владики Гедеона Балабана (1565/76–1607) від 31 січня 1581 р.¹⁴

* Прізвище «Гричин/Гречин» вочевидь підкреслює грецьке походження особи або її стосунок до «грецького світу». Див. Сковичас І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть. С. 540.

¹⁰ Михайловський В. Назв. праця. С. 521–527, 532–534.

¹¹ AGZ / [w skutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego wydziału krajowego]. we Lwowie : Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego z I. Związku drukarni, 1887. T. 12. S. 437–438.

¹² Сковичас І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть. С. 154, прим. 50.

¹³ *Marticularum Regni Poloniae Summaria, excusiss codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur* (далі – MRPS) / T. Wierzbowski. *Varsoviae : Typis Officinae C. Kowalewski, 1905. Pars 1 : Casimiri IV regis tempora complectens* (1447–1492). S. 67. № 1304.; Кметь В. Юрисдикційний статус та організаційна структура Галицької (Львівської) єпархії (XII – середина XVI ст.) // Ковчег. Ч. 3. 2001. С. 140.

¹⁴ *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Warszawa : AGAD, 2016. [Електронний ресурс]. Режим доступу : www.agad.gov.pl (дата звернення 18.07.2019) Metrica Regni Poloniae Digitalis. Księga 123. K. 503zw–504; Pelesz J. *Geschichte der Union der Ruthenische Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart* : in 2 bd. Wien : Druck und der Mechitharisten-Buchdruckerei (W. Heinrich.), 1878. Bd.1. S. 561; Пастернак Я. Старий Галич – археологічно-історичні дослідження у 1850–1943 рр. Івано-Франківськ : Плай, 1998. С. 33–34.*

Показово, що впродовж XIV – першої половини XV ст. «княжа» міська агломерація Галича XII–XIII ст., очевидно, остаточно перестала становити єдиний соціотопографічний організм. Свідченням цього є ототожнення колишніх галицьких міських діляниць із такими селами, як Комарів (70-ті роки XIV ст.), Підгороддя (1401 р.), Сапогів (1401 р.), Залуква (1440 р.), Благовіщення (1458 р.) та ін. Разом з тим у межах старого дитинця й надалі функціонував архієрейський осідок, відображений у джерелах під назвою *Крилос*, котрий щонайменше до середини XVII ст. не слід ідентифікувати із сільською місцевістю¹⁵.

Впродовж XVI ст. *Крилос* отримав новий поштовх до суттєвої реорганізації, спричинений насамперед фундацією православного єпископства у Львові 1539 р. Поява керівного архієрея у столиці Руського воєводства з титулом єпископа Львівського, Галицького та Кам'янець-Подільського безперечно сприяла конфірмації старих та отриманню нових бенефіціїв для галицького владичтва. Так, король Сигізмунд II Август (1548–1572) спершу на прохання єпископа Макарія Тучапського (1539–1548) 1548 р. дозволив викупити маєтності перегінської обителі з приватних рук, а 1564 р. затвердив реституцію села Перегінського разом із монастирем у посідання галицької митрополичої церкви Успіння Пресвятої Богородиці^{16**}. Важливим у контексті розвитку галицького катедрального маєтку став початок 1581 р., коли за активного лобювання владики Гедеона Балабана король Стефан Баторій вперше підтвердив «привілей князя Лева» та дарування старости Станіслава з Ходча.

¹⁵ Пастернак Я. Назв. праця. С. 34–35.

¹⁶ AGZ. Т. 1. S. 99–100.

^{**} Важливо, що в документі інформується про належність цих дібр до галицької катедри з давніших часів, можливо *terminus ante quem* 1470 р., адже відомо, що акти XVII ст. пов'язані із судовими процесами щодо згаданих маєтностей згадують про те, що Перегінський монастир Святого Онуфрія заснував князь Федір Ольгердович. Див. AGZ. Т. 1. S. 103. Цілком ймовірно, що фундація православного монастиря в Перегінському і розширення катедральних володінь у Крилосі, які на межі XIV–XV ст. здійснили Федір і Свидригайло Ольгердовичі, були спільним актом підтримки Галицької митрополії, адже до 1407 р. їхній брат король Владислав II Ягайло (1386–1434) домагався висвячення на галицького першоієрарха власного кандидата луцького єпископа Йоанна (Саву/Бабу). Див.: Сkochилас І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть. С. 531.

Можливо, такі старання галицько-львівського єпископа пов'язувалися з будівництвом Успенської церкви в *Крилосі*, час зведення якої більшість дослідників датують між 1579–1584 рр.¹⁷

Не надто сприятливі умови для функціонування православного духівництва Речі Посполитої першої чверті XVII ст., головню зумовлені впровадженням церковної унії 1596 р., вочевидь позначилися й на документообігові стосовно галицьких митрополичих дібр. Зокрема реєстрацію грамоти князя Лева у ґродських та земських актах, яку свого часу затвердили Стефан Баторій (1581 р.) та Сигізмунд III Ваза (1592 р.), крилоський *commendarius* Степан, священники Іван Підгірний, Петро і дякон Василь здійснили тільки 1642 р.¹⁸ Втім за не менш складних політико-релігійних реалій доби *козацьких воєн* галицько-львівському єпископові Арсенієві Желиборському (1641–1662) вдалося отримати новий привілей для *Крилоса*. Йдеться про малознаний документ, датований 7 червня 1659 р., оригінал якого зберігається під № 72, XVIII фонду (*Колекція рукописів та архів митрополита Андрея Шептицького*) Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУ)^{***}.

Акт становить привілей короля Яна II Казимира (1648–1668), наданий на прохання владики Арсенія, з дозволом вільного вирубування деревини з монарших лісів у селі Вікторіві єпископськими підданими із села Крилоса, зі звільненням останніх від усіх специфічних податків на користь галицького старости¹⁹. Разом з тим документ є формальним

¹⁷ Вуйчик В. Церква Успення Пр. Богородиці в Крилосі. До проблеми датування // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». Львів, 2004. Ч. 14. С. 268–278; Корнієнко В. Епіграфіка сакральних пам'яток Галича (XII–XIX ст.) // Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2016. Вип. 1. С. 75–84; Гусак А. До історії церкви Успіння Пресвятої Богородиці в Крилосі // Галич і Галицька земля : матеріали науково-практичної конференції, м. Галич, 25 жовтня 2018 р. / редкол. В. Костишин та ін. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2018. С. 330–340.

¹⁸ AGZ. Т. 1. S. 96.

^{***} Висловлюю щирю вдячність старшому науковому співробітникові Відділу джерелознавства ІР НБУ імені В. І. Вернадського к. і. н. Тимурові Горбачу за всебічне сприяння в отриманні фотокопій документа.

¹⁹ ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. XVIII (Колекція рукописів та архів митрополита Андрея Шептицького), № 72. Арк. 1–1 зв.

підтвердженням давньої грамоти князя Лева, про що, власне, згадано в тексті: «...*przychyliąc się też do Przywileiu Xiążęcia Lwa Syna Daniela Xiążęcia Ruskiego, przed nas, przez pomienionego Wielebnego[о] Episkopa Lwowskiego producowanego Aprzez Antecessorow naszych Świętey Pamięci Krolow Polskich potwierdzonego*»²⁰. Поява такого привілею, як слушно зауважив Ігор Сkochиляс, пов'язана з укладенням та імплементацією Гадяцької унії 1658–1659 рр., зокрема особистою заангажованістю у цьому процесі братів Желиборських – владики Арсенія і Адама (майбутнього галицько-львівського єпископа Атанасія, 1663–1666), котрі намагалися легітимізувати правовий і матеріальний статус своєї церкви в таких політичних умовах²¹.

Спеціальні позначення на звороті пергаменту вказують, що 1722 р. привілей було внесено до Актів львівської капітули (тоді ж його конфірмавав Август II Фрідріх), а 1781 р. до Табулярних книг²². До наукового обігу у вигляді короткої латиномовної реґести акт ввів о. Антін Петрушевич на сторінках *Зведеного галицько-руського літопису*²³. Повноцінне видання тексту привілею з україномовним перекладом здійснив О. Купчинський. Дослідник, щоправда, використав копію документа, створену при конфірмації королем Августом II від 21 листопада 1722 р., вказавши в бібліографічній довідці про невідомість перебування оригіналу²⁴. Безпосередньо з автентичним актом працював

²⁰ Там само. Арк. 1.

²¹ Сkochиляс І. Ідея Гадяцької унії як легітимізація правового та матеріального статусу Східної церкви в Речі Посполитій (приклад Львівської єпархії) // 350-lecie unii hadziackiej (1658–2008). Warszawa, 2008. S. 89–124. Принагідно висловлюю щиросердечну подяку професорові Ігореві Сkochилясу (УКУ) за люб'язно наданий електронний варіант власної статті.

²² Чернухін Є. Колекція рукописів та архів митрополита Андрея Шептицького. Каталог фонду XVIII Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. НАН України. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Інститут історії України. Київ : Інститут історії України НАН України, 2011. С. 33.

²³ Петрушевич А. Сводная галицко-русская лѣтопись съ 1600 по 1700 годъ // Литературный сборникъ издаваемый Галицко-русской Матицею 1872 и 1873. Львовъ : Из типографіи Ставропигійского Института, 1874. С. 556.

²⁴ Купчинський О. Назв. праця. С. 1013–1015.

І. Скочилиас, опублікувавши його фрагмент у статті, присвяченій легітимізації права та церковних маєтків галицько-львівського владництва в контексті Гадяцької унії²⁵. Та все ж, незважаючи на помітну увагу з боку дослідників, у найновішому каталозі XVIII фонду ІР НБУ, який уклав Євген Чернухін, інформація про будь-яку бібліографію відсутня²⁶.

Слід зазначити, що оригінальний текст має кілька незначних відмінностей з тим, який опублікував О. Купчинський. Очевидно, під час копіювання у реченні при перерахунку ряду податків, від яких король звільнив підданих єпископа, переписувач пропустив слово *nazwaneu* і дописав його вище над рядком²⁷, натомість у привілеї це слово записане в одному рядку (див. додаток 1, 2)²⁸. Також археографові не вдалося відчитати назву одного з видів податку *Żyrszczyzna*²⁹ (переклад – *жирщизна*)^{***}, сумнівно ідентифікувавши його із *lytrszczyzna* (переклад – *літрщина [?]*)³⁰. Обкладання податком *жирщизни* передбачало оплату чи данину за право випасання нерогатої худоби в лісі і практикувалось ще наприкінці XVIII ст.³¹ Безперечно такі дрібниці суттєво не впливають на археографічний характер публікації, а радше доповнюють її зміст.

Важливо, що в документі *Крилос* досить чітко і неодноразово названо сільською місцевістю: «Dobr **Wsi Krilos** [акцент. – А. С.] pod Haliczem....у poddanych iego **Wsi Kriłoskiey** [акцент. – А. С.]»³². Така ідентифікація у

²⁵ Скочилиас І. Ідея Гадяцької унії. Прим. 43.

²⁶ Чернухін Є. Колекція рукописів та архів митрополита Андрея Шептицького. С. 33.

²⁷ Купчинський О. Назв. праця. С. 1013.

²⁸ ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. XVIII (Колекція рукописів та архів митрополита Андрея Шептицького), № 72. Арк. 1.

²⁹ Там само.

^{***} Консультацію при відчитанні складних частин тексту надав проф. Мирон Капраль (ЛНУ ім. І. Франка / Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України), за що виголошую щире подяку.

³⁰ Купчинський О. Назв. праця. С. 1013–1014.

³¹ Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym. Kraków : Towarzystwo wydawnicze „Historia Iagiellonica”, 2018. Т. 1 : Brody (opracował Tomasz Kargol). S. 7.

³² ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. XVIII (Колекція рукописів та архів митрополита Андрея Шептицького), № 72. Арк. 1.

джерелах доволі нетипова для *Крилоса* і починає з'являтися на сторінках актового матеріалу з XVII ст. Так, 1602 р. у ході майнових суперечностей між шляхтичем Якубом Потоцьким (1554–1613) та єпископом Гедеоном Балабаном разом з капітулою Крилоського монастиря, фігурує *Andrey de villa Krylos*³³. Одна з постанов Галицького сеймику від 17 червня 1648 р. стосовно місць збору посполитого рушення називає серед інших міст та сіл Крилос з округою (*Krylos cum attinenciis*)³⁴. Цікаво те, що при заснуванні села Вікторова, про яке інформує Люстрація галицького староства 1565 р., *Крилос* якраз названий винятково як монастир: «Wiktorow wieś która ab Anno Domini Millesimo Quingentesimo Quinquagesimo Octavo poczała się sadowić w lesie nad rzeką Lukwią puł mile od Halicza za **manasterem Krylosem** [акцент. – А. С.]»³⁵, а майже за століття обидві місцевості фігурують у королівському привілеї 1659 р. як звичайні села. Отже, слід припустити, що впродовж першої половини XVII ст. навколо архієрейського осідку і монастиря *Крилоса* сформувалося однойменне сільське поселення. Очевидно, територію старого дитинця *Крилоську гору* й надалі використовувало духовництво, а прилеглі до неї пагорби та схили обжили світські особи, підлеглі галицько-львівських єпископам.

Пізніші церковні й урядові документи з другої половини XVIII ст. дедалі переконливіше підкреслюють статус *Крилоса* як сільської місцевості. У звіті владики Лева Шептицького (1747–1778) до Римської курії про становище єпархії та церков від 1761 р. згадується, що галицький катедральний храм стоїть у селі Крилосі, де тоді мешкало 30 архієреєвих підданих³⁶. Також про Крилос як село говорить алфавітний

³³ ЛННБ ім. В. Стефаника, Відділ рукописів, ф. 77 (Антін Степанович Петрушевич), оп. III, спр. 15, Арк. 76.

³⁴ AGZ / [W dalszym ciągu wydawnictwa fundacyi Al. Hr. Stadnickiego ogłoszane przez Towarzystwo Naukowe we Lwowie. Wydał Antoni Prochaska]. we Lwowie : Nakładem Towarzystwa Naukowego z Zasiłkiem Funduszu Kultury Narodowej, 1931. T. 24. S. 69.

³⁵ Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Dział rękopisów. Rkps. 2127. Lustracje starostwa halickiego z lat 1556 i 1661. S. 33.

³⁶ Головацький Я. Львовская руска єпархія передъ стома лѣты // Зоря Галицкая яко альбумъ на годъ 1860. Львовъ : Типомъ Института Ставропигійского, 1859. С. 257–258, 261.

вказівник усіх населених пунктів Галицької землі, складений у перші роки австрійського володарювання³⁷. Свого часу вищеокреслені спостереження дали підстави Ярославові Пастернаку припустити, що вже у другій половні XVIII ст. біля крилоського монастиря з числа церковної прислуги заснувалося село³⁸. Втім зміст королівського привілею 1659 р. дає поважні підстави припускати, що подібний процес розпочався щонайменше до середини XVII ст.

Підсумовуючи понад трьохсотлітній період церковної історії *Крилоса*, слід підкреслити його постійну духовну значущість, відображену катедральним статусом, для сакрального простору Галицької землі в її широку розумінні. Функціонування тут низки еклезіальних структур – єпископства, митрополії, генерального намісництва чи монастиря (монастирів) наперед визначило дальшу долю цієї місцевості як осідку духівництва. З часом приречений на аскетичне буття колишній центр княжого столиці перетворився на сільське поселення. Згідно з наново прочитаними і переосмисленими джерельними свідченнями 1659 р. в контексті віднайдення оригіналу відповідного привілею королівська канцелярія ідентифікувала Крилос із селом, котре належало до катедральних дібр галицько-лівівського владики. Отже, процес *сільського обживання Крилоської гори* слід датувати перед серединою XVII ст.

Andrii Stasiuk (Halych – Ivano-Frankivsk, Ukraine)

To the history of Krylos mountain of th 14th – the mid- of 17th centuries

The article is devoted to the study of royal privilege for the right of deforestation in the Viktorivs forests of Krylos subjects of the Galician-Lviv Orthodox bishop. The document was issued in the context of the Union of Hadiach, relying on the charter of falsification of the Galician Church of Prince Lev Danilovich, for the first time clearly recorded the existence near the bishops' settlement on the Krylos mountain the village with the same name.

Key words: Krylos, monastery, Galician church, Viktoriv, royal privilege of Krylos subjects.

³⁷ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 141. Колекція Александра Чоловського оп. 3, спр. 3477. Алфавітний покажчик всіх населених пунктів, що знаходяться в Галицькому краю Королівства Галичини і Володимирії, друга половина XVIII ст. Арк. 5.

³⁸ Пастернак Я. Назв. праця. С. 38.

Текст з оригіналу привілею ІР НБУВ, ф. XVIII
(Колекція рукописів та архів митрополита Андрія Шептицького), № 72.

Recto

IANKAZIEMIERZ |

**Z Bożey Łaski KROL Polski. Wielkie Xsiaże Litewskie. Ruskie. Pruskie.
Mazowieckie. Zmudzkie. Inflantskie. Smolenskie. Czerniehowskie A |
Szwedzki Gottski Wandalski Dziedziczny KROL |**

Oznaymujemy tym Listem naszym, wszem wobec y każdemu zosobna komu to wiedzieć należy, iż my za intercessia [...] ³⁹ tak Panow Senatorow naszych, iako y Poslow | ziemskich nateraznieyży Seym Walny Szcześnie zgromadzonych, za Wielebnym Arseniuszem Żeliborskim Episkopem Lwowskim Halickim y Kamienca | Podolskiego, do nas wczynioną, przychylając się też do Przywileiu Xiążęcia Lwa Syna Daniela Xiążęcia Ruskiego, przed nas, przez pomienionego Wielebneg[o] | Episkopa Lwowskiego producowanego Aprzez Antecessorow naszych Świętey Pamięci Krolow Polskich potwierdzonego, także y do wolności w Dyplomie | narodowi Ruskiemu nadanych, o nemu w Lassach naszych Krolewskich Wiktorowskich, do Wsi Wiktorowa należących, wolny wrąb na Budynek na Opal | y navzywanie domowe, także y poddanym iego, Dobr Wsi Kriłos pod Haliczem, do Władystwa Lwowskiego Halickiego przynależących, dać y pozwolić ymy|siliśmy, iakoż daimy y poddanych tey Wsi, od Exactiey niezwyčajney nazwaney Żyrszczyna, y Osep, y wszytych in genere et specie, przez Starostow | Halickich, dotąd nad prawo tey Wsi wybieraney wwalniamy. Co dowiadomości wszystkim, komu należy, mianowicie Vrodzonemu Andrżeiowi Potockiemu | Staroscie Halickiemu, y inszym napotym będącym Starostom, y ich namestnikom oznaymujemy y roskazyiemy, aby pomienionego Wielebnego Władykę | Lwowskiego, y poddanych iego Wsi Kriłoskiey, według tego naszego Przywilegiu zachowali, y niwczym nieprzeszkadzali, dla Łaski naszej, y aby tym więk|szej wiary ywagi pismo to zostawało : Ręką naszą podpisuiemy, y Pieczęć Koronną przyćisnąć rozkazaliśmy. Dano w Warszawie. Dnia VII Miesiaca | Czerwca Roku Panskiego MDCLIX. Panowania Krolewstw naszych, Polskiego, XI. Szwedzkiego, XII, Roku. |

JANKAZIMIERZKROL |

JanIgnacy Bąkowski | Podkomorzy Chełmiński

³⁹ У цьому місці слово, яке неможливо відчитати через пошкодження пергаменту на згині. Очевидно, дефект уже був при копіюванні 1722 р., адже в публікації О. Купчинського теж відсутнє його відчитання (Купчинський О. Назв. праця. С. 1013).

Написи на звороті (verso):

Praesens Privilegium apud [Ceasaro] Regias Tabulas Provincialis Galicienses impertrato praeve consensu | in Libro Majestatis antiquorum [d]ipolmatum Tomo 2^{di} pagina 55 de verbo ad verbum ingrossatum atgz. | in Libro Praenotatioum [a]ntiqu[or]um Tomo 4ro pagina 143 № 4ro est preanotatum Actum Leopoli die | 16 gbris Anno 781 |

Theophilus de Szczuka Ceasaro Regias | Tabulas Registrator

Od N. króla Imci Jana | Kazimieza Arseniuszo|wie Żeliborskim | na Wolny wrąb w Lasach | Wiktorowskich | Krylosowi dany | 1659 Roku | 7mo lunii

Liber majests. tom. 2 | pag. 55

Privilegium praesens Feria Quarta in Cra|stino Festi S[a]ncti Aegidis Abbatis Anno Do|mini 1722 ad Acta C[ast]rens Capitanealia | Leopoliensia per oblatam perrectum Su|scept[um] et Ingrossat[um].

Intabuletur; Decretum insepione Caes[aro] Re[g]ias Com; Tab[ulas] Leopoli die 14ta | Augusti 1781 ad.

Xawerius Korczyński | Actuarius

Опис за каталогом: Чернухін Є. Колекція рукописів та архів митрополита Андрея Шептицького. Каталог фонду XVIII Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. НАН України. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Інститут історії України. Київ : Інститут історії України НАН України, 2011. С. 33. № 114 (72).

1659 р. червня 7. Варшава. Ян-Казимир до Арсенія Желіборського, єпископа Львівського, Галицького та Кам'янець-Подільського, і до крилошан про надання їм права вирубувати деревину у Вікторівських лісах.

1 арк. (зв. чистий). Пергамен: 215+80 x 380. 12 рядків. Чорнило брунатне. Скоропис. Польська мова. Підписи короля і Биковського, підкоморія Холмського⁴⁰. Відбиток королівської печатки⁴¹ на червоній мастиці в металевій кустоді на жовто-зеленому шнурі та канцелярської печатки під кустодою на звороті.

⁴⁰ Ян-Ігнатій Бонковський (1615–1679), підкоморій Хелмінський. – А. С.

⁴¹ Печатка менша коронна діаметром 62 мм. – А. С.

Записи латиною на згортці про внесення постанови до Актів Львівського капітулу 1722 р.⁴², до Табулярних книг 14 серпня 1781 р. за підписом Ксаверія Корчинського. На звороті записи реєстратора Теофіла де Щука про внесення привілею до т. 2, с. 55, Книги давніх актів і т. 4, с. 143, № 4, Книги постанов 16 листопада 1781 р.

Старі шифри. На конверті *A/II; Ч: 37; 2666–58; 140/1лл*; червоним олівцем № 77. На документі *XLIV; XIV; Litera Z; Litt F. G.; ad № 1622.*

Переклад тексту за публікацією: Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів: Наукове Товариство імені Шевченка, 2004. С. 1013–1015.

Переклад

Ян-Казимир з ласки Божої король Польщі, великий князь литовський, руський, пруський, мазовецький, жмудський, ліфляндський, смоленський і чернігівський, а також шведський, готський і вандальський спадковий володар.

Повідомляємо цим нашим листом усіх і кожного зокрема, кому про це слід знати, що ми за поданням як наших панів сенаторів, так і земських послів, щасливо зібраних на нинішній вальний сейм, а також на прохання велебного Львівського, Галицького і Кам'янець-Подільського єпископа Арсенія Желіборського, шануючи привілей князя Лева, сина руського князя Данила, котрий затвердили наші попередники, святої пам'яті польські королі, а [його] показав нам згаданий велебний Львівський єпископ, а також [оберігаючи] вольності, надані грамотою руському народові, вирішили задовольнити [їхнє прохання]. Дозволяємо і надаємо йому [Арсенієві Желіборському] та його підданам з маєтку львівського і галицького владцтва в селі Крилосі під Галичем право на вільне вирубування дерева на будівлі, опалювання і домашній ужиток у наших вікторівських лісах біля села Вікторова. А одночасно звільняємо загалом і зокрема підданих цього села від особливих податків, названих літрщиною [?]⁴³ і осепом, та від усіляких інших [данин], які дотепер всупереч пільгам

⁴² У позначенні йдеться не про Львівську капітулу, а Львівські ґродські акти. – А. С.

⁴³ Тут має бути *жирицзною* – див. коментар у тексті статті. – А. С.

цього села стягали галицькі старости. Цим самим повідомляємо й наказуємо всім, кому слід про це [знати], а в першу чергу шляхетному галицькому старості Анджеєві Потоцькому та іншим майбутнім старостам та їхнім намісникам, щоб дбаючи про нашу прихильність, поводитися зі згаданим велебним Львівським владикою і його підданими із села Крилоса згідно з цим привілеєм і ні в чому не шкодили їм.

Щоб цей лист заслуговував на більшу увагу й довір'я, підписуємо його нашою рукою і наказуємо притиснути коронну печатку.

Дано у Варшаві, дня 7-го місяця червня, року Божого 1659, на 11 рік нашого польського, а на 12 нашого шведського панування.

Ян-Казимир, король

Ян-Ігнатій Бонковський, хелмінський підкоморій

Висла печатка.

Переклад написів на звороті (verso):

Наявний привілей до [Цісарсько]-Королівських книг Галицької провінції подано за згодою | у Книгу Королівських давніх актів Тому 2го на сторінці 55 зі слова у слово переписано, а також | у Книгу давніх Постанов Тому 4го на сторінці 143 під № 4^{им} позначено Дано у Львові дня | 16 листопада року 1781|

Теофіл де Шука Цісарсько-Королівський | Реєстратор Книг

Від короля Його мосці Яна | Казимира Арсенієві Желіборському | на Вільне вирубування у Лісах | Вікторівських | Крилосу даний | 1659 Року | 7го Червня.

Книга Королів. Том 2 | ст. 55

Привілей цей Четвертого дня після Свята Св. Егідія Абата Року Божого 1722 до Актів Гродських Староства | Львівського через достовірний перепис учи|нено і засвідчено.

Внесено; Декретом Ціс[арсько]-Ко[ролівсь]кої Ком[ісії]; До Книг Львів дня 14го | Серпня 1781 р. Б.

Ксаверій Корчинський | Актуаріус

СТУДЕНТИ З ГАЛИЧА КРАКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ XVI–XVII СТОРІЧ

Стаття є продовженням досліджень студентів, які походять з Галича або мали стосунок до нього, водночас навчаючись у Кракові впродовж XVI–XVII ст. У цей період навчалися лише два чітко окреслені галичани, але й інші, котрі згодом посідали в місті вагомі уряди. Зменшення у Кракові кількості студентів із цього міста пов'язувалося загалом зі зменшенням значення як Краківського університету, так і міста Галича в цей період.

Ключові слова: Галич, студенти, Краківський університет, XVI сторіччя, XVII сторіччя.

Продовжуючи дослідження над проблематикою навчання студентів з Галича у Краківському університеті¹, впродовж XVI та XVII ст. відчувається відчутне зменшення кількості студентів, котрі прибували на навчання до столиці Польщі. Попри це відзначмо значний обсяг джерел цього періоду. Ще впродовж XIX ст. було видано чимало метрик², книг випускників³,

¹ Клеменський М. Студенти з Галича у Краківському університеті в XV сторіччі // Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2017. Вип. 2. С. 156–160.

² Album studiosorum Universitatis Cracoviensis / editionem curavit A. Chmiel. Cracoviae : Academia Litterarum Cracoviensis, 1892. Т. 2: ab anno 1490 ad annum 1551; Album studiosorum Universitatis Cracoviensis. / editionem curavit A. Chmiel. Cracoviae : Academia Litterarum Cracoviensis, 1904. Т. 3 : ab anno 1551 ad annum 1606; Album studiosorum Universitatis Cracoviensis / editionem curavit G. Zathey ; adiutus ab H. Barycz. Cracoviae : sumptibus Universitatis Jagellonicae Cracoviensis, 1950. Т. 4 : continens nomina studiosorum ab anno 1607 ad annum 1642; Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in Universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849 / ed. J. Muczkowski. Cracoviae : Typis Universitatis, 1849.

³ Najstarsza księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1402–1541 / wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska. Kraków : Instytut Historii PAN, 2011; Barycz H. Metryka promowanych Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1634–1741 // Nasza Przyszłość. 1947. № 3. S. 185–212.

книг успішности⁴, загальноуніверситетських рішень⁵ та актів ректорського суду⁶.

XVI сторіччя Краківський університет зустрів у промінні слави з чудовими факультетами, серед яких виділявся теологічний. Завдяки діяльності Каллімаха (Філіпа Буонакоросі), Конрада Цельтіса та Леонарда Кокса з Англії саме тут облаштувалися фундаменти культури Відродження⁷. Однак близько 1535 р. зі смертю краківського єпископа Петра Томіцького втратився гуманістичний напрям навчання. Одночасно з поширенням Реформації Краківський університет перетворився на бастион католицької теології, що з упередженням ставилася до нових інтелектуальних течій. Це у свою чергу теж сприяло стагнації університету⁸. Через поширення в Польському королівстві цілого ряду протестантських та католицьких колегій зменшувався вплив університету. Дійшло до того, що на Пьотрковському сеймі 1562/1563 рр. звучала вимога ліквідувати університет⁹. На другу половину XVI ст. припала боротьба з єзуїтами, що прагнули утворити власну вищу школу в Кракові¹⁰. Щоб запобігти цьому, університет заклав власну мережу середніх шкіл, зокрема Новодворський колегіум у Кракові, а також підпорядкував собі Замоїську академію¹¹.

Воєнні катастрофи та природні катаклізми XVII ст. також не сприяли інтелектуальному піднесенню університету¹². Це й призвело до падіння значення вищої школи та відповідно зменшення охочих вступників, зокрема і з Галича. Втім такі все-таки були.

За першого ректорату Мартіна Ґліціуша під час літнього семестру 1573 р. до університету записався Григорій Капустка з Галича (*Greg.*

⁴ Liber diligentiarum facultatis artisticae Universitatis Cracoviensis 1487–1563 / wyd. W. Wisłocki. Kraków : Akademia Umiejętności, 1886.

⁵ Conclusiones Universitatis Cracoviensis ab anno 1441 ad annum 1589 / wyd. H. Barycz. Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1933.

⁶ Acta rectoralia Almae Universitatis Studii Cracoviensis : inde ab anno 1469 / editionem curavit W. Wisłocki. Cracoviae : Sumptibus Academiae Litterarum Cracoviensis, 1893–1897. T. 1 : continens annos 1469–1537; Acta rectoralia Almae Universitatis Studii Cracoviensis / editionem curavit St. Estreicher. Cracoviae : Sumptibus Academiae Litterarum Cracoviensis, 1909. T. 2 : continens annos 1536–1580.

⁷ Stopka K., Banach A. K., Dybiec J. Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków : Wyd-wo UJ, 2000. S. 23–24.

⁸ Ibidem. S. 24.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem. S. 25.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem. S. 26.

Laurentii Haliciensis), син Лаврентія, що під час реєстрації заплатив 2 гроші¹³. Він отримав ступінь бакалавра за часів декана Валентина з Відави десь між лютим – березнем 1575 р., адже тоді саме відбувалися традиційні бакалаврські екзамени¹⁴.

Під час другого ректорату Валентина з Відави на зимовий семестр 1600/1601 р. до Краківського університету вступив Йосиф Козьолек (Козелек) з Галича, син Йосифа, який заплатив під час реєстрації 5 грошів¹⁵. На жаль, немає інформації про його бакалаврський випуск, однак, можливо, йдеться про родича Яна Козьолка, згаданого в «*Теках Гайдукевича*». Йдеться про те, що він отримав презенти на алтарю Пресвятої Діви Марії 4 липня 1578 р., на алтарю Трьох Царів 3 листопада 1582 р. і нарешті на місіонера в краківському костелі Св. Варвари 18 липня 1590 р.¹⁶

Окрему групу студентів становлять особи, не пов'язані з Галичем як місцем походження, однак як із місцем виконання службових обов'язків. Зокрема йдеться про галицьких старост або стольників.

Так, галицького чашника Яна Поляновського, занотованого між 10 березня 1626 – 24 листопада 1627 рр., котрий раніше служив теребовлянським підстаростою¹⁷, можна ототожнити з Яном Поляновським з *Conczaki*, сином Варфоломія. Він під час ректорату Миколая Доброцеського 3 липня 1602 р. вступив до Краківського університету та заплатив при реєстрації 6 грошів¹⁸. Однак через брак дальших відомостей невідомо про те, чи він отримав якийсь науковий ступінь.

Галицький ловчий впродовж 1613–1621 рр.¹⁹ Яків Лиховський, котрий також був послом на надзвичайному сеймі 1613 р.²⁰, вступив до

¹³ Album studiosorum. T. 3. S. 85.

¹⁴ Statuta nec non liber. S. 215. Можливо, його родичем був Станіслав Капустка, син Симона, який походив з Львівської архієпископії (до неї також належав Галич) та був зарахований до Краківського університету 1617 р., див.: Album studiosorum. T. 4. S. 56. Однак відсутність конкретнішої інформації щодо місця походження не дозволяє це стверджувати, адже прізвище Капустка доволі популярне.

¹⁵ Album studiosorum. T. 3. S. 219.

¹⁶ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Teki Hajdukiewicza. T. 15. k. Koziółek Jan.

¹⁷ Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy / oprac. K. Przyboś. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : Zakład Narodowy im. Ossolińskich ; Wyd-wo PAN, 1987. S. 40.

¹⁸ Album studiosorum. T. 3. S. 228.

¹⁹ Urzędnicy województwa ruskiego. S. 46–47.

²⁰ Volumina Legum / ed. J. Ohryzko. Petersburg : Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1859. T. 3. S. 121.

Краківського університету 1609 р. за ректорату Адама Фалецького, заплативши при цьому 8 грошів²¹.

Під час ректорату Якова Наймановича на зимовий семестр 1621/1622 р. записався Адам-Геронім Казановський, син Героніма, заплативши 8 грошів (тобто повну суму оплати за реєстрацію)²². Далі він відзначився мужністю в битвах під Кумейками 16 грудня 1637 р., Корсунем у травні 1648 р. та загинув 29 червня 1651 р. в битві під Берестечком²³. Близько 1650 р. він виконував уряд галицького каштеляна²⁴.

Під час літнього семестру 1633 р., за ректорату Криштофа Наймановича, до університету записався Броніслав Грушевський, син Северина²⁵. Обсяг сплаченої суми коштів при реєстрації невідома. 1649 р. він зазначений галицьким чашником, а перед тим був чернігівським ловчим²⁶.

Під час ректорату Якова Наймановича на зимовий семестр 1623/1624 р., заплативши 6 грошів, вступив Єжи Мрозовіцький²⁷. З багатої кар'єри виділімо тільки факти, пов'язані з Галицькою землею. 1648 р. він став галицьким збирачем податків та місцевим каптуровим суддею²⁸. За рік на сеймику Галицької землі він отримав завдання відновити земські книги, знищені у зв'язку з військовими подіями. Також він отримав призначення послом до молдавського господаря Василя Лупу²⁹. 1650 р. король Ян-Казимир іменував його Галицьким земським писарем³⁰. Доволі часто він був послом Галицької землі на сейми та до королів Яна-Казимира, Михайла Корибута Вишневецького і Яна III Собеського. 1664 і 1670 рр. його обирали маршалком галицького сеймику³¹. Помер 1677 р.

²¹ Album studiosorum. T. 4. S. 11.

²² Album studiosorum. T. 4. S. 80.

²³ Przyboś A. Kazanowski Adam Hieronim (zm. 1651) // Polski Słownik Biograficzny. Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Polska Akademia Umiejętności, 1966. T. 12. S. 253.

²⁴ Urzędnicy województwa ruskiego. S. 45.

²⁵ Album studiosorum. T. 4. S. 149.

²⁶ Urzędnicy województwa ruskiego. S. 40.

²⁷ Album studiosorum. T. 4. S. 88.

²⁸ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie wskutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego, t. XXIV : Lauda sejmikowe halickie 1575–1695 / wyd. A. Prochaska. Lwów : [bw], 1931. S. 68–72.

²⁹ Ibidem. S. 75–77.

³⁰ Urzędnicy województwa ruskiego. S. 51.

³¹ Akta grodzkie i ziemskie. S. 315–317.

Значним прикладом студента, пізніше пов'язаного з Галичем, був Андрій Мясковський герба Леліва, народжений близько 1620 р. Він доводився сином львівського підкоморного Войцеха Мясковського та Катерини Хотецької. 1637 р. вступив до Краківського університету, але за рік вирушив у модний тоді *Grand Tour*³². 28 травня 1638 р. він записався в Падуанський університет, пізніше студіював в університетах Болоньї (занотований 1640 р.) та Лейдена (відзначений 1641 р.). Тоді ж відвідав значні наукові центри. Від 1648 р. він служив королівським секретарем Яна-Казимира, був учасником Зборівської кампанії 1649 р., а 1651-го іменований галицьким стольником³³. Однак, незважаючи на виконання цього призначення, він постійно залишався при дворі короля Яна-Казимира. Того ж року описав похід на Берестечко, в якому також брав участь. 1654 р. він брав участь в посольстві до турецького султана Мехмеда IV, виконував різні дипломатичні доручення, однак 1656 р. покинув світську кар'єру і став священником. Завдяки двірцевим зв'язкам він отримав численні церковні бенефіції. Зокрема абатство в Пшементі, схоластерію в ґнезненській катедральній капітулі, абатство Тшеменшні (як і в Пшементі був абатом комендаторійним); місце в краківській катедральній капітулі, а 1666 р. іменований великим коронним секретарем, що є прикладом великої довіри з боку Яна-Казимира. Помер 31 грудня 1668 р. у Варшаві³⁴.

На літній семестр 1640 р. вступив Станіслав Ґловінський, син Томи³⁵. Він виконував функції гродського писаря в Галичі, а між 1649–1667 рр. –

³² Щодо навчальних подорожей див.: Markiewicz A. Kilka uwag o zagranicznej podróży młodych Tarłów (1663) // *Prace Historyczne*. 2017. R. 144. № 3. S. 481–497; eadem. Podróż edukacyjna Adama Mikołaja Sieniawskiego na zachód Europy (1684–1686) // *Prace Historyczne*. 2006. R. 133. S. 43–54; eadem. *Peregrinationes Jablonovianae. Podróże edukacyjne w czasach Jana III Sobieskiego*. Warszawa : Wyd-wo DiG, 2011; eadem. «In limine cizího světa». Jak se v Praze vzdělávala šlechta z polsko-litevského soustátí v poslední čtvrtině 17. století // *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2018. R. 56. № 2. S. 11–32; також нове видання діаріуша (щоденника): Kossowicz J. M. *Diariusz podróży po Europie (1682–1688)* / opr. A. Markiewicz. Warszawa : Muzeum Pałacu Króla Jana III, 2017.

³³ *Urzednicy województwa ruskiego*. S. 72.

³⁴ Przyboś A., Przyboś K. Miaskowski Andrzej (ok. 1620–1668) // *Polski Słownik Biograficzny*. Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Polska Akademia Umiejętności, 1975. T. 20. S. 534–535.

³⁵ *Album studiosorum*. T. 4. S. 190.

галицького судді³⁶. Відомий 1655 р. як учасник Тишовецької конфедерації, був комісаром галицького повіту, та 1653 і 1666 рр. його обирали на сейм як посла Галицької землі³⁷.

Загалом можна встановити, що безпосередньо з Галича за XVI–XVII ст. походять лише двоє студентів – Григорій Капустка та Йосиф Козьолек. Решта сім були пов'язані з Галичем пізніше, коли виконували тут урядові функції (посла, судді, чашника, каштеляна, підстарости, стольника та земського писаря). Падіння кількості студентів пов'язане із зменшенням значення міста Галича ще від XV ст., перенесенням центру архідієцезії до Львова. Це також спричиняло падіння потреби в освічених випускниках Краківського університету. Втім цікавим фактом є те, що аж сім галицьких урядників здобувало університетську освіту. Однак через брак джерел не вдається встановити, чи тільки вони навчалися в Кракові, адже зокрема для XVIII ст. існує серйозна прогалина в джерелах, спричинена їхньою частковою загибеллю в часи пожеж. Зокрема так постраждали університетські метрики.

Окреслені вище джерела теж фрагментарні. Втім ми сподіваємося, що через поліпшення методик роботи з джерелами вдасться реконструювати їхні біографії повною мірою. З певністю можна стверджувати, що глибші дослідження в цьому напрямі дозволять ідентифікувати чергових студентів з Галича, що навчалися в Краківському університеті XVIII ст., або теж додати черговій інформації про вже відомих галицьких студентів XV–XVII ст.

*Переклав з польської
Сергій Дубчак (Івано-Франківськ, Україна)*

Marcin A. Klemenski (Krakow, Poland)

Halych Students of the Krakow University of the XVI–XVII centuries

This article is a continuation of research on students coming from or related to Halicz and studying in Krakow in the 16th and 17th century. During this period, only two Haliczans studied, while the rest later held offices related to the city of Halicz. The decrease in the number of students from this city should be associated with a decrease in the importance of both the University of Krakow and the city of Halicz in this period.

Key words: Halicz, students, University of Cracow, 16th Century, 17th Century

³⁶ Urzędnicy województwa ruskiego. S. 63.

³⁷ Ciesielski T. Sejm brzeski 1653 r. Toruń : Wyd-wo Adam Marszałek, 2003. S. 278; Krakowiak P. Dwa Sejmy w 1666 roku. Toruń : Wyd-wo Adam Marszałek, 2010. S. 489.

ГАЛИЧАНИН ФЕРДИНАНД БАЛИЦЬКИЙ (1877–1952): ПЕДАГОГ, ВІЙСЬКОВИК ТА ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

У статті описано життєвий шлях та суспільно-політичну діяльність педагога, військовика, сотника УГА Фердинанда Балицького (1877–1952). На основі джерельних матеріалів подано його участь в бойових діях у період Першої світової війни та в лавах Української галицької армії; активну діяльність в середовищі українських військовополонених у концентраційних таборах в Тухолі і Йозефові; педагогічну працю в Маріямполі, Ужгороді та Галичі.

Ключові слова: Галич, Тухоль, Йозефів, Ужгород, ЗУНР, УГА, Пласт, концентраційний табір військовополонених, шкільництво.

Фердинанд Балицький народився 2 грудня 1877 р. в родині Івана Балицького у Станиславові. У сім'ї було двоє синів – Леопольд (11 жовтня 1873) та Фердинанд (2 грудня 1877)¹. Відомо, що він закінчив учительську семінарію і здобув непогану педагогічну освіту. Від 1897 р. працював у чотирикласній «нормальній» школі з трикласовими курсами ведення сільського господарства в Маріямполі. Впродовж 1908–1911 рр. ймовірно вчителював у Галичі, де познайомився з відомою «просвітянкою» Костянтиною Малицькою, спілкування з якою продовжував впродовж дальшого життя.

У передвоєнний період 1911–1913 рр. Ф. Балицький перебував на педагогічній роботі цісарсько-королівської державної учительської гімназії в м. Самборі. Під час Першої світової війни служив у 20-му Галицькому полку піхоти ландверу (полк крайової оборони, призовний центр – Станиславів). Здобув офіцерське звання надпоручника (нім. *oberleutnant* – старший лейтенант). На початку 1916 р. отримав нагороду військовий хрест заслуги III класу з воєнною аспірацією (*Militärverdienstkreuz 3.*

¹ Драбчук І. Брати Балицькі // Галицьке слово. 2016. № 50 (1943). 13 грудня.

Klasse), про що інформував львівський часопис «Діло». Нагороду вручали «за військові заслуги і доблесть у військовий час або видатні заслуги в мирний час»².

Попри військову службу Ф. Балицький продовжував цікавитися національними справами та листувався з колишньою співпрацівницею К. Малицькою (яку заарештувала у Львові російська влада і вивезла на заслання). У вересні 1916 р. часопис «Діло» надрукував повідомлення «З далекої Азії. Кілька листків п. Констянтини Малицької з висланя», де нотувалося, що «П. надпор. Ф. Балицький ввічливо прислав нам відписи листків, які одержав від п. К. Малицької»³.

Після визволення Волині з-під російської окупації у січні 1917 р. знаходимо прізвище надпоручника Ф. Балицького серед жертводавців на підтримку 25-ти українських шкіл краю. Ймовірно саме тоді його перевели на Східний фронт, бо жертводавці, за даними статті, були «перенесені з найдальшого північного воєнного терену»⁴. За іншими даними, під час війни Ф. Балицький викладав у Мілітарній реальній школі у Бруці (сучасна Австрійська республіка).

Із завершенням війни наприкінці 1918 р. та демобілізацією Ф. Балицький повернувся на педагогічну роботу до Самбора. Інформація про його участь в подіях Листопадового чину та на першому етапі державотворення ЗУНР відсутня. До травня 1919 р. він був заступником вчителя в державній учительській семінарії містечка, звідки на власне прохання переїхав у державну учительську семінарію до Станиславова⁵.

Ймовірно, з відступом зі Станиславова Української галицької армії (далі – УГА) Ф. Балицький вступив до лав українського війська. Саме тут, на військовій службі, а згодом в полоні попередній військовий та педагогічний досвід став йому в пригоді. Військову службу він продовжив у I корпусі УГА. Впродовж 1919 р. проводив вишколи, зокрема був комендантом вишколу I Корпусу УГА в Кам'янці-Струмиловій. За характеристиками та спогадами учасників: «[...] Вишкіл Корпусу

² Діло. 22 березня 1916.

³ Діло. 9 вересня 1916.

⁴ Діло. 17 січня 1917. Ч. 12 (1939).

⁵ Розпорядження Державного Секретаріату освіти і віросповідань про призначення і зміни в складі працівників освіти. Не пізніше 1 травня 1919 р. // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 / гол. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2001. Т. 2. С. 380.

переводив енергійний сотник, Фердинанд Балицький, бувший учитель в Самборі [...]»⁶. Згодом він викладав службовий статут ч. 2 *«Тактика і сутність стрільби»* у старшинській школі піхоти УГА в Гуті-Чугорській⁷. Наприкінці червня 1919 р. на чолі з Ф. Балицьким було створено Підстаршинську школу при вишколі І Галицького корпусу. У вишколі перебувало чотири сотні стрільців і булавна сотня. Курсанти – молоді хлопці віком до 20 років, переважно учні гімназій або семінарій, всього 60 осіб. Наказом від 11 вересня 1919 р. старшинська, підстаршинська школи та всі вишкільні частини І Галицького корпусу об'єдналися у вишкільну групу І Галицького корпусу під його командуванням. Від лютого до квітня 1920 р., після об'єднання з УГА з Червоною армією, Ф. Балицький служив у Червоній українській галицькій армії (ЧУГА). У квітні 1920 р. він став персональним референтом при штабі II Бригади УГА. На службі здобув чин сотника (суч. відповідник – капітан), брав участь у військових діях на Поділлі. Про цей епізод зі свого життя, участь у переговорах з командуванням польської армії читаємо у *«Споминах з квітня 1920 р.»*, надрукованих 1939 р. у *«Літописі Червоної Калини»*⁸.

3 травня 1920 р. Ф. Балицький перебував у польському таборі військових інтернованих ч. 7 в м. Тухолі (Польща), де перебувало 700 старшин і 500 вояків УГА, які навесні 1920 р. перейшли з Червоної армії на польський бік для спільної боротьби з більшовиками. Важливим аспектом табірної життя стала організація просвітницької роботи, чим наприкінці травня 1920 р. в рамках створеного *«Кружка українських народних учителів»* займався сотник Фердинанд Балицький. На перших (установчих) зборах сюди записалося 115 осіб (з них дійсних членів – 57 осіб). 28 липня на загальних зборах *«Кружка»* ухвалили його статут, обговорили порядок ведення «науки неграмотних», «Людового університету», трьох курсів бухгалтерської справи, участь членів гуртка в організації свята на честь Івана Франка. Тоді ж вирішили започаткувати в таборі «курси для семінаристів і гімназистів», або так звані «научні» курси

⁶ Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (матеріали до історії). Вінніпег, 1958. С. 368.

⁷ Шумінська Н. Становлення Галицької армії, особливості комплектування та підготовки особового складу (листопад 1918 – листопад 1919 рр.). Дисертація ... кандидата історичних наук. 07.00.01 – історія України. Львів, 2016. С. 154.

⁸ Літопис Червоної Калини. 1939. Ч. 5. Травень.

з англійської і французької мов, бухгалтерії та стенографії. Заняття відвідувало від восьми до 60-ти слухачів⁹.

З табору в Тухолі Ф. Балицький втік 22 вересня 1920 р.¹⁰, перебрався до Чехословаччини, де в травні 1921 р. вже перебував у таборі інтернованих частин УГА в Йозефові. Тут було сформовано старшинський курінь у складі двох сотень. Командантом 1-ї сотні став сотник Фердинанд Балицький¹¹. Після ліквідації табору в Йозефові колишні полонені отримали статус політичних емігрантів, деякі прийняли чехословацьке громадянство. За цих умов сотник Ф. Балицький виїхав на Закарпаття, що входило до складу ЧСР, і працював у руській горожанській школі м. Ужгорода, брав участь в зустрічах педагогів краю, став учасником зборів педагогічного гуртка в с. Березному (1927), виголосивши доповідь «*Про шкідливість іритації*», згодом надруковану в закарпатському журналі «Учитель»¹².

Громадський діяч, один з керівників Пласту Закарпаття Леонід Бачинський у своїй праці про Ф. Балицького писав: «[...] перекладач, прихильник Пласту, співробітник»¹³. За його словами: «[...] По заснуванні Пласту при Державній Торговельній Академії (курінь ч. 2) я заснував два курені при Горожанській школі в Ужгород й поручив їхній провід – учителю Фердинанду Балицькому, хлоп'ячий ч. 4 [...]»¹⁴. Ф. Балицький очолював в Ужгороді відділ пластунів імені Богдана Хмельницького, який складався з двох частин – хлоп'ячої (32 осіб) та дівочої (22 осіб)¹⁵. На початку 1927 р.

⁹ Срібняк І. Енциклопедія полону: Українська Тухоль. Київ, 2016. С. 45.

¹⁰ Вішка О., Срібняк І. Знахідка у Варшавській бібліотеці: список полонених старшин УГА в таборі Тухоль (1920–1922) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2015. № 4 (127). С. 61.

¹¹ Срібняк І. Інтерновані вояки УГА в таборі Йозефов (Чехословаччина) у 1921–1922 рр.: умови перебування та санітарний стан. // 23 Дриновський збірник, Харків ; Софія, 2015. Т. VIII. С. 202.

¹² Балицький Ф. Про шкідливість іритації (Реферат, виголошений на зборах педаг. кружка в Березному) // Учитель. 1927. Ч. 6–7.

¹³ Бачинський Л. Пластова бібліографія. Пластові видання в Карпатській Україні й Чехії 1923–1938 рр. Клівленд, 1959. С. 8.

¹⁴ Його ж. Пласт на Карпатській Україні у 50-ліття його заснування до діяльності пл. сен. Миколи Вайди в Ужгороді // Свобода, 1971 Ч. 205, 5 листопада.

¹⁵ Звіт пластової діяльності oddělu ім. Хмельницького в Ужгороді за 1924/25 шк. рок. // Пластун-Юнак-Черкейс. 1925. №. 3–4.

Комітет допомоги українським втікачам в Ужгороді організував коляду для потреб «Рідної школи». Загальна сума зібраних пожертв становила 2347 чеських корон, з яких Ф. Балицький пожертвував 30 корон¹⁶.

На Закарпатті він перебував орієнтовно до кінця 20-х років XX ст., згодом, невідомо коли точно, повернувся до Галичини. Спершу Ф. Балицький працював у Станиславові, а від 1 вересня 1932 р. і до кінця життя – на посаді вчителя німецької мови в загальній семикласній школі імені Юзефа Пілсудського в Галичі. Ймовірно, тут він одразу проживав з родиною, адже в некролозі на пошану пам'яті галицького судді доктора Михайла Лепкалюка родина останнього висловлювала щире подяку за допомогу під час похорону серед інших родині Балицьких¹⁷.

Родинне обійстя Балицьких містилося на Меживідді (сучасна вулиця Ярослава Осмомисла, 48). Саме тут в ошатному будиночку з уцілілим досі цікавим та оригінальним ґанком він прожив до кінця життя. Сьогодні тут мешкає його невістка – Ірлана Борисівна. Дружина Ф. Балицького теж вчителювала в тому ж педагогічному колективі. У подружжя народився син Мирослав¹⁸.

Незважаючи на роботу в державній польській школі, Ф. Балицький залишався активним учасником національного руху. Його прізвище згадується серед жертводавців 1934 р. з викупу українського городу м. Львова¹⁹, 1936 р. надання допомоги українським військовим інвалідам та ін.²⁰ 1 листопада 1938 р. в Галичі урочисто відзначалася 20-та річниця проголошення української державности, під час якої із вступним словом виступав також Ф. Балицький²¹.

Не відомо, як він пережив радянську окупацію краю 1939–1941 рр. та чергове «визволення» 1944 р., втім після початку радянсько-німецької війни Ф. Балицький викладав німецьку мову в семикласній Українській народній школі, директором якої згодом став. Водночас він був членом Українського допомогового комітету в м. Галичі (структурного підрозділу суспільно-громадської установи для українців у Генеральній Губернії, яку

¹⁶ Діло. Вівторок, 5 квітня 1927. № 75 (11043).

¹⁷ Діло. Субота, 15 лютого 1936. № 35 (14283).

¹⁸ Спогад Пушика Ореста, 1939 р. н., уродженця м. Галича, тепер проживає в с. Чукалівка Тисменицького району Івано-Франківської області (Україна).

¹⁹ Діло. Субота, 19 січня 1935. № 14 (13912).

²⁰ Діло. Вівторок, 6 квітня 1937. Ч. 75 (14613).

²¹ Діло. Четвер, 10 листопада 1938. № 249 (15050).

визнавала німецька влада і яку вона ж контролювала)²². Є згадка про його участь у міському Різдвяному Водосвятті 1942 р.

Із завершенням Другої світової війни Ф. Балицький ще деякий час працював у школі. Помер 1952 р. на 77-му році життя. Похований на старому кладовищі в мікрорайоні Галич-Гора. Могила збережена.

Додаток

Спомин з квітня 1920 р.

*Причинок до статті д-ра Л. Макарушки, поміщеної в «Ділі»
з дня 26 березня 1939 р.*

«Чи галицькі українці відмовилися від походу на Київ у 1920 р.?»

Написав: Фердинанд Балицький, б. сотн. УГА.

Саме в квітні ц. р. минає 19 літ, як Галицька армія стояла на українським Поділлі на протибольшевицькому фронті. По виконанні протибольшевицького перевороту повели галицькі частини наступ на большевиків. Я був під той час персональним референтом при штабі II Бригади УГА (давнішого I Корпусу). Штаб бригади вирушив з Літина й опинився, наскільки собі назву села пригадую, в Микулинцях. Надворі стояла тепла, гарна, весняна погода, в серцях старшин і стрільців панувала радість, що позбулися большевицької змори й завитала надія, що доля нам цим разом вже певно усміхнеться й дасть нам змогу виплисти на чисту воду. В команді штабу дивний рух так вдень, як і вночі. Кур'єри й зв'язкові приходять і відходять зі звітами й наказами. Телефон дзвонить майже без перерви. Комендант бригади, сотн. Юліан Головінський, по неспаній ночі виїжджає на чолі сильної кавалерійської стежі для орієнтації на фронт. Всі ми якнайкращої гадки й чекаємо на вістки від зв'язкових, яких вислано до I та III бригад.

Я квартирував у якогось багатого хазяїна. Вночі будить мене мій чура й голосить, що питає за мною ординанс з Команди бригади. Зриваюся на рівні ноги й кажу привести його до себе, а цей голосить: «Пане сотнику, на приказ Команди голошу слухняно, що маєте негайно ставитися в штабі». В одній хвилині я готов. Припоясую багнет і револьвер, беру в руки свій невідступний кавалерійський «штуц» і біжу. В Команді, яка поміщувалася в сільській школі, застаю вже сотн. Фердинанда Лян'га й сотн. артилерії Цапяка.

²² Львівські вісті. Неділя – понеділок, 7/8 лютого 1943. № 26.

Довідаюсь, що ми три їдемо негайно в делегації до Команди польських частин, яка квартирує в Літині; подають нам потрібні інформації, вручають друковану на машині повновасть до переговорів.

Їдемо бригадним авто – довкруги весняна ясна подільська ніч. Ніким не задержані приїжджаємо до Літина. По вулицях місточка крутяться густо польські стежі. Питаємо за квартирую Команди. Показують нам на дім, в яким, на моє здивування, ще перед двома днями квартирував я сам. Зголошуємо у дижурного свій приїзд – стукаємо до дверей і застаємо польського поручника – ад'ютанта, а той інформує нас, що польська армія спільно з армією УНР саме тепер в поході на Київ – ціль походу вільна Україна, якої «начальником» буде С. Петлюра. Кімната освічена двома свічками, завалена всілякими похідними скриньками. Входить комендант, польський полковник. Представляється, легітимуємося. Полковник питається: «Якої української армії, якої?». Пояснюємо, що української галицької армії». – «Ага, галицької! Прошу сідати, де хто може». Пропонуємо, щоб разом йти наступом проти спільного ворога, себто большевиків, з якими ми саме тепер в бою, й питаємо, в яким характері зближаються до нас польські частини, чи як союзники, чи як противники.

На це почули ми відповідь: «Не маю щодо вас жодних інструкцій. Знаємо, що ви з більшовиками щось трохи посперечалися, але ви є для нас далі ворогами, і вислав проти вас свої відділи. Чи панове їх в дорозі не зустрічали? Це є єдиний вихід з ситуації, хіба що складете зброю».

Цього роду пропозиція порушила нас до живого. Зриваємося на рівні ноги і всі три, як на умовлений знак, відповідаємо: «Це виключене». Уважаючи свою місію за скінчену, збираємося до відходу.

«Як там панове даєте собі раду з провіантом і фуражем?» – питає нас на виході полковник. На це подав я йому пояснення: «Пане полковнику, не забувайте, що ми цілий час наших воєнних операцій обертаємося серед свого народу. Тутешні селяни добре розуміють, за що ми воюємо, тому всі наші потреби дотично харчів і фуражів на кожне наше домагання дуже радо заспокоюють». Попрощалися.

Приїжджаємо досвіта до команди, щоб зложити звіт з переговорів. Застаємо коменданта, сотника Ю. Головінського, який лежить на долівці, під головою в'язка змервленої соломи, в руці телефон. Біля нього стоять шеф штабу бригади, майор Ерле й начальник оперативного відділу сотн. Мирон Луцький. Нашого звідомлення з переговорів вислухав сотн. Ю. Головінський з камінним спокоєм...

В годину або дві пізніше показалися довкола польські частини різного роду зброї, знаменито умундуровані. Не біжу, а лечу до команди і питаю от. Ерля: «Що це, роззброєння?». Цей подає у відповідь: «Ні, старшини затримують зброю».

Десь взявся на порозі комендант полку, сотник Чайка. Зденервований, червоний на лиці кричить в розпуці: «Ані я, ані мої люди зброї не складають!». «Скажи йому, нехай має розум!», каже от. Ерле.

По виході з команди даю свій кавалерійський «штуц» своєму хазяїнові в подарунок... Вже був він мені зайвий, бо наші частини УГА замість машерувати на Київ проти большевиків змушені були опинитися в польських таборах для полонених.

В Галичі, 15 квітня 1939 р.

Літопис Червоної Калини. Травень 1939. Ч. 5.

Довідково. Сотники УСС та УГА, чиї життя та участь у військових діях були пов'язані з Галичем

Вітовський Дмитро. Сотник УСС, полковник УГА (1887–1919). Підняв синьо-жовтий стяг на ратуші в Галичі в червні 1915 р. Один з провідників галицької студентської молоді і борців за український університет у Львові; член Української радикальної партії, активний організатор «Січей», згодом УСС. З 1914 р. – сотник УСС, учасник карпатських боїв, один з ідеологів стрілецької політичної думки; належав до засновників Стрілецького фонду й органу УСС «Шляхи». 1916–1917 рр., будучи комісаром УСС на Волині, організував на Ковельщині українські народні школи. Голова Військового комітету, що 1 листопада 1918 здійснив Листопадовий зрив, передавши владу УНРаді ЗУНР. В листопаді 1918 р. командував збройних сил ЗУНР, пізніше Державний секретар Військових справ ЗУНР. У травні 1919 – член делегації ЗУНР у Парижі, повертаючись з якої загинув під час авіакатастрофи під Рацібужем.

Герасимович Іван. Сотник УГА (1876–1942). Народився 28 листопада 1876 р. в Галичі. Був директором шкіл на Буковині. У Першу світову війну – поручник австрійської армії. В листопаді 1918 р. вступив до УГА і працював спочатку в Прес-квартирі при ДСВС, а згодом як шеф Прес-квартири при Начальній команді УГА в 1919–1920 рр. Навесні 1920 р. потрапив до більшовицької в'язниці в Одесі, з якої щасливо врятувався. Був свідком великого голоду в Україні. Написав у Берліні 1923 р. спогади

під назвою «Голод на Україні», які перекладено німецькою мовою. Помер 11 травня 1942 р. в Кракові.

Левецький Омелян. Сотник УСС (1875–1916). Народився 31 липня 1875 р. в Коломиї. Закінчив Краківський університет. Адвокат в Турці, згодом Долині, член Ширшого народного комітету, повітовий організатор і муж довіри Української національно-демократичної партії, організатор численних народних інституцій на Турчанщині і Долинщині. З вересня 1914 р. – в УСС. Учасник боїв на Маківці та за Галич. Комендант Гуцульської сотні УСС. У боях за Галич як комендант передньої сторожі під російським вогнем перший перейшов р. Дністер і захищав позиції біля залізничного двірця. В Галичі був комендантом станиці УСС. Брав участь в боях над Стрипою і Серетом. Загинув 22 березня 1916 р. поруч Кирлібаби.

Лепкалюк Михайло. Сотник УГА (1887–1936). Народився 1887 р. Закінчив Коломийську гімназію (1906), правничий факультет Віденського університету. Працював у Коломиї, Вижниці. З початком світової війни – в австрійському війську, звідки перейшов до легіону Січових стрільців (поручник), а потім – в УГА. На Наддніпрянщині належав до охорони Симона Петлюри (1920). Після війни – повітовий суддя в Галичі, де і помер (1936). Похований у Старому Косові. Один з найвпливовіших тогочасних галицьких часописів львівський «Новий час» у некролозі відзначив, що Михайло Лепкалюк «[...] був людиною сильного характеру, добрим громадянином і суддею, що серед несприятливих обставин не сплямив ніколи національної честі».

Мацькевич Степан (1893–1944). Сотник артилерії УГА, командант 2-го гарматного полку, 2-ї Коломийської бригади. Народився 23 вересня 1893 р. в Залукві біля Галича. Гімназію закінчив 1914 р. в Станиславові. В австрійській армії служив у 8-му полку польових гармат, а артилерійську старшинську школу закінчив у місті Гориції (Істрії) в січні 1915 р. Після важкого поранення в груди служив далі в ранзі поручника як інструктор артилерійської стрільби при вишкільній групі польового маршала фон Гецендорфа в Тиролі. 7 листопада 1918 р. вів перший транспорт українських вояків з Відня до Галичини (3000 вояків і 18 старшин), 11 листопада 1918 р. зайняв містечко Сянки. Прослужив українську визвольну боротьбу в рядах УГА як командант 2-го гарматного полку,

пережив в «Чотирикутнику смерті» трикратну хворобу тифу. 1925 р. одержав диплом Віденського університету – «всесвітня торгівля». Опісля працював в українській кооперації. 4 липня 1941 р. громадянство Галича вибрало його головою управи галицького повіту. Виконував цю функцію до 20 липня 1944 р. і в цей період таємно фінансував фондами повіту вишкіл 260-ти старшин УПА. Проживав у США.

Andrii Chemerynskyi (Halych, Ukraine)

**Ferdynand Balytskyi (1877–1952) from Halych:
teacher, military officer, and public figure**

The article describes the way of life and socio-political activity of a teacher, a military officer, a sotnyk of UGA Ferdinand Balytsky (1877–1952). On the basis of source materials, his participation in hostilities during the First World War and in the hands of the Ukrainian Galician Army was presented; active activities among Ukrainian prisoners of war in concentration camps in Tukholia and Josefow; pedagogical work in Mariyampol, Uzhgorod and Halych.

Key words: *Halych, Tukholia, Josefow, Uzhgorod, ZUNR, UGA, Plast, prisoners of war of concentration camp, schooling.*

Фердинанд Балицький з дружиною

Родинний дім Ф.Балицького в Галичі (Меживіддя)

Ф. Балицький з учнями Галицької школи, 40-ві роки XX ст.

*Військовий хрест
заслуги III класу,
яким було відзначено
Ф. Балицького 1916 р.*

*Могила
Ф. Балицького
в Галичі*

Сотники УСС та УГА

Іван Герасимович

Дмитро Вітовський

Омелян Левицький

Михайло Лепкалюк

Степан Мацькевич

алич: передруки

ІЗ ПАМ'ЯТОК КНЯЖОГО ГАЛИЧА

Вибірку матеріалів автора присвячено локалізації в обрисах історичного Галича найзнаковіших пам'яток історії і архітектури. Чимала увага стосується обороноздатности міста, його вигідному розташуванню, природним можливостям захисту. Всі переваги містяни згодом використовували на свою користь, як видно зі славної історії Галича і краю, особливо впродовж XII–XIII ст.

Ключові слова: Галич, Дністер, Лімниця, Галицька держава, лінії укріплень, церква Святого Пантелеймона, монастирі.

Карпатські притоки Дністра, пливучи через горбовину карпатського Підгір'я, порізали її на цілий ряд височинних гряд, що деколи доходять аж до Дністра й тут над Дністром опадають до його долини стрімкою стіною. Однією з таких височинних гряд галицького Підгір'я є гряда, що між річками Лімницею й Солотвинською Бистрицею від останніх найнижчих хребтів Карпат простягається на північний схід зразу широкою, відтак щораз вужчою смугою аж до Дністра. Річка Луква, що впливає на границі Карпат та Підгір'я, розділила цю широку гряду на дві менші, західну – лімницьку і східну – бистрицьку.

Коли перейдемо через Дністер біля устя Бистриці та вийдемо на високий берег Опілля, бачимо перед собою на заході лімницько-бистрицьку горбовину, а по обох берегах Дністра, між Підгір'ям і Опіллям положену, низинну котловину (з устям Гнилої Липи до Дністра), що іноді під час повені замінюється на велике озеро.

На правому березі Дністра, біля стіп стрімкого берега лімницько-бистрицької горбовини, лежить сьогодні мале містечко Галич, помітне однією пам'яткою старої архітектури. Це парафіяльна церква Різдва Христового, базиліка з трьома навами, з гарною куполою, збудована на зламі XIV та XV сторіч.

Даремним трудом було б шукати в сьогоднішньому Галичі слідів та пам'яток старого княжого Галича. Їх треба шукати на поверхні лімницько-бистрицької горбовини, котру саме вибрали хоробрі Ростиславичі на

столичний осередок Галицької держави. Своїм положенням лімницько-бистрицька горбовина прегарно надавалася на те, щоб побудувати на ній столицю Ростиславичів, що одночасно була б і оборонною твердинею, й центральною точкою державно-політичного та торговельного життя. Передусім столиця Галич лежала на перехресті торговельних шляхів, що провадили з північного заходу, з Польщі й Німеччини, вздовж Дністра на південь через схід до Чорного моря та з півночі, з Волині, на південь через Карпати на Угорщину та до Середземного моря. Пложення над Дністром давало Галичеві можливість торговельних та культурних взаємин із Чорноморськими країнами, особливо з Візантією. А далі столиця Галич своїм положенням на підгірській горбовині серед річок знаменито надавалася до оборони. Із заходу Лімниця, з півночі Дністер, зі сходу Бистриця боронили доступ до стрімких стін, якими горбовина опадала до довколишніх долин. Неукріплена природою zostавалася лише четверта сторона великої твердині, що нею був княжий Галич, а саме південна сторона, звернена до Карпат і до закарпатського сусіда – Угорщини.

Крім самої природи, що боронила розложений на полях і горбах лімницько-бистрицької горбовини Галич, боронили його також і штучні укріплення. Укріплення будували галицькі володарі по тодішніх європейських зразках вздовж річок, що оточували з трьох боків Галич, а також і на полудневому, не укріпленому природою боці. Над стрімкими узбіччями, що опадали до річок, розбудований був цілий ряд поодиноких твердинь-церков, оточених високими валами.

Крім цих трьох ліній укріплень, що боронили доступу на заході вздовж Лімниці, на півночі вздовж Дністра та на сході вздовж Бистриці, через середину цілого простору княжого Галича вздовж річки Лукви на її правому високому березі розбудована була ще одна лінія укріплень. Тут на цій лінії укріплень домінантне для цілого простору Галича положення займали укріплення замку володарів галицької держави, що стояли на території сьогодишнього села Крилоса. Між Луквою на заході та Мозолевим потоком на сході, що пливе глибокою яругою, є відокремлений від решти горбовини невеликий (1 км завширшки та 1,5 км завдовжки) клаптик землі, на якому стояли княжі тереми і княжа церква, також укріплені валами. Тут був центр княжого Галича та мізок цілої держави.

Визначне становище в цілій фортифікаційній системі простору княжого Галича займало узгір'я в його північно-західному наріжнику, на

північному кінці лімницької горбовини, над устям Лімниці до Дністра. Опадає вона тут стрімким берегом до Лімниці та Дністра, а серед неї побудовано одну з найважливіших оборонних точок, що боронила доступ до Галича від північного заходу і півночі. Серед п'ятикутника могутніх валів і ровів збудовано церкву Св. Пантелеймона на початках XIII сторіччя¹, що сьогодні є парафіяльним костелом у маленькому селі Св. Станиславі. Як церква-твердиня перетривала вона ціле сторіччя, із занепадом Галича вона опустіла, й щойно з кінцем XVI сторіччя перебрав стару церкву на власність орден оо. францисканців, відреставрував та обернув її в костел. При реставрації зі старої церкви залишилися мури у своєму первісному залеженні лише до половини своєї висоти, з прегарним порталом та колонами абсид. На місце церкви у візантійському стилі надбудовано гору в бароковому стилі – з цегли; долина зосталася в первісному вигляді з тесаного каміння.

Ось так з усіх кам'яних будівель княжого Галича залишилися до сьогоднішніх днів одна-одинокі будівля на поверхні землі. Всі інші – знищені руйною рукою людей та часу – залишили по собі лише фундаменти і часом долівки, прикриті землею.

Збудована церква Св. Пантелеймона у візантійському стилі у вигляді квадрата (19,50x17 м) з чотирма колонами, що піддержували головну копулу, та півколесами абсид, і поділена на три нави. Невідомо тепер, яке склепіння та скільки і як розположених копул мала ця церква, але на підставі зразків церковної архітектури візантійського стилю, репрезентованого в Україні в XI та XII сторіччях, можна здогадуватися, що на схрещенні двох бочкових склепінь на високому тамбурі здійснювалася велика копула у форму півкулі, мабуть, крита міддю, із хрестом на півмісяці.

Надзвичайно цікавим явищем в архітектоніці церкви Св. Пантелеймона є факт, що властиві риси візантійського стилю знайшли тут гармонійне połącження з провідними рисами романського стилю, що у XII сторіччі був популярний у західній Європі.

Безсумнівні риси романського стилю слідні передусім у вигляді головного та бічного порталів, а також у трьох абсидах, обставлених тонкими колонами з прегарно різьбленими головами. Незвичайне

¹ За О. Пеленським: «Галич в історії середньовічного мистецтва». Краків, 1914. (у польській мові)

багатство різьби помітне головню на колонах головного порталу, на їхніх головах та на півколистій архівольті. Особливо ж гарно різьблені голови (капітелі) колон, що мають вигляд кісток або кошиків із гірляндами квітів.

Церква Св. Пантелеймона є проте одинокою пам'яткою архітектури княжих часів, що задержалася загалом, хоч не в цілості, до сьогоднішнього дня і становить дуже гарний та цікавий зразок галицької архітектури XIII сторіччя, що повстала із сполуки стилів, що існували тоді в Європі.

На території княжого Галича, по довколишніх селах, де колись кипіло жваве та бурхливе життя, де вирішувалася не раз доля держави, там сьогодні тихо, спокійно, там сьогодні порозкидвані селянські оселі, поля і городи. Лиш часом загомонить Крилос, його Золотий Тік обізнеться жвавим гомоном молодечих голосів, коли прогулька учнів-юнаків приїде поклонитися кіткам великих мужів батьківщини та оживити серця цілющою водою давньої слави...

*Опрацював матеріал Михайло Климович
(Івано-Франківськ, Україна)*

Marian Gavdiak (Stanyslaviv – Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Landmarks from princely Halych

A selection of the author's materials is dedicated to localizing the most important historical and architectural monuments in the outlines of historical Halych. Much attention is paid to the city's defense capacity, its favorable location, and natural defense capabilities. The townspeople subsequently used all these to their advantage which can be seen from the glorious history of Halych and the region, especially during the XII–XIII centuries.

Keywords: *Halych, Dnister, Limnytsia, Halych State, fortifications, St. Panteleimon's Church, monasteries.*

Гавдяк Мар'ян. Із пам'яток княжого Галича // Наша Батьківщина. 1937. Ч. 3. С. 65–69.

НОВА ПАМ'ЯТКА ДАВНЬОРУСЬКОЇ БІЛОКАМ'ЯНОЇ РІЗЬБИ

Статтю присвячено віднайденню 1974 р. в Успенській церкві XVI ст. (село Крилос Галицького району Івано-Франківської області), збудованій з кам'яних блоків колись знаменитого Успенського собору XII ст., рельєфного зображення дракона. Білокам'яна різьба датується початком XII ст., адже, очевидно, прикрашала якийсь фрагмент інтер'єру колись відомого храму Галича. Виготували його на місці в Галичі. Однак функціональне призначення цього зображення досі поза розгадками науковців.

Ключові слова: собор Пресвятої Богородиці, рельєф дракона, Галич, Крилос, Ярослав Осмомисл, білий вапняк, різьба, мистецтво.

Наприкінці 1974 р. робітники Львівської спеціальної науково-реставраційної виробничої майстерні реставрували Успенську церкву в селі Крилосі – пам'ятку архітектури XVI ст. Тут їх очікувала незвичайна знахідка. Під грубим шаром тиньку в північно-східному куті бабинця на висоті 125 см від підлоги було виявлено білокам'яний рельєф (розмір 33х61 см), виконаний з дрібнозернистого вапняку. На рельєфі зображено двоногого крилатого дракона, що летить праворуч. Голова на тонкій шиї опущена вниз. Підігнутий хвіст виконано об'ємно. З пащі чудовиська вириваються язика полум'я, що нагадують стилізовану гілку рослини. На язичку дракона, яким він торкається нижнього краю рельєфу, збереглися сліди фарби досить інтенсивного цегляного кольору, нанесеної на вапняковий набіл, яким покритий весь рельєф. Дракон обрамований з трьох боків високим, різної ширини бортом, що утворює глибокий ковчег. Ширина лівого борта 7 см, верхнього – 4 см, нижнього – 5 см, глибина ковчеха – 6 см. Правий край обламаний. Рельєф збережений задовільно, окрім відбитих ніг дракона.

Вже при побіжному огляді рельєфу в ньому впізнається витвір романського мистецтва. Це підтверджують зооморфний мотив, стиль, матеріал і техніка виконання.

Постає питання, як рельєф з драконом опинився в Успенській церкві XVI ст.? Віднайти відповідь допомогли матеріали археологічних розкопок Успенського катедрального собору XII ст. і парафіяльної Успенської церкви в Крилосі. Відомо, що село Крилос розташоване на території давнього Галича. Ще під час археологічних розкопок 1934–1938 рр. тут було віднайдено і розкрито фундаменти Успенського собору¹. Нове відкриття ще раз підтверджує думку науковців про місце розташування столиці галицьких князів. Розміри фундаментів собору виявились дуже великими (32х32м) і поступаються лише Софії Київській. Собор в давньому Галичі було споруджено 1157 р.² Вперше на сторінках літопису він згадується 1187 р. у зв'язку зі смертю князя Ярослава Осмомисла³.

В середині XIII ст. Галич і його численні собори пережили те, що й інші руські міста. Після монголо-татарської навали 1241 р. та наступних набігів Успенський собор перетворився на руїну. На початку XV ст. матеріал звідси брали на будівництво каплиці, розташованої з внутрішнього боку фрагментарно збереженої південної стіни. В першій половині XVI ст. тесаний камінь княжого собору послужив будівельним матеріалом для Успенської церкви, закладеної на віддалі 12 м від його фундаментів⁴. Повторне використання каменю підтверджують натурні обстеження цієї пам'ятки, проведені в кінці XIX ст. 1890 р. історики Ізидор Шараневич і Олександр Чоловський, обстеживши фундаменти апсид церкви, виявили в їхньому муруванні блоки тесаного каменю з залишками різьбленого орнаменту і фрескового живопису⁵. Крім того, на кам'яних блоках південного і північного фасадів збереглися давні графіті. Деякі з них вставлено в стіну перевернутими. Все це дає підстави вважати, що рельєф з драконом походить зі старого Успенського собору і констатувати його повторне використання як будівельний матеріал, бо сумнівно, щоб у

¹ Історія українського мистецтва. Київ, 1966. Т. 1. С. 215.

² Там само.

³ Полное собрание русских летописей. Москва, 1962. Т. II. Стб. 656.

⁴ Пастернак Я. Старий Галич. Краків ; Львів, 1944. С. 125–126.

⁵ Teka konserwatorska. Rocznik kola c. k. konserwatorów starożytnych pomników Galicyi wschodniej. Lwów, 1802. S. 156.

XVI ст. рельєф могли перенести в нову церкву як декоративний елемент. На щастя, рельєф вставили в мурування стіни лицевим боком назовні. Можна припустити, що цей рельєф не єдиний зразок білокам'яної різьби, захованої в стінах Успенської церкви XVI ст.

Встановивши походження рельєфу зі змієм з Успенського катедрального собору, ми маємо всі підстави датувати цю пам'ятку початком другої половини XII ст., беручи до уваги дату постановня собору. Місце виконання рельєфу – Галич. Матеріал для нього – білий вапняк – завезено, очевидно, з околиць Миколаєва над Дністром. У Галичі та його околицях вапняк відсутній. Для будівництва собору використовували алебастр, який добували в сусідніх з Крилосом селах Вікторові, Соколі, Журавках, Бовшеві, а вапняк – з села Демні біля згаданого вже Миколаєва⁶, звідки його доставляли в Галич водним шляхом по річці Дністрі. Для мурування склепінь застосовували подільський травертин⁷.

Мистецтво Галицько-Волинської Русі репрезентовано дуже обмеженою кількістю збережених пам'яток, і говорити про нього загалом наразі важко. Тому кожна нова знахідка деталей архітектурної пластики галицького собору заслуговує найприскіпливішої уваги.

Крилоський дракон – наразі єдиний збережений рельєф, який дає уявлення про характер білокам'яної скульптури давнього Галича. Все інше, знайдене давніше з цього виду мистецтва, існує лише у фрагментарному вигляді. З нечисленних пам'яток зооморфного, антропоморфного й орнаментально-декоративного характеру, виявлених на території давнього Галича, варто вказати на фрагмент маски лева⁸, фрагмент маски з олов'яним оком з Успенського собору⁹, що служив, очевидно, консоллю аркатурного фриза, голову лева, віднайдену в руїнах церкви Благовіщення Пресвятої Богородиці¹⁰. Серед пам'яток декоративної різьби варто згадати добре збережену капітель, знайдену на

⁶ Пастернак Я. Назв. праця. С. 82.

⁷ Там само. С. 84. Під час розкопок було віднайдене шматки цього каменю зі збереженими залишками фрескового живопису.

⁸ Зберігається в Івано-Франківському краєзнавчому музеї.

⁹ Історія українського мистецтва. С. 242, іл. 190.

¹⁰ Peleński J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecza. Krakow, 1914. S. 64, il. 50.

полі з топонімом *Гробиска*¹¹. Уяву про архітектурний декор дають західний і південний портали єдиного збереженого в Галичі давнього храму – церкви Св. Пантелеймона (бл. 1200), а також фрагменти, віднайдені під час археологічних розкопок Успенського собору.

Наразі важко визначити функціональне призначення рельєфу з драконом та його місце в декорі Успенського собору. Однак, судячи з археологічних знахідок, можна стверджувати, що собор Ярослава Осмомисла як головна святиня Галича був пишно декорований. Його стіни були прикрашені фресками, підлоги були вимощені полив'яними керамічними плитками. За аналогією зі збереженими пам'ятками XII ст. – давньоруськими Володимиро-Суздальського князівства та західними, романськими – можна припустити, що дракон був елементом фасадного вистрою, можливо, він прикрашав західний фасад при головному порталі.

Порівнюючи галицького дракона зі збереженими рельєфами давньоруської білокам'яної пластики, без огляду на загальну для них тератологічну тематику, матеріал і техніку виконання, прямих і безпосередніх аналогій не спостерігаємо. Паралелі для галицького дракона доводиться шукати в пам'ятках романського Заходу. В конкретному випадку варто врахувати і безпосередню близькість Галицько-Волинської Русі до Західної Європи, що не могло не відбитися на її мистецькій культурі. Властиво вона, за влучним зауваженням Г. Вагнера, трансливала романізаційні форми в мистецтво Володимиро-Суздальської Русі¹². Ці форми завозили галицькі майстри, котрі на запрошення Андрія Боголюбського брали участь у будівництві Володимира, Суздаля, Юр'єва-Польського.

Безсумнівно, мистецтво Галицько-Волинської Русі стояло на високому професійному рівні. Майстри, що працювали тут, створили високомистецькі твори різних видів і жанрів.

Романські елементи є однією з істотних особливостей будівництва давнього Галича. Тут застосовували ту саму будівельну техніку, вико-

¹¹ Ibidem. S. 86, il. 57. Капітель експонувалася на Археологічно-бібліографічній виставці Ставропігійського інституту у Львові. Див.: Шараневич І. Отчет из Археологическо-библиографической выставки Ставропигийского института во Львове. Львов, 1881. С. 20.

¹² Вагнер Г. Скульптура древней Руси. XII век. Владимир. Боголюбово. Москва, 1969. С. 180.

ристовували подібні матеріали. Разом з тим у ньому переважають типологічні риси візантійського будівництва, які проявляються в загальній концепції хрестово-купольного храму. Якщо план Успенського собору в Галичі аналогічний до планів київських споруд (Десятинна церква) і храмів Північно-Східної Русі (Успенський собор у Володимирі), то білокам'яна різьба, навпаки, має прямі аналогії серед романських, зокрема південнонімецьких, пам'яток. Йосиф Пеленський небезпідставно називає галицьку школу самостійною і бачить її суть в тому, що в ній органічно поєдналися традиції мистецтва Заходу і Сходу¹³.

З романською пластикою галицький рельєф поєднує певний натуралізм у передачі зооморфного зображення. В цьому він далекий від декоративно-схематичних, стилізованих рельєфів Володимира. Інтерпретація галицького рельєфу складніша за формою і одночасно реалістичніша. Дракон наповнений рухом, динамікою. Майстер досяг цього, ледь піднявши тіло дракона до верхнього краю і залишивши внизу більше вільного простору. Цей прийом створює враження летючого зверху вниз чудовища. З його пащі вириваються язика полум'я. Такий дракон може втілювати сатану, якою поборює архангел Михайло, або змія з Юрієм-змієборцем.

Для романського і готичного мистецтва на Заході тератологічні мотиви мають таке ж значення, як і для мистецтва давньої Русі. Тут важливу роль відіграли середньовічні бестіарії або фізіологи. Фізіологи були відомі в Русі ще в домонгольський період. Вони служили джерелом, з якого майстри черпали матеріал для декорування храмів та княжих палаців, надаючи їм релігійно-символічного змісту.

Наближеність галицької архітектурної пластики до романських зразків, зокрема південно-німецьких, свого часу вже відзначали дослідники¹⁴. Але якщо давніше порівняльний і стилістичний аналіз проводився лише на матеріалі незначних вцілілих фрагментів, то тепер ми маємо добре збережену пам'ятку.

¹³ Peleński J. Op. cit. S. 129.

¹⁴ Eјusdem. Op. cit. S. 193; Пастернак Я. Назв. праця; Раппопорт П. К вопросу о сложении галицкой архитектурной школы // Славяне и Русь. Москва, 1968. С. 460.

Аналогією до галицького дракона є рельєфи західного фасаду церкви Св. Якова в Реґенсбурзі, датовані XII ст.¹⁵ Наближеність його архітектурного вистрою до декору Успенського собору в Галичі вже відзначив Ярослав Пастернак на матеріалі віднайдених при археологічних розкопках різних деталей portalу та вікон¹⁶. В основі цієї близькості лежить прямий історичний зв'язок між Галичем і Реґенсбурґом, який був центром торгівлі західних країн з давньою Руссю. Через галицько-волинські міста пролягав торговий шлях з Реґенсбурґа в Київ¹⁷. Тому вплив романських форм на мистецтво Галича, а звідси і на мистецтво Північно-Східної Руси, закономірний. Дракон, що випускає полум'я у вигляді пальмової гілки, зображений і на капітелі собору в Ґурці (Австрія) XII ст.¹⁸ Ще ближчу аналогію спостерігаємо в крилатому драконі на порталі притвору кriptи Св. Леонарда на Вавелі в Кракові, датованої початком XII ст.¹⁹

Не менш суттєві аналогії дають романські рельєфи тимпанів Саксонії і Тюрингії, зокрема рельєф з зображенням дракона в тимпані собору у Відераві²⁰. Цей двоногий крилатий дракон з закрученим хвостом досить близько нагадує рельєф з Успенського собору в Галичі.

Мотиви крилатих драконів трапляються і в багатьох інших західних пам'ятках XII–XIII ст. Але наведених аналогій цілком достатньо, щоб встановити зв'язок галицького рельєфу з романською пластикою. Цей зв'язок не варто розглядати як пряме запозичення. Його треба сприймати

¹⁵ Peter H. Feist. *Plastiken der Deutschen romantik*. Dresden, 1960. S. 30, il. 24.

¹⁶ Пастернак Я. Назв. праця. С. 122.

¹⁷ Исаевич Я. *Культура Галицко-Волынской Руси* // *Вопросы истории*. Москва, 1973. № 1. С. 94; Даркевич В. *Произведения западного художественного ремесла в Восточной Европе*. Москва, 1966.

¹⁸ Puhlinger R. *Denkmaler der früh- und hochromanischen Baukunst in Osterreich*. Wien ; Leipzig, 1931. Taf. VII, abb. 17.

¹⁹ *Katalog zabytkow sztuki w Polsce*. T. IV. Miasto Krakow. Wawel, cz. I. Warszawa, 1965. Il. 507.

²⁰ Neubaner E. *Die romanischen skulptierten Bogenfelder in Sachsen und Thuringen*. (Corpus der romanischen Kunst in Sachsisch-Thiiringischen Gebiet. Reihe B). Bd. I. Berlin, 1972. S. 241–242, abb. 182–188.

як закономірне явище, обумовлене близьким сусідством Галицько-Волинської Русі із Західною Європою.

Віднайдена пам'ятка говорить не лише про існування в давньому Галичі білокам'яної пластики як невід'ємної частини архітектурного декору, але і про високу майстерність її виконавців. Обробка білого каменю – основного будівельного матеріалу Галицько-Волинської Русі відзначалась особливою претензійністю. В цьому легко переконатися на прикладах вцілілих або збережених фрагментарно пам'яток галицького будівництва XII–XIII ст.

Ця та інші пам'ятки мистецтва Галицько-Волинської землі чекають на ґрунтовні дослідження.

Volodymyr Vuitsyk (Lviv, Ukraine)

The new landmark of the Old East Slavic white-stone carving

The article is devoted to the founding of the embossment of a dragon in 1974 in the Assumption Church of the XVIth century (Krylos village, Halych district, Ivano-Frankivsk region), built of stone blocks of the once-famous Assumption Cathedral of the XIIth century. The white-stone carving dates from the beginning of the XIIth century since it apparently adorned some fragment of the interior of the once-famous Halych temple. It was made on-site in Halych. However, the functional purpose of this embossment is still beyond the scientific discernment.

Keywords: *Cathedral of the Blessed Virgin Mary, embossment of a dragon, Halych, Krylos, Yaroslav Osmomysl, white stone, carving, art.*

Вуйцик Володимир. Вибрані праці. До 70-річчя від дня народження // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». Львів, 2004. Вип. 14. С. 279–282.

РЕЛЬЕФ ДРАКОНА НА БІЛОКАМ'ЯНОМУ БЛОЦІ З ГАЛИЦЬКОГО УСПЕНЬСЬКОГО СОБОРУ

1974 р. львівський реставратор Володимир Вуйчик в кутовій частині північної стіни притвору Успенської церкви у Крилосі під штукатуркою на тесаному кам'яному блоці виявив унікальну пам'ятку мистецтва середньовічного Галича – скульптурний рельєф із зображенням дракона з роззявленою пащею, виконаний у техніці високого горельєфа. Голова мітичної істоти переходить у змієподібний тулуб, опертий на лапи і загнутий донизу хвіст. Рельєф, очевидно, був розфарбований, бо в окремих місцях збереглися сліди червоної фарби. Мистецтвознавці відзначають реалістичність та живописність зображення. Дракон відтворений в динаміці, позаду хвоста видно рельєфний ажур, що викликає відчуття польоту, а з пащі виривається пальмета. Загалом фігура чудовиська передає характер хижости, живучости і хитрости.

Який же підтекст закладав автор у зображення дракона? В язичницькій мітології змій обожнювався, його вважали символом очищення, мудрости й розважливости. Його зображення відігравало роль оберега, що відлякував злих духів. Під впливом християнства ставлення до змія різко змінилося: він починає символізувати сили зла, які перемогла нова релігія. На іконах християнські святі Юрій Змієборець і архангел Михаїл побороють змія.

Крилоський рельєф створено в той період, коли християнство ще не отримало остаточної перемоги над язичництвом. В епоху двовірства зберігали силу атрибути багатобожжя. Тому віднайдений у храмі рельєф дракона слід, очевидно, розглядати як давній традиційний символ, покликаний оберігати святиню. Це засвідчує і вивергнута з пащі гілка пальмети, яка символізує відродження позитивної основи.

Пам'ятку виявлено наш співвітчизник, але перша опублікувала статтю про неї харківська дослідниця Олена Воробйова (див.: Воробьева Е. Рельеф с драконом из Галича // Советская археология. 1981. № 1. С. 209–219). Після неї своїми думками про рельєф у наукових виданнях поділилися мистецтвознавці Дмитро Крвавич (див.: Крвавич Д. Нововідкрита пам'ятка давньоруської скульптури // Образотворче мистецтво. 1982. № 2. С. 30–31), Володимир Вуйчик (див.: Вуйчик В. Новый памятник древнерусской белокаменной резьбы // Памятники культуры. Новые открытия. 1982. Ленинград, 1984. С. 212–215) та Михайло Фіголь (див.: Фіголь М. Скульптура, рельєф та білокам'яна декоративна різьба в архітектурі стародавнього Галича // Українське мистецтвознавство. Київ, 1993. Вип. 1. С. 22–25). Усі дослідники знахідки погодилися з думкою першовідкривача, який датував її початком другої половини XII ст., тобто періодом будівництва Успенського

собору. О. Воробйова вважала, що блок із рельєфом потрапив у будівельний матеріал нової церкви і як цікава деталь був вмонтований у стіну. За розмірами і характером структури матеріалу він повністю ідентичний кам'яним блокам із руїн старої катедрі.²¹ З таким висновком погодився і Д. Кравич. Він писав: «Без сумніву, блок з рельєфним зображенням є елементом повторного використання, і вмуровано його в стіну церкви виключно, як будівельний матеріал».²²

У дослідників рельєфу немає суперечок і щодо його можливого місця розташування в декорі Успенського собору. В. Вуйчик, Є. Воробйова і Д. Кравич вважають, що змієподібний дракон, найімовірніше, був фрагментом фасадного декору і містився в тимпані різьбленого архітектурного блока portalу²³. Ба більше, відсутність обрамлення з правого боку дає підстави вважати, що рельєф був частиною композиції, яка складалася з двох симетричних зображень драконів та символу християнства посередині. Аналогічні сюжети архітектурного оздоблення культових романських споруд трапляються в Угорщині²⁴. Львівський професор мистецтвознавства Д. Кравич висловлює думку, що за технікою і манерою виконання вказаний рельєф можна віднести до робіт майстрів галицької художньої школи²⁵.

За публікаціями дослідників дізнавшись про походження пам'ятки, починаєш розуміти, що це не просто свідчення нашої високої духовності, це свідчення віковичних зв'язків Галицько-Волинської Русі з західно-європейськими митцями, це свідчення нашої європейськості, свідчення ретрансляції романізаційних форм у мистецтво Володимиро-Суздальської Русі.

З огляду на важливість пам'ятки в кількох номерах збірника ми даватимемо передрук статті про рельєф названих вище авторів. Перша в цьому ряду стаття першовідкривача пам'ятки Володимира Вуйчика.

*Упорядник текстів Зеновій Федунків
(Івано-Франківськ)*

²¹ Воробьева Е. Рельеф с драконом из Галича // Советская археология. 1981. № 1. С. 210.

²² Кравич Д. Нововідкрита пам'ятка давньоруської скульптури // Образотворче мистецтво. 1982. № 2. С. 30.

²³ Див. названі вище праці В. Вуйчика, Є. Воробйової і Д. Кравича.

²⁴ Кравич Д. Назв. праця. С. 30–31.

²⁵ Там само.

Xроніка

Андрій ЧЕМЕРИНСЬКИЙ
(Галич, Україна)

МУЗЕЄФІКОВАНО ТА ВІЗУАЛІЗОВАНО ЕЛЕМЕНТИ АРХІТЕКТУРНИХ КОНСТРУКЦІЙ ЦЕРКВИ РІЗДВА ХРИСТОВОГО В ГАЛИЧІ

Однією з важливих пам'яток архітектури міста Галича є церква Різдва Христового (датується XIII–XVII ст., охоронний №090019-Н). Ще наприкінці XIX ст. окремі науковці вважали її княжою престольною церквою, проте археологічні студії Ярослава Пастернака в Крилосі довели хибність цього припущення. Втім храм Різдва Христового залишається однією з неоцінених пам'яток міста і краю.

Практично кожного сторіччя храм змінював певні частини свого архітектурного оформлення. Для прикладу, тільки впродовж XIX–XX ст. було проведено археологічне дослідження церкви, розібрано контрфорси і дзвіницю над входом, встановлено баню, здійснено розписи, прикрашено мозаїками та ін.

Зацікавленому мандрівникові завжди цікаво побачити, як змінювався вигляд будівлі, тому Національний заповідник «*Давній Галич*» 2017 р. здійснив археологічні дослідження контрфорсів, які вже не існують над поверхнею архітектурних деталей храму. Їх основу музеєфіковано та відкрито для загального огляду під склом. Тепер як туристи, так і екскурсоводів буде практичніше уявити собі, як могла виглядати церква ще двісті років тому.

Контрфорс є вертикальною конструкцією з висунутою назовні частиною стіни, зв'язаною із стіною аркбутаном. Він призначений для посилення несучої стіни шляхом прийняття на себе горизонтального зусилля розпору від склепін. Відомий дослідник архітектури давнього Галича Йосип Пеленський у своїй фундаментальній праці «*Галич в історії середньовічного мистецтва на основі археологічних досліджень та архівних джерел*» (Краків, 1914; Івано-Франківськ, 2018) писав про контрфорси цього храму: «[...] Шкарпи, припори [контрфорси. – А. Ч.], виступали зі стін на рівні поперечної нави, по дві від півдня та півночі. Ці шкарпи були широко розташовані по обидва боки церкви і похило

підносячись вверх, підпирали верхню частину будівлі, яка потребувала такої підпори через наявність давніх склепінь та бані. Їх було розібрано під час реставрації церкви 1825 р. [...] Про ці шкарпи, тепер невидимі, оповіли мені галицькі парафіяни, покликаючись на розповіді своїх предків. Знесено їх, як казали, для того, що вони дуже широко розходилися по обидва боки церкви і перешкоджали в обходах. Проте, розібрано їх тільки до поверхні землі. Нижня частина залишилася в землі неторкнутою, їх навіть помітно [...]»¹.

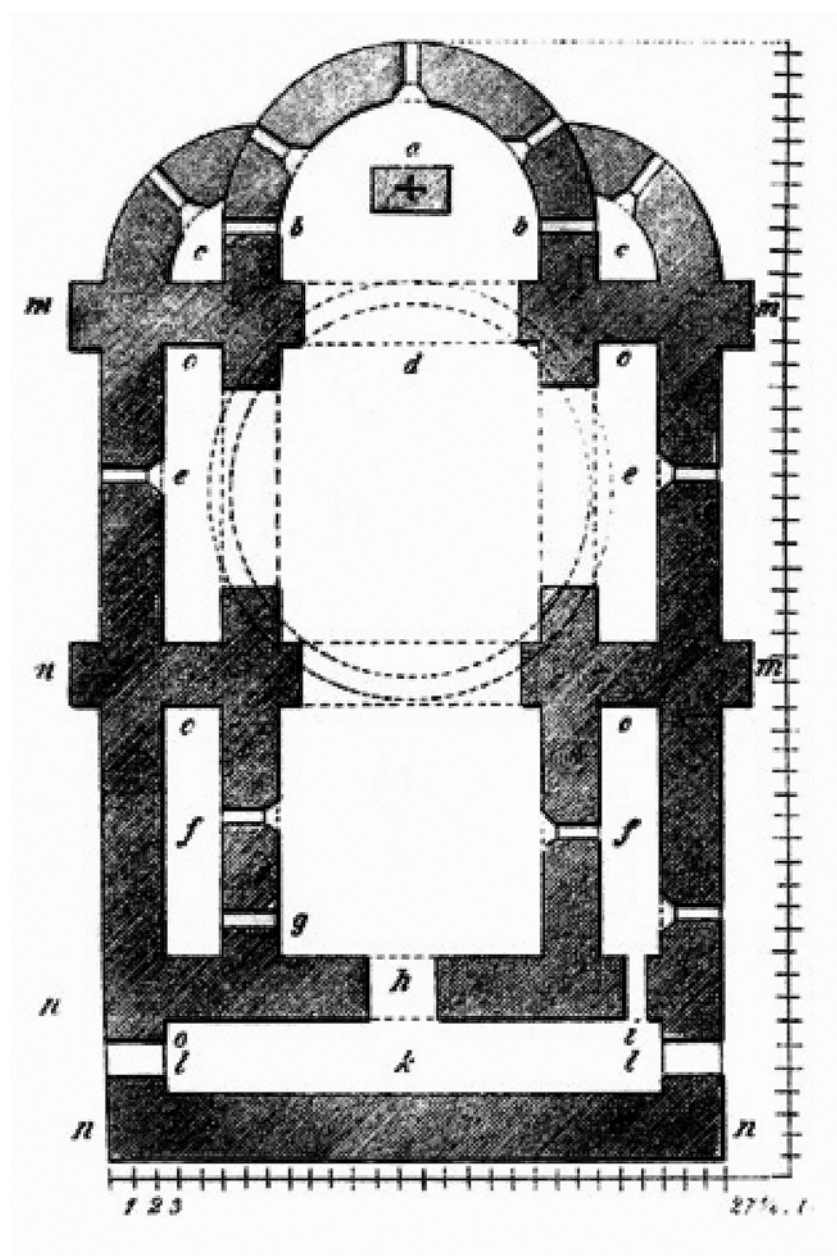
Згадувалося про контрфорси і в листах галицького пароха Корнелія Левицького: «[...] при вибиванні [...] 4 підпор ковалі багато заробили, тому що мусили гострити біги». В іншому листі він писав: «[...] кам'яні чотири підпори, або шкарпи, з одного боку від півдня 2 і від півночі 2 було розібрано при реставрації церкви. Ці підпори з того самого будівельного матеріалу, що церква. Гіпсового каміння при тих підпорах не було, тільки плита. Ці підпори збудовано при будівництві церкви для її міцности, а 1825 р. їх розібрано; знищення цих мурів не може зашкодити мурам церкви, оскільки мур більше як 3 лікті залишається в землі [...]»².

Отже, 2017 р., через 192 роки після розбору контрфорсів 1825 р., силами співробітників відділів археології, науково-освітнього, художньо-реставраційного, охорони культурної спадщини Національного заповідника «*Давній Галич*» уможливлено всім зацікавленим постійний огляд залишків давніх конструкцій. Основи контрфорсів було розкопано з північного боку храму, після обстеження їх музеєфікували під склом. Облаштовано дві оглядові ніші, захищені склом відповідного ступеня захисту. Для самостійного знайомства гостей міста з пам'яткою на конструкції розміщено таблички з зображенням розрізу фундаменту храму та відповідною цитатою про ці елементи з праці Й. Пеленського.

Візуалізація цих конструкцій таким способом є певною новизною для міста на Дністрі (оскільки досі пам'ятки архітектури Галича не під склом музеєфікувалися), і вона сприятиме надалі популяризації його славного минулого.

¹ Pelenski J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych. Kraków : PAU, 1914. S. 98.

² Ibidem. S. 100.

Володимир КОЗЕЛКІВСЬКИЙ,

Андрій ЧЕМЕРИНСЬКИЙ
(Галич, Україна)

КОЛОНА ГОЛУХОВСЬКОГО. ГАЛИЧЕВІ ПОВЕРНУТО ПАМ'ЯТНИК ЦІСАРСЬКО-КОРОЛІВСЬКОГО ПЕРІОДУ

Впродовж десятиліть поруч зі старим металевим мостом через річку Дністер у м. Галичі (з південного боку) стоїть пам'ятник у формі колони, увінчаної металевою кулею (ядром). Він так добре вписаний у ландшафт місця, що кожен містянин пам'ятає його з дитинства, однак з якої нагоди його встановлено – сказати може далеко не кожен. Свого часу один поважний довідник з історії Галича описував його так: «[...] пам'ятний знак, який завершується кулею. Галичани розповідають, що цей пам'ятник – символ боротьби українського народу проти загарбників. Існує також правдоподібна версія, що пам'ятник поставлено на честь перемоги галицьких лікарів над холерою»¹. Також окремі галичани називають пам'ятник «шаховою фігурою», ще інші кажуть, що він належить «останньому померлому від чуми» або «перемозі над вірусом».

Насправді всі версії безпідставні, оскільки пам'ятник зафіксовано на світлинах початку ХХ ст., у період австрійського володіння краєм. А отже не може йтися про його зведення в період українських державних утворень (ЗУНР або значно пізніше за відновлення 1991 р. незалежності України). До 1918 р. в м. Галичі чисельність лікарів коливалася від однієї до трьох осіб, масових епідемій холери не фіксувалося, а отже «лікарська» версія також не аргументована.

Однак ми опрацювали архівні матеріали м. Львова та м. Відня (Австрія), на підставі яких встановили, що пам'ятник-колону відкрили в жовтні 1858 р. (отже, він залишається найстарішим пам'ятником Галича

¹ Галич та його довкілля. Довідник-путівник / за ред. О. Береговського. Галич : Національний заповідник «Давній Галич», 1997. С. 84.

австрійського періоду) на честь цісарсько-королівського намісника Галичини графа Аґенора Ґолуховського, а саме в подяку за його участь у спорудженні першого стаціонарного мосту через р. Дністер у місті. Відомо, що жителі Галича, сучасники пам'ятника, називали його «колоною Ґолуховського»².

А. Ґолуховський сприяв будівництву першого дерев'яного постійного моста в Галичі, який стояв дещо вище за течією від сучасного металевого. Досі у воді збереглися його дерев'яні балки-опори. Тогочасний часопис описував церемонію відкриття моста і пам'ятника так: «[...] 21 жовтня [1858 р. – А.Ч.] одягнув старий Галич святочні шати і заяснів веселою погодою. О 10-й год. ранку розвинено в одвічному княжому місті цісарську хоругву, а гук гармат з високого замку повідомив населенню, що починається урочистість. Після прибуття цісарського намісника виступив цілий Галич і всі, що прибули на цю урочистість. Старости округ Станиславівської та Бережанської на чолі чисельного згромадження окружних та повітових цісарсько-королівських чиновників з Станиславова, Бережан, Бурштина і Рогатина; військова старшина і депутації зі Станиславова, гурт шляхти, власники дібр і численне духовництво двох обрядів, війти ґмін галицького повіту, місцеві ремісничі цехи і багато довколишніх громад з хоругвами костелів та церков, шкільна молодь з вчителями, людність караїмська і жидівська – всі прагнули взяти участь у найсвятішому обряді інавґурації довершеної справи. Обряд розпочав бурмістр Галича на чолі міської депутації старим звичаєм – вітаючи намісника хлібом та сіллю, при цьому стояв у стрункому луці при мостовій греблі. Після цього при відігранні музики та гімну розпочалася літургія в парафіяльному римо-католицькому костелі. Її відправляли парохі і місцеві декани. З костелу вирушила вся процесія на міст, де після завершення обряду посвячення (який здійснювали обидва місцеві парохі) міст було відкрито, процесія пройшла його першою. Тут промовив ксьондз Антон Могильницький, наглядач над школами і пробоц греко-католицький з Комарова, коротко, змістовно, німецькою мовою, віддаючи завершену справу під громадське використання сучасникам і нащадкам. Одночасно він подякував ЙЕ* Наміснику за ласкаве старання щодо завершення цієї справи і за присутність на інавґурації мосту. Його

² Dziennik Polski. Piątek. 16 czerwca 1882. № 136.

* Йе – Його Ексцеленція.

Ексцеленція відповів на цю промову німецькою мовою і засвідчив, що лояльна поведінка мешканців повіту і міста Галича, їхнє серйозне ставлення до цієї пожертви лягають до стіп трону Найяснішого монарха і Бога. Свою промову він завершив закликом: “Нехай живе наш цісар!” – на що всі присутні відповіли стократною відповіддю. Після завершення посвячення мосту наступив акт відкриття пам’ятника, який мешканці повіту та міста Галича спорудили на честь Його Ексцеленції Намісника краю, а з вдячністю за отримане добродійство вказали на написі:

*«Його Ексцеленції Яснішому Вельможному
Агенорові графу Голуховському
цісарському Наміснику королівств Галичини і Лодомерії
і т.д. і т.д.*

*Мешканці повіту і міста Галича
завдячуючи дійсну участь у побудові крайової дороги
та мосту на Дністрі спорудили цей пам’ятник».*

*«Sr. Excellenzdem Hochwohl gebornen
Agenor Grafen Goluchowski
Kaiserlichen Statthalter des Kronlandes
Galizien und Lodomerien,
es, es, es.
Die Einwohnerdes Bezirkes und der Stadt Halicz
in dankbarer Anerkennung
derei fervollen Fürsorge und der Errichtung der
Landstraßen und der Dniesterbrücke
Habendieß Denkmal gesetzt».*

Тут при пам’ятнику промовляв польською мовою ксьондз Антон Клоссон, місцевий пробош і декан Станиславівський, просячи, щоб ця пам’ятка залишилася в серцях вдячних мешканців. Він одночасно прохав Небеса про благословіння для всіх чудових справ і задумів, які ЙЕ Намісник в нашому краї по волі і думці нашого Найяснішого Пана проводитиме спільними зусиллями. Присутні були сповнені великою радістю коли ЙЕ польською мовою висловив похвали для міста Галича за значні пожертви і подяку для всіх мешканців околиці за збір коштів і працю для посвяченого мосту. Численні постріли, численні вівати і грімке “Многая літа!”, яке виголосило духівництво і мешканці Найяснішому Панові та ЙЕ Намісникові, завершили цей знаменний акт урочистості. ЙЕ

Намісник відвідав головну школу для дівчат, магістрат міста, оглядав руїни старожитнього замку, в кінці рушив до гурту тісно зібраних селян і промовив до них сердечно руською мовою, хвалячи їхню витривалість в праці і бажання при організації такої чудової справи для себе та своїх дітей; о 3-й годині від'їхав до Львова, супроводжуваний вигуками вдячних мешканців Галицького повіту, чиє запрошення на урочистість попередньо ласкаво прийняв. Місто Галич у програмі заходу організувало фестин для люду, який при радості селян, підтримуваний військовою музикою, тривав до пізнього вечора. Фестин люду завершив програму урочистого для Галича дня, але одночасно увічнив між населенням пам'ять і значення цієї події, що спільна праця, розпочата і завершена, свідчитиме нащадкам про панівну взаємність між усіма класами мешканців у нашій окрузі; щобільше, з яким бажанням і прихильністю до уряду мешканці виконували його поради, переконані, що його натхнення іде з почесним добром. Вже сама справа, інавгурація якої відбулася, завершена впродовж кількох місяців, свідчить, якими значними є серйозність, старання та передбачливість керівників влади – окружної і повітової. Одностайність та вигуки радості лунали разом з гаслами для Найяснішого Пана і його Намісника, також для нашого окружного старости п. Остермана (тому що йому завдячує наша округа стільки добродійств для громадськості, яких в інших округах немає). Його витривала вдумливість довела, що наша округа об'єдналася в торговому обороті з іншими краями, маючи мережу новозбудованих шляхів – у такій кількості, якої не має жодна інша округа. Він це увічнив тим, що сам дуже підтримував будівництво мосту на ріці, яка нам часто стримувала наближення до світу. Одностайно також при ньому отримували подяки і начальник повіту п. Діонізій Тхоржевський – він був виконавцем думок уряду, вмів з такою посвятою працювати, що все було працею його рук. Безпосередньо проводячи нагляд, він мусив постійно співпрацювати з міським населенням, з міщанством, з керівниками, з робітниками; він зумів отримати їхню прихильність. Ми можемо сміливо ствердити, що тільки взаємна доброта і взаємність, взаємна довіра між мешканцями та начальниками нашого уряду довели, що справа була так чудово виконана; він їхню загальну прихильність об'єднати вмів, мав їх на свою раду в кожній хвилині завдяки своїй душі і тій поведінці, яка тільки прихильністю відплачується. За те, що в такий короткий період було все завершено, мусимо на похвалу додати, що технічну дирекцію провадив фахівець, план сам подав і виготовив п. Домінік Опатович, будівничий,

віком досить молодий, проте талантом, знанням і мистецьким вмінням досвідчений. Ми прагнемо, щоб і його ім'я було записане, адже він долучився до пишноти Галича [...]»³.

Аґенор-Ромуальд-Онуфрій Ґолуховський (пол. *Agenor Romuald Onufry hrabia Gołuchowski*; 8 лютого 1812, Скала-Подільська – 3 серпня 1875, Львів) – граф, польський аристократ герба Леліва, представник впливової польської галицької родини Ґолуховських, впливовий консервативний політик Австрійської й Австро-Угорської монархій. Займав низку важливих урядових посад, зокрема був міністром внутрішніх справ (1859–1861), намісником цісаря в Галичині (1849–1859), першим очільником Королівства Галичини та Володимирії, який носив титул «намісника» (перед тим були «губернатори» 1866–1868, 1871–1875); державним міністром (1860). Почесний громадянин 66-ти галицьких міст.

Вперше він відвідав Галич у серпні 1857 р. Під час цього приїзду ґміна Галича постановила пожертвувати на будівництво мосту 500 злр, а також збудувати спільний шпиталь для всіх мешканців міста (християн, євреїв та караїмів). Ці дві постанови було виконано – міст споруджено і відкрито фундацію для підтримки вісьмох убогих, а зокрема: трьох чоловіків і трьох жінок християнської релігії, одного жида та одного караїма (далі у всіх звітах вказувалося, що фундацію створено на честь А. Ґолуховського)⁴.

Вдруге він відвідав Галич у жовтні 1858 р., де брав участь у відкритті мосту через р. Дністер та пам'ятника на свою честь. У жовтні 1866 р. в Галичі було відправлено урочисту літургію з нагоди повторної номінації графа А. Ґолуховського намісником краю, йому скерували урочисте привітання (вручала делегація, яка складалася з бурмістра міста і двох радних). Окреме привітання також надіслала караїмська ґміна міста Галича. Також для вшанування цієї події було засновано міську стипендію для одного учня – жителя міста, що навчається у вищому навчальному закладі, в сумі 80 злр на рік. У березні 1867 р. цей фонд було названо «стипендія Аґенора графа Ґолуховського» (він повинен був її надавати до кінця свого життя, а після смерті – ґмінна рада міста Галича). Першим

³ Gazeta Lwowska. Sobota. 22 listopada 1858. № 254.

⁴ Gazeta Lwowska. Środa. 2 września 1857. № 200.

стипендіатом став Ян Павлуевич, учень четвертого гімназійного класу⁵.

27 листопада 1866 р. магістрат міста Галича за заслуги для добра держави і краю, а зокрема на знак вдячності за отримання самоврядування ґмін найменував графа А. Ґолуховського почесним громадянином міста. Одночасно бурмістрові доручили зайнятися виготовленням окремого диплома, який йому мала вручити депутація міської ради⁶. Активно він захищав інтереси Галича у краєвому соймі. Так, на засіданні в січні 1866 р. було зачитано петицію містян про залишення повітового уряду в Галичі, яку вніс намісник та посол А. Ґолуховський. У березні цього ж року він вніс петицію міської ґміни про надання містові позики⁷.

В січні 1876 р. магістрат міста Галича склав пожертву на будівництво пам'ятника А. Ґолуховському у Львові розміром 15 зл⁸.

Отже, пам'ятник було відкрито 21 жовтня 1858 р. Він мав вигляд колони римсько-доричного ордера, увінчаної кулею. Колона розташовувалася на п'єдесталі з трьох майданчиків. Загальна висота пам'ятника – 4,42 м (колони 2,91 м.). На основі фотоджерел можна ствердити, що той мав металеву огорожу у формі металевих стовпців з усіх боків. В яких кольорах виконали пам'ятник при відкритті – невідомо. Не знаємо, де спершу розміщувалася пам'ятна таблиця (на п'єдесталі чи на колоні) і якою мовою написана (німецькі джерела наводять текст німецькою, польські – польською). Імовірно її прикріпили з південного боку пам'ятника або із західного – залежно від розташування під'їзду на старий дерев'яний міст. Також не зафіксовано час її зняття або знищення. Це могло відбутися як за польської (1918–1939), так і за радянської (1939–1941; 1944–1991) влади в краї.

Національний заповідник «*Давній Галич*» для відновлення історичної пам'яті впродовж 2016–2017 рр. здійснював підготовку та практичні роботи щодо благоустрою і відновлення колони Ґолуховського. Зокрема

⁵ Gazeta Lwowska. Poniedziałek. 23 września 1867. № 230.

⁶ Gazeta Lwowska. Poniedziałek, 3 grudnia 1866. № 278.

⁷ Stenograficzne sprawozdania z trzeciej sesji sejmiku krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1865–66. T. 1. Posiedzenie 1–40.

⁸ Gazeta Lwowska. Środa, 26 stycznia 1876. № 20.

було знайдено потрібний матеріал в архівах (Андрій Чемеринський), виготовлено пам'ятну таблицю (Ярослав Поташник), здійснено потрібні заміри конструкції (Андрій Чемеринський, Володимир Козелківський), силами відділів охорони культурної спадщини, науково-освітнього, археології, фондів, господарського виконано ряд господарських робіт.

Пам'ятну таблицю, встановлену на постаменті колони, вінчає герб Галича та напис, відновлений за архівними джерелами українською і німецькою мовами. В найближчий час поруч з колоною буде встановлено інформаційний вказівник із портретом графа А. Ґолуховського, описом його заслуг перед містом. Потребою часу є й виготовлення паспорта на цей об'єкт культурної спадщини, щоб надати йому статус пам'ятки місцевого значення⁹.

Майданчик перед пам'ятником викладено автентичною бруківкою австро-угорського періоду, яку майже два десятиліття тому прибрали з дороги, що вела до моста. Можливо, саме вона раніше вела до колони. Масивні блоки бруківки (завбільшки 31х31х15, кожен клеймований) справляють враження. Мешканці і гості Галича відтепер візуалізуватимуть історію міста не лише за середньовічними і ранньомодерними пам'ятками, а й за австро-угорськими, зокрема: колоною на честь графа А. Ґолуховського, пам'ятником річковому пароплавству на Дністрі, металевим мостом на Дністрі (1910 р.).

⁹ Наказ Національного заповідника «Давній Галич» № 27 – ОД від 04.06.2019 р.

Андрій ЧЕМЕРИНСЬКИЙ
(Галич, Україна)

НАУКОВЦІ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ДАВНІЙ ГАЛИЧ» ПРОДОВЖУЮТЬ ДОСЛІДЖУВАТИ ДАВНІ КЛАДОВИЩА МІСТА

...Одного разу Блаженніший Любомир Гузар розповів, що коли вперше після повернення приїхав до Галича, на могили предків, відчув жах від того, якийм занедбаним виявився цвинтар. «Боже милий, невже не можна щось зробити, аби тримати те все в порядку?» – гірко промовив він. І тут-таки сам пояснив це тим, що подібне ставлення до могил – це ставлення до самої пам'яті, до свого коріння: «Робилося все, аби людина забула, хто вона, звідки, аби втратила зв'язок зі своїм»¹.

2017 року в рамках роботи Постійно діючої комплексної науково-дослідної експедиції Національного заповідника «*Давній Галич*» працював експедиційний загін, чиїм завданням визначено обстеження і вивчення цвинтаря поруч з церквою Святого Дмитра та площею колишнього цвинтаря на Замковій горі. В загоні працювали Володимир Козелківський, Андрій Чемеринський (відділ охорони культурної спадщини) і Андрій Фіголь (відділ археології).

Одним із маловідомих об'єктів давньої міської історії м. Галича є залишки зруйнованого кладовища на південно-східному боці Замкової гори. Ситуаційно площа наявних поховань охоплює територію близько 1,3 га і міститься на східній частині пагорба (між в'їзною дорогою до замку і стежкою поруч з приміщенням ДСО); площа кладовища обмежується зі східної сторони старою автомобільною дорогою Галич – Івано-Франківськ, із західної – дорогою, яка веде до замку і ділить давню площу колишнього кладовища на дві частини.

З огляду на те, що фортифікаційні укріплення на цій території датуються не пізніше XIII ст. і використовувалися під час військових дій до кінця XVII ст., стає зрозумілим, що поруч із замком мало бути кладовище, де здійснювалися поховання військовиків із залоги фортеці і замкової

¹ Щоткіна К. Любомир Гузар. Хочу бути людиною. Київ : Vivat, 2017. 272 с.

челяді. Можливо, раніше тут ховали містян, що вже перетворює некрополь на один із найдавніших. Графічні зображення середини ХІХ ст., а саме *«Руїни замку в Галичі над Дністром»* (1871) Генрика Грабінського, *«Руїни замку в Галичі від півдня і заходу в станіславівській окрузі»* (1847 р.) Мацея Стечинського, малюнок Галича Антона Петрушевича (орієнтовно 50-ті рр. ХІХ ст.) фіксують поховання з південної сторони замкових укріплень. Картографічний матеріал – *«Плани земельних ділянок міста Галича Станіславського округу»* (до 1858 р.) та *«План міста Галича»* (1936 р.) також переконують, що на цьому терені існувало кладовище. На мапі 1936 р. воно позначене як «старий цвинтар»².

Руйнації цього старого кладовища сприяла недовговічність матеріалу, з якого виготовили надмогильні пам'ятники або дерев'яні хрести, і військові дії часів Першої світової війни (обстріл і знищення міста). За цвинтарем не доглядали, шкодила йому як діяльність «чорних археологів» (несанкціоновані розкопки), так і заходи місцевої влади (у період УРСР на частині площі давнього кладовища облаштували стоянку автотранспорту). Тепер площа старого кладовища поросла деревами (кленами, буками, грабами, акаціями, липами) та низькорослими чагарниками. Візуальні ознаки наявності старого кладовища на Замковій горі за сучасним ландшафтом території без попереднього ознайомлення з історією цього місця як більшості мешканців міста Галича, так і його відвідувачам будуть практично непомітними. Окрім поодиноких вцілілих тут захоронень, земляних насипів, які б свідчили про наявність інших поховань, не спостерігається.

Обстеження вищевказаної площі дозволило виявити й зафіксувати понад два десятки цивільних та військових поховань, хронологічно датованих першою половиною ХІХ – початком ХХ ст. Серед цивільних ідентифіковано родинне поховання ксьондза Томаша Левицького та Анни Левицької. На стежці, яка з'єднує асфальтову дорогу, що проходить Замковою горою, зі старою дорогою Івано-Франківськ – Львів (орієнтир будівля Державної служби охорони, поруч з якою починається стежка), зафіксовано поховання священницької родини Левицьких. Тут похований ксьондз Томаш Левицький († 1889) та, ймовірно, його дружина Анна Левицька († 1881) з Андруховичів.

Поховання о. Корнелія Левицького міститься за стежкою (у південному напрямку) на щовбі пагорба. З огляду на те, що пам'ятник

² Державний архів Івано-Франківської області, фонд 2, оп. 8, спр. 2754.

було перевернуто написом до землі, припускаємо, що з моменту його руйнації з часом було забуто справжнє поховання галицького пароха і натомість через брак інформації було споруджено «символічне» – поруч з каплицею Св. Дмитрія (Галич – Заріка). Галицький священник, за наявної інформації, народився 1787 р. в с. Ланчині на Надвірнянщині. Рукоположений 1818 р. Парох у м. Галичі. У 1825–1826 рр. за його ініціативи та підтримки брата-митрополита було здійснено реставраційно-відновлювальні роботи в церкві Різдва Христового. 1831 р. «пожертвами парафіян і стараннями місцевого пароха К. Левицького» закладено каплицю Св. Дмитрія на Заріці. Віце-декан Галицького деканату (1840), адміністратор деканату, інспектор шкіл (1843). Жертводавець на цілі допомоги постраждалим від повеней в Галичині (1845), на будівництво лікарні для військовиків у Карлсбаді (1852), на створення корпусу галицьких військових добровольців (1859). Помер 1864 р.³ Про поховання К. Левицького, ймовірно, не було відомо релігійній громаді, що опікується кладовищем та каплицею Святого Дмитра (Галич – Заріка), тому власними силами вона встановила й освятила, як тепер зрозуміло, символічний пам'ятник о. Корнелієві Левицькому поруч з каплицею 2013 р. Насправді о. К. Левицький похований на Замковій горі.

Поховання римо-католицького священника Антонія Павульського та його брата Томаша. Неподалік могили о. К. Левицького на земляному пагорбі – підвищенні стоїть розбитий склеп з перевернутим пам'ятником. Склеп всередині обмурований двоколірною цеглою; на сьогодні значно засмічений. Надгробна скульптура зображує алегоричну постать чоловіка, ймовірно, в шляхетському одязі, що тужить над могилою. Пам'ятник виконано з білого пісковика – мистецька робота невідомого скульптора, унікальна свого роду для Галича, адже скульптури такого рівня на кладовищах Галича, на відміну від, наприклад, Личаківського у Львові, не зафіксовані. Галицький римо-католицький ксьондз Антоній Павульський народився 1766 р., рукоположений 1794 р. Парохом Галича нотований 1816–1841 рр. Був станиславівським деканом, асесором митрополичої консисторії у Львові. Єдиний в Галичі передплатник господарського часопису «*Ziemiańin Galicyjski, Piśmo Poswięcone Gospodarstwu Krajowemu*». Представники родини Павульських з Галича відомі серед активних учасників польського повстання 1863 р. За душпастирювання ксьондза

³ Звіт експедиції «Галицькі некрополі» Національного заповідника «Давній Галич» за 2017 р.

А. Павульського 1822 р. було завершено будівництво парафіяльного костелу в Галичі, що свого часу засвідчувала пам'ятна таблиця в будівлі⁴.

Поховання австрійських військовиків Йогана та Йозефа Прессенів означене на надгробній плиті з білого каменю поряд з гробівцем Павульських. Ймовірно, тут 1834 р. поховали представників німецькомовної родини – найстарше захоронення в місті австрійського періоду.

На площі між вищезгаданими похованнями і сучасним паркувальним майданчиком для автомобілів віднайдено й ряд не ідентифікованих поховань. Візуально це важкі піскові надгробні камені без написів, окремі з яких перевернуті лицьовою стороною в ґрунт. Поруч з уцілілими надмогильними плитами є й окремі елементи знищених пам'ятників різної форми та розміру. У двох різних місцях (зі східного боку досліджуваної площі) виявлено сліди земляних шурфів, які, ймовірно, викопали кілька років тому «чорні археологи».

Поховання польських військовиків, учасників польсько-радянської війни (1920). Ділянка могил воїнів польської армії розміщена в південно-східній частині Замкової гори на підвищенні вздовж правого боку асфальтованої дороги, яка веде від колишнього адмінкорпусу цегельні до замку. На сьогодні вдалося встановити 12 прізвищ польських воїнів, учасників війни з більшовиками, серед яких – підпоручник, старший шереговець та 10 шереговців, воїни 21-го та 36-го піхотних полків *«Діти Варшави»* і *«Академічна легія»*.

Первинно військових могил було кілька десятків. Хрести встановили бетонні, без побілки. Щороку на День Конституції Польщі (3 травня) та День Незалежності польські військовики поруч з могилами встановлювали почесну варту, запалювали свічки. Один з тогочасних часописів описував вшанування полеглих польських воїнів 1929 р.: «[...] В минулу неділю відбувся в Галичі обхід 10-тиліття визволення того престарого міста польським військом і прилучення його до Польщі після 147 літ неволі. На цвинтарі, що міститься на історичній замковій площі, кс. Анг'єр відправив польову службу, на якій були присутні представники урядової та міської влади, 6-го полку уланів, ескадрон саперів 6-ї кавалерійської дивізії, оркестр 6-го полку уланів, також громадськість. Після відправи виголошено ряд промов, після чого відбувся парад військових відділів та

⁴ Brzezina K. Kościół parafialny p.w. wniebowzięcia naiśw. Panny Marii w Haliczu // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. Kraków : Międzynarodowe Centrum Kultury, 2006. T. 14. S. 63.

похід, який вирушив до міста при звуках оркестру. Урочистість мала дуже піднесений характер»⁵.

У західній частині площі у формі трьох квадратних майданчиків, встановлених одних на одному, що нагадують ступінчасту піраміду за зразком зикурату, зберігся військовий меморіальний знак. На верхньому майданчику, в його центральній частині, проглядається залишок металевої основи – на ній кріпився металевий високий хрест. У східному напрямку від меморіального знака паралельно один одному в чотирьох рядах розташовані 18 гробівців. Із певністю можна стверджувати, що на цій ділянці поховано не менше 20-ти польських воїнів. Кожна могила увінчувалася зорієнтованим на схід хрестом, згодом відбиті при самій основі. За наявної інформації це кладовище було зруйновано в період УРСР⁶. Всі поховання перебувають у кількадесятилітньому забутті, за ними немає жодного догляду. Окремі зміщені відносно первинного місця розташування, розбиті. Руйнування настає внаслідок природних та зовнішніх чинників – зокрема несанкціонованих розкопок окремих могил.

Загалом поховання на Замковій горі здійснювали без огляду на національність і релігійне віровизнання (українці, поляки, німці; римо-католики та греко-католики). Зафіксовані роки поховань (1824 (?), 1834, 1864, 1881, 1889) та їхня типологія свідчать про синхронне існування в місті двох кладовищ, в окремих секторах яких також ховали представників місцевого духовництва.

Кладовище на території міської ділянки Галич-Заріка локалізоване поруч з каплицею Святого Дмитрія. Орієнтовна площа – 1,5 га. З північної, південної та західної сторін ділянка кладовища обмежується забудовами приватними садибами; зі східної – автошляхом Т 0903 Галич – Городок. Територія кладовища огорожена. На ній, окрім поховань, є: каплиця Святого Дмитрія (1831 р. побудови) та дзвіниця.

Джерельного матеріалу про час закладення кладовища обмаль. Серед таких – деякі мапи та плани земельних ділянок міста Галича кінця XVIII – середини XIX ст. Згідно з мапою австрійського військовика майора

⁵ Polska Zbrojna. Czwartek, 1 sierpnia 1929. № 208.

⁶ Чемеринський А. Військові поховання Галича (1915–1944) // Воєнна історія України. Галичина та Закарпаття». Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної заочної конференції 5–6 червня 2014 року. Київ : Національний військово-історичний музей України, 2014. С. 426–427.

Маховича (1795 р.) на території сучасної дільниці Галич-Заріка зазначено близько двох десятків домоволодінь. Культові споруди – церква чи кладовище відсутні. За шематизмами греко-католицької церкви, відомими в друкованій версії з 1832 р., зрозуміло, що каплицю (*capelle*) Святого Дмитра закладено 1831 р. Згідно з пам'ятною таблицею всередині приміщення завдяки «пожертвам парафіян і стараннями пароха К. Левицького» таблицю було встановлено після смерті пароха К. Левицького, оскільки перед його іменем є скорочення «б. п.» – блаженної пам'яті.

Мабуть, поява кладовища на Галичі-Заріці обумовлювалася заселенням і дальшою розбудовою цього району, впливом річки Дністра, через який до 1858 р. не існувало постійного стаціонарного мосту і люди користувалися поромною переправою та човнами⁷. Це не було вдалим рішенням для перевезення і дальшого поховання померлих з Галича-Заріки на кладовищах поруч з Замковою горою і на Галич-горі.

Отже, каплиця Святого Дмитрія (1831 р.) виникла для обслуговування невеличкого кладовища, яке вже існувало, або для закладеного в найближчому часі цвинтаря. «Плани земельних ділянок міста Галича Станіславського округу» (до 1858 р.) фіксують вже побудовану каплицю і дзвіницю. Проте на ньому відсутнє позначення кладовища поруч з каплицею (тоді як кладовище на Замковій горі на тих же планах позначено). Також ділянка поруч з каплицею Святого Дмитра за цим планом значно менша і орієнтовно дорівнює 1/20 сучасної площі.

Ймовірно, що з дальшим розвитком залізниці в Галичі (1866 р.) зросла кількість постійного населення Галича-Заріки. Далі це змусило відкрити нове кладовище. 1916 р. залізничний вокзал, каплиця Св. Дмитрія і цвинтар перебували безпосередньо в зоні бойових дій, тут переховувалася австро-німецька піхота. При артилерійських обстрілах цих укріплень та міста Галича артилерією Російської імператорської армії певну частину поховань могли пошкодити та знищити.

Проведені дослідження кладовища дають змогу ствердити ось що:

❖ Його територія в австро-угорські часи спочатку «заповнювалася» з північної, східної та частково південної сторін каплиці. Найдавніше захоронення датоване 1884 р. й належить Костянтинові Гвоздзіовському (на 53 роки пізніше від часу будівництва каплиці Св. Дмитрія 1831 р.).

⁷ Чемеринський А. Перший «австрійський» міст через р. Дністер у м. Галич (1858–1914 рр.) // Галич і Галицька земля. Матеріали міжнародної наукової конференції. Галич, 2014. С. 354.

Надмогильні епітафії виконано українською та польською мовами, окремі – язичієм, що свідчить і про політичні вподобання або належність померлих до москвофільського руху. Більша частина надмогильних пам'ятників австрійського періоду типова за дизайном та матеріалом. Померлих при похованні орієнтували як на схід, так і на північ.

❖ Поховання періоду II Речі Посполитої локалізовані з південно-західної сторони каплиці, де частково зафіксовано й сектор поховань часів німецької окупації в роки Другої світової війни. Епітафії також виконано польською, українською мовами і язичієм.

❖ Поховання післявоєнного часу займають найбільшу площу в масиві з північної та західної сторін відносно каплиці. Характерно, що за браком місця, ліквідацією старих недоглянутих могил, поховання 40-х рр. XX – першого десятиліття XXI ст. трапляються в різних частинах кладовища. Орієнтація цих поховань різнопланована. Характерною практикою слугує недотримання рядности за однією лінією. Між рядами трапляються окремі поховання («підряди»). Хоча частину померлих поховали відносно недавно, в 60–70-ті рр. XX ст., значна частина могил занедбана. На них відсутні як пам'ятники, так і написи, тож виявити їх дозволяє хіба земляне підвищення.

❖ В роки Першої світової війни з південно-західної сторони від каплиці на кладовищі існував окремий сектор військових поховань австро-німецьких військовиків (тепер не існує). Тут поховані загиблі в боях 1916–1917 рр. з Російською імператорською армією воїни. Детальна інформація про кількість полеглих та їхню належність до військових частин відсутня. Ділянка захоронень занедбана, поросла старими деревами і кущами. За спогадами старожилів, на кладовищі було близько 100 рядно розташованих поховань австро-угорських воїнів. На могилах спершу встановили бетонні хрести. На площі військових поховань впродовж останніх десятиліть здійснено ряд цивільних захоронень. Під час експедиції віднайдено тільки два військові хрести.

❖ На відміну від кладовищ на Галич-горі та на Замковій горі, на кладовищі поруч з каплицею Святого Дмитра відсутні давні надмогильні пам'ятники, які носять мистецьку цінність. Ймовірно, з огляду на те, що в межах Галича-Заріки здебільшого мешкали незаможні особи (залізничники, рільники, різноробочі).

На кладовищі Галича-Заріки важливі з історичного погляду такі поховання та пам'ятники: могила жертв «терору 50-х років» (осіб, замордованих за нез'ясованих обставин у районі Галича-Лози); пожегертвуваний 1925 р. хлопцями Демешківськими пам'ятник на хвалу

Божу (тепер частково зруйнований); могила учасників національно-визвольного руху за незалежність України, репресованих та вивезених; могили вчителів (вчителя біології, а згодом директора Галицької ЗОШ № 2 Ангелини Корчинської, вчителя спортивної школи Миколи Сегіна, вчителів Галицької ЗОШ № 2 Любомира Букатчука і Теофіля Букатчука).

Отже, обстеження впродовж 2016–2017 рр., яке провів відділ охорони культурної спадщини Національного заповідника «*Давній Галич*», старих кладовищ Галича («старого» цвинтаря на Галич-горі; зруйнованого кладовища на Замковій горі; кладовища поруч з каплицею Святого Дмитрія в місцевості Галич-Заріка) дозволило вивчити близько 2306-ти поховань міста, з яких тільки 72 – австрійського 1772–1918 рр., 117 – польської окупації краю 1919–1939 рр.

Раніше, 2010 р., науковці Іван Юрченко та Наталія Юрченко на основі дочасних обстежень видали каталог «*Караїмське кладовище біля Галича*», окремо описали холерне кладовище караїмів поруч із Замковою горою. Тож станом на 2017 р. працівники заповідника загалом вивчили п'ять міських некрополів.

Під час роботи експедиційний загін впродовж 2016–2017 рр. здійснював фотофіксацію окремих об'єктів, описував поховання, готував ситуаційні схеми. Внаслідок роботи зібрано дані про поховання часів Австрійської та Австро-Угорської монархій (1772–1918), II Речі Посполитої (1919–1939), УРСР (1939–1941) та німецької окупації (до приходу Червоної армії до міста в липні 1944 р.). Окремо зафіксовано поховання відомих містян (учителів, спортсменів, репресованих, воїнів УПА та ін.), які померли в роки, що не входили в рамки дослідження, але їхня діяльність важлива для історії міста.

Робота експедиційного загону стала одним з етапів вивчення забутих і певною мірою занедбаних об'єктів міської історії XIX–XX ст., наукові дослідження яких є одним з елементів відновлення історичної пам'яті та повернення з часом забутих імен, а в перспективі можливого створення нового маршруту для популярного тепер релігійно-краєзнавчого туризму. Кладовища є об'єктами давньої історії міста, їхнє збереження та відновлення пам'яті про чільних представників міської громади вважається одним з важливих завдань нащадків. Для завершення комплексного дослідження галицьких кладовищ науковці запланували 2018–2019 рр. обстежити й зафіксувати зруйноване кладовище єврейської громади міста Галича (Галич-гора).

IN MEMORIAM

Андрій ЧЕМЕРИНСЬКИЙ

(Галич, Україна)

На пошану пам'яті Ігоря Ковалю

На Провідну неділю, 5 травня 2019 р., відійшов у засвіти невтомний дослідник історії Галича Ігор Коваль. Як він сам писав: «[...] Сорок років тому я заповів собі служити охороні і популяризації старожитностей княжого Галича [...]». Він віддав минулому міста своє життя і понад усе старався дослідити кожну мить його історії...

Чин похорону відбувся 7 травня 2019 р. в с. Крилосі Галицького району Івано-Франківської області. Поховали його на новому кладовищі в урочищі Качків, неподалік Галичиної могили.

Про нашого колегу – історика, археолога, педагога, державного управлінця.

Ігор Коваль народився 28 липня 1960 р. в с. Реклинці Сокальського району Львівської області. Як сам казав, у «робітничо-селянській сім'ї». Впродовж 1967–1975 рр. навчався в Реклинецькій восьмирічній школі, а в 1975–1977 рр. – у Великомоствівській СШ. Протягом 1977–1982 рр. здобував освіту на історичному факультеті Львівського державного університету імені Івана Франка (тепер Львівський національний університет імені Івана Франка). Університет закінчив з відзнакою і здобув фах викладача історії та суспільствознавства. Учень видатних археологів професора Вітольда Ауліха і професора Миколи Пелешцишина. Від часів студентської лави постійний учасник археологічних експедицій на теренах давнього Галича під керівництвом В. Ауліха.

У 1982–1984 рр. проходив військову службу в м. Надвірній Івано-Франківської області, перебував на посадах командира взводу і роти. З 1989 р. працював у Галичі й районі кореспондентом газети «Прапор Перемоги» (1985–1986), старшим науковим співробітником Крилоського краєзнавчого музею, вчителем історії Бринської ЗОШ (1985); заступником директора, а згодом директором Крилоської (1986–1987) та Вікторівської ЗОШ (1988–1990). Про його роботу у Вікторіві згадують так: «[...] 1986

року до Вікторова на посаду директора приходить молодий, талановитий історик Ігор Михайлович Коваль. Короткий період його управління – великий запал і творча енергія на кожній ділянці роботи директора. За рік у школі було зроблено капітальний ремонт, зібрано і оформлено матеріали до шкільного музею з історії села, відкриття якого відбулося у травні 1988 р. На відкритті музею були присутні видатні постаті Прикарпаття: професор, доктор історичних наук Володимир Грабовецький, письменник Роман Федорів, поет, прозаїк, фольклорист Степан Пушик, професор, доктор філологічних наук Тарас Салига, поет Ярослав Ткачівський, випускники школи [...]».

За сумлінну громадянську позицію мешканці Галицького району двічі обирали І. Ковалю депутатом Івано-Франківської обласної ради (1990–1994; 1998–2002) і депутатом районної ради (2002–2006).

1990 р. його призначили завідувачем відділу освіти Галицької РДА (1990–1996). Він відмінник освіти України (1990). 1994 р. склав присягу державного службовця (11 ранг). Впродовж 1996–1997 рр. працював заступником директора з виховної роботи Крилоської ЗОШ I–III ступенів, а в 1996–1999 рр. – заступником генерального директора Національного заповідника «*Давній Галич*». Формував експозиції ряду музеїв.

Від 1999 р. його творча діяльність пов'язана з Івано-Франківськом. Впродовж 2000–2002 рр. працював заступником начальника обласного управління освіти і науки Івано-Франківської облдержадміністрації (10-й ранг державного службовця); головним спеціалістом цього ж управління (2002–2004). 2002 р. очолював обласне об'єднання ВУТ «*Просвіта*». Працюючи заступником начальника управління освіти і науки ОДА, опублікував енциклопедичний довідник «*Вчені Прикарпаття*» (2003).

На академічній роботі з 1999 р. як старший викладач катедри релігієзнавства, а 2007 р. доцент катедри релігієзнавства, теології та культурології філософського факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (далі – ПНУ ім. В. Стефаника), паралельно читав спецкурси в богословських академіях Івано-Франківської єпархії – Теологічній академії (УГКЦ), Духовному інституті (УПЦ КП). Редактор часопису «*Голос церкви*».

Автор навчальних посібників і підручників для студентів вищих навчальних закладів. Викладав такі дисципліни: *«Історія світових релігій»*, *«Історія релігій»*, *«Історія української культури»*, *«Іконологія»*, *«Джерелознавство християнства»*, *«Релігійна археологія»*, *«Релігієзнавство»*. Був академнаставником, керівником музейно-архівної практики.

Найплідніший період у науково-краєзнавчій роботі І. Ковалю розпочався з 2005 р., коли започаткувалося його співробітництво з професором, доктором хімічних наук, проректором ПНУ ім. В. Стефаника з наукової роботи Іваном Миронюком. У співавторстві вони написали ряд монографій.

2007 р. захистив кандидатську дисертацію зі спеціальності «Історія України» на тему *«Наукова та громадська діяльність Ярослава Пастернака (1913–1969 рр.)»* (науковий керівник доктор історичних наук, професор Володимир Грабовецький).

2010 р. подарував бібліотеці ПНУ ім. В. Стефаника 935 книжок з історії, літератури, археології, художньої літератури, які тепер становлять його іменний фонд.

Упродовж 1993–2015 рр. брав участь в понад 30-ти міжнародних наукових конференціях, багатьох загальноукраїнських та регіональних наукових форумах. Із досліджуваною науковою проблематикою виступав у місцевих і загальноукраїнських засобах масової інформації.

Його науково-дослідна робота спрямовувалася на вивчення актуальних проблем церковної археології Галицько-Волинської Русі Х–XIV ст., наукових персоналій, яскравих сторінок з історії українського церковного мистецтва. У Галичині та на Волині відкрив десятки невідомих археологічних пам'яток, найвизначніша з яких – фундаменти літописної Іванівської церкви в Галичі другої половини XII ст.

Впродовж 2016–2018 рр. навчався в докторантурі ПНУ ім. В. Стефаника, працював над темою докторської дисертації *«Середньовічний Галич як столиця держави Ростиславовичів та Романовичів»* (науковий консультант – доктор історичних наук, професор Мирослав Волощук).

В останні роки працював на посаді керівника гуртка *«Археологічне краєзнавство»* Галицького районного центру дитячої та юнацької творчості (м. Галич, 2018) і виконував обов'язки практичного психолога в Бурштинському енергетичному коледжі (2019). На останньому році життя був науковим працівником науково-дослідного відділу Національного заповідника *«Давній Галич»*.

Автор і співавтор понад 10-ти книжок і понад 100 наукових статей, зокрема *«Ярослав Пастернак – дослідник старожитностей України»* (2006), *«Євангеліст Лука з княжого Галича»* (2009), *«Сучасна археологія княжого Галича і Галицької землі»* (2015), *«Вітольд Ауліх та археологічні студії княжого Галича»* (2016), *«Галицькі фрески і мозаїки»* (2017), *«Салогів»* (2018) та ін. Відомий як автор і в колективних монографіях, навчальних посібниках та методичних рекомендаціях.

Нагороджений почесним знаком на честь 2000-ліття Різдва Христового, медаллю *«Кращий науковець року»* (2005) голови Івано-Франківської ОДА та голови обласної ради, грамотою Верховного архієпископа Києво-Галицького Любомира (2007).

Лауреат обласних премій: імені Марійки Підгірянки (1992), імені Памва Беринди (2003), імені Івана Вагилевича (2004). Лауреат обласної краєзнавчої премії імені Володимира Полека (2012), лауреат премії ІФОО НСКУ *«Найкраща краєзнавча книжка 2014 р.»*, загальноукраїнської премії краєзнавців України імені академіка Петра Тронька (2018 р.). Член Національної спілки краєзнавців України.

В родинному житті з дружиною Ольгою виховав трьох дітей – Наталію (1983 р. н.), Михайла (1985 р. н.) та Мар'яну (1986 р. н.), був добрим дідусем для своїх внуків.

Вічная пам'ять!

Бібліографія друкованих праць (1981–2018)

Ігоря Коваля*

1981

1. Коваль І. Коріння нашої духовності. Чи знаємо ми, на якому ґрунті воно виросло? // Прапор Перемоги. Галич, 1981. 11 січня.

1982

2. Коваль І., Тимус К. Полудень віку. Про члена Спілки художників СРСР М. Фіголя // Прапор Перемоги. Галич, 1982. 6 травня.

3. Коваль І. На Крилоській горі // Прапор Перемоги. Галич, 1982.

1985

4. Коваль І., Пашин Р. Галицькі караїми // Прапор Перемоги. Галич, 1985. Квітень–травень. №№ 18–22.

5. Коваль І. Джерела єднання // Прапор Перемоги. Галич, 1985. 5 вересня.

6. Коваль І. Мистецтво М. П. Фіголя // Прапор Перемоги. Галич, 1985. 14 листопада.

1986

7. Коваль І., Пашин Р. На Замковій горі // Прапор Перемоги. Галич, 1986. 24 лютого.

8. Коваль І. Відкриття в Пітричі // Вперед. Тисмениця, 1986. 12 листопада.

9. Коваль І. Загадка білих каменів // Вперед. Тисмениця, 1986. № 19, 20, 22, 28. лютий.

1987

10. Коваль І. Таємниці собору на Царинці // Прапор Перемоги. Галич, 1987. 6 вересня.

11. Коваль І. Чи має Галич день народження? // Комсомольський прапор. Івано-Франківськ, 1987. 12 вересня.

12. Коваль І. Незабутній – штрихи до портрета М. Фіголя // Галичина. Івано-Франківськ, 1987. 12 вересня.

1988

13. Коваль І. Стежина до джерел // Прапор Перемоги. Галич, 1988. 15 грудня.

* В окремих виданнях частково відсутні деякі бібліографічні дані, відновити які через різні причини не вдалося. І. М. Коваль також чимало опублікував газетних статей під іншими іменами, що наразі не піддається чіткій верифікації. Також бібліотекарці Національного заповідника «Давній Галич» п. Любові Василівні Ониськів висловлюємо щирі подяку за допомогу в опрацюванні часопису «Дністрова хвиля».

14. Коваль І. Згадаймо справжнього першовідкривача : [про о. Лева Лаврецького] // Комсомольський прапор. Івано-Франківськ, 1988. №№ 85–86. 16 липня.

1989

15. Коваль І. Світильник мудрості // Прапор Перемоги. Галич, 1989. 22 серпня.

16. Коваль І. Стародавній Галич // Прапор Перемоги. Галич, 1989. № 83, 85, 86, 88–89, 91, 96, 99, 102, 104, 113, 116, 141–142, 148.

17. Коваль І. Слідами однієї версії // Комсомольський прапор. Івано-Франківськ, 1989. № 100 (4252). 15 серпня.

18. Коваль І. Повернення мелодії віків // Молода Україна. 1989. 6 травня.

1990

19. Коваль І. Румовища Галицьких храмів. Чи воскресить їх відродження Української католицької церкви? // Комсомольський прапор. Івано-Франківськ, 1990. № 46–47 (4361–4362). 21 квітня.

20. Коваль І., Бойчук Б. Стародавній Галич. Буклет. Галич, 1990.

21. Коваль І. Корона Данила Галицького // Галичина. Івано-Франківськ, 1990. 4 липня.

1991

22. Коваль І. Степан Бандера : Спроба політичного портрета // Галицьке слово. Галич, 1991. 23 травня.

23. Коваль І., Ткачівський М. Галич і українське відродження. Галич, 1991. 35 с.

24. Коваль І., Бойчук В. Мандрівка по княжому Галичу. Галич, 1991. 54 с.

1992

25. Коваль І. Останній заповіт Ярослава Пастернака // Галичина. Івано-Франківськ, 1992. 1 січня.

26. Коваль І., Мельничук О. Галицька літературна школа. Галич, 1992. 30 с.

27. Коваль І. Як було знайдено саркофаг Осмомисла // Галицьке слово. Галич, 1992. № 36–37 (231–232). 25 квітня.

28. Коваль І. Автор конституції був у Галичині : [П. Орлик – творець першої української конституції] // Галицьке слово. Галич, 1992. 4 лист.

1993

29. Коваль І. Як вивести Галич із злиднів // Галичина. Івано-Франківськ, 1993. 19 березня.

30. Коваль І. Чому Галич став злиднем, або Роздуми про болі цієї державної столиці і не тільки її // Галичина. Івано-Франківськ, 1993.

31. Коваль І. Днесь, Галиче, честь твоя?! // Галичина. Івано-Франківськ, 1993. 23 листопада.

32. Коваль І. Лікар, який хотів зцілити світ // Галицьке слово. Галич, 1993. 23 травня.

33. Коваль І. Стародавній Галич. Галич : [б. в.], 1993. 40 с.

34. Коваль І., Я. Мельничук, С. Духович. Довга дорога до Галича. Галич : [б. в.], 1993. 46 с.

35. Коваль І. Днесь, Галиче, честь твоя! Галич : [б. в.], 1993. 16 с.

36. Коваль І., Мельничук О., М. Ткачівський. Галицький Парфенон : [про храм Св. Пантелеймона]. Галич : [б. в.], 1993. 20 с.

1994

37. Коваль І., Мельничук О. Сторінки галицької церковної культури. Галич : [б. в.], 1994. 43 с.

38. Коваль І. Про Галич дізнається світ // Галичина. Івано-Франківськ, 1994.

39. Коваль І. Автор Конституції був у Галичі // Галичина. Івано-Франківськ, 1994. № 63.

40. Коваль І. Чи мав княжий Галич свої гроші? // Галичина. Івано-Франківськ, 1994. 6 квітня.

41. Коваль І. Як Галич постарів на тисячоліття, або Історія унікального археологічного відкриття // Галичина. Івано-Франківськ, 1994. 17 серпня.

42. Коваль І. Якби не Батий... // Галичина. Івано-Франківськ, 1994. 29 листопада.

1995

43. Коваль І. Великоднє Княжа Гора // Галицьке слово. Галич, 1995. № 32–33 (535–536). 22 квітня.

44. Коваль І. Жниво крилоського майстра // Галицьке слово. Галич, 1995. – 18 жовтня.

1996

45. Коваль І. Славетні Галичани. Бібліографічний збірник. Галич : [б. в.], 1996. 61 с.

46. Коваль І. Галицький енкалпійон унікальна знахідка з княжого Галича // Дністрова Хвиля. Галич, 1996. № 15.

1997

47. Коваль І. Пішов у синє небо він... : [про Вітольда Ауліха] // Галичина. Івано-Франківськ, 1997. 22 березня.

48. Коваль І. Скарби давнього Галича // Дністрова Хвиля. Галич, 1997. 13 листопада. № 46 (107). С. 1.

49. Коваль І. Відкриття галицької археології // Тижневик Галичини. 1997. 4 грудня.

50. Воля і доля. Книга пам'яті Галицького району / відпов. ред. І. Коваль. Галич, 1997. 398 с.

1998

51. Коваль І. «Все добре в світі робиться з любов'ю...» // Тижневик Галичини. Івано-Франківськ, 1998. 22 січня.

52. Коваль І. Посланці минулих віків // Наша справа. Івано-Франківськ, 1998. № 1–2 (35–36).

53. Коваль І. До 1100-річчя Галича. Данило Галицький // Галицьке слово. Галич, 1998. 12 вересня.

54. Коваль І. Жниво крилоського майстра // Галицьке слово. Галич, 1998. № 31–32–33. 19 вересня.
 55. Коваль І. Колумб Давнього Галича // Галицьке слово. Галич, 1998. № 31–32–33. 19 вересня.
 56. Коваль І. Значення символів в українській церкві // Дністрова хвиля. Галич, 1998. № 2 (115). С. 2.
 57. Коваль І. З ким і чим торгував княжий Галич? // Дністрова хвиля. Галич, 1998. № 27 (140). С. 1.
 58. Коваль І. Перший громадянин Галича // Дністрова хвиля. Галич, 1998. № 33 (146). С. 1–2.
 59. Коваль І. Історія з одного альбому // Дністрова хвиля. Галич, 1998. № 35 (148). С. 1–2.
 60. Коваль І. Жінки княжого Галича // Дністрова хвиля. Галич, 1998. № 38 (151). С. 3.
 61. Коваль І. Поетичний шедевр Марти Гай // Дністрова хвиля. Галич, 1998. № 42 (155). С. 4.
 62. Коваль І. Жниво крилоського майстра. Михайлу Фіголю – 70 // Образотворче мистецтво. Київ, 1998. № 2. С. 76 – 77.
 63. Коваль І. Церковна археологія. Курс лекцій. Івано-Франківськ : Нова зоря, 1998. 167 с.
 64. Коваль І. Галицькі лікарі. Світлій пам'яті заслуженого лікаря України Володимира Чемеринського присвячується. Галич : [б. в.], 1998. 8 с.
 65. Коваль І. Ярослав Пастернак – дослідник княжого Галича // Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження у 1850–1943 рр. Ювілейне видання, присвячене 1100-річчю Галича. Івано-Франківськ : Плай, 1998. С. 3–17.
 66. Коваль І. Ярослав Пастернак – дослідник галицької церковної археології // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України (матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції). Івано-Франківськ ; Галич : Плай, 1998. С. 250–252.
 67. Коваль І. Освіта Галицько-Волинської держави // Галич і Галицька земля. Збірник наукових праць. Київ ; Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 1998. С. 106–112.
- 1999**
68. Коваль І. Дослідник підземного архіву України. Галич ; Львів : Місіонер, 1999. 176 с.
 69. Коваль І. Останній шедевр Михайла Фіголя // Дністрова Хвиля. Галич, 1999. 25 червня.
 70. Коваль І. Таємниці галицьких регалій // Дністрова хвиля. Галич, 1999. 2 липня. № 27 (192). С. 1.
 71. Коваль І. З ким і чим торгував княжий Галич? // Дністрова хвиля. Галич, 1999. 9 липня.

2000

72. Коваль І. Свята земля України : історико-археологічний нарис церковно-релігійного життя Крилоської гори. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2000. 176 с.

73. Коваль І. Незабутній : Штрихи до портр. М. Фіголя // Галичина. Івано-Франківськ, 2000. 2 вересня.

2001

74. Коваль І. Археологічний Бовшів. Івано-Франківськ : [б. в.], 2001. 6 с.

75. Коваль І. Археологічні есе. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2001. 188 с.

76. Коваль І. Історичні традиції геральдики Прикарпаття // Галичина. Івано-Франківськ, 2001. 18 січня.

77. Коваль І. «Сей же Данило був другим по Соломоні» // Галичина. Івано-Франківськ, 2001. 5 грудня.

78. Коваль І. Освіта Галицько-Волинської держави // Дністрова хвиля. Івано-Франківськ, 2001. № 39 (309). С. 3.

2002

79. Коваль І. Галич християнський починається з батьківщини Ісуса Христа // Дністрова хвиля. Галич, 2002. № 17 (339). С. 1–2.

80. Коваль І., Коваль О. Улюбленим сином нашим у Христі назвав Папа Римський Інокентій IV Данила Галицького // Дністрова хвиля. Галич, 2002. 20 грудня. № 51 (373). С. 1–2.

2003

81. Коваль І., Коваль О. Корона Данила Галицького // Нова Зоря. Івано-Франківськ, 2003. Ч. 5 (525).

82. Коваль І. Таємниця чекає остаточної розгадки // Галичина. Івано-Франківськ, 2003. 18 січня.

83. Коваль І. А ще корони галицьких княгинь // Галичина. Івано-Франківськ, 2003. 19 серпня.

84. Коваль І. Упав стрілець під Галичем // Дністрова хвиля. Галич, 2003. № 7 (381). С. 2.

85. Коваль І. «Настасина могила» у Крилосі // Дністрова хвиля. Галич, 2003. № 13 (387). С. 1–2.

86. Коваль І., Джура О., Марчук В. Дорогою Христової науки. Нариси біблійської християнської і церковної археології України. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2003. 375 с.

2004

87. Коваль І., Совтус Ю. Михайло Фіголь. Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2004. 128 с.

88. Коваль І. Галицька Троя Вітольда Ауліха // Збереження та використання культурної спадщини України: проблеми та перспективи. Матеріали міжнародної ювілейної наукової конференції. Галич, 4–6 листопада 2004 р. Галич: Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2004. С. 109–116.

2005

89. Коваль І., Завірач В., Юсипчук Ю. Король Данило Галицький – будівничий Руси-України. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2005. 77 с.

90. Коваль І., Ковбас Б. Науково-освітня діяльність і педагогічні погляди Ярослава Пастернака // Успенський собор Галича. Минуле і сучасність. Матеріали науково-практичної конференції. Галич, 14 жовтня 2005. Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2005. С. 50–60.

2006

91. Коваль І., Миронюк І. Ярослав Пастернак – дослідник старожитностей України. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. 144 с.

2007

92. Коваль І. Воскресають і там, де немає могил // Галичина. Івано-Франківськ, 2007. 18 жовтня.

93. Коваль І. Співпраця духовенства Станіславської єпархії з українськими археологами // Добрий Пастир. Івано-Франківськ, 2007. № 1. С. 150–155.

94. Коваль І., Бойчук Б., Миронюк І. Археологічні зацікавлення Михайла Фіголя. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2007. 108 с.

95. Коваль І. Біблійна і церковна археологія [Текст]. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. 242 с.

96. Коваль І. Наукова та громадська діяльність Ярослава Пастернака (1913–1969 рр.) [Текст] : автореф. дис... кандидата історичних наук. 07.00.01 – історія України / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2007. 20 с.

97. Коваль І., Миронюк І. «Справжній музейник повинен родитися...» (Музейна діяльність Ярослава Пастернака) // «Слово о полку Ігоревім та його доба». Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Галич, 24 жовтня 2007 р. Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2007. С. 159–166.

2008

98. Коваль І., Бойчук Б. Археологічні зацікавлення М. Фіголя // Мистецтвознавство. 2008. № 12–13. С. 54–56.

99. Коваль І., Миронюк І. Галицький іконостас: шедеври сакрального мистецтва. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2008. 168 с.

100. Коваль І. Лицар з Легіону безмертних (спроба створення героїчного та наукового портрету археолога Ярослава Хмілевського) // Матеріали Міжнародної конференції, присвяченої 90-річчю ЗУНР. Львів ; Івано-Франківськ Чернівці. 1–2 листопада 2008 р. Чернівці, 2008.

101. Коваль І. Український дослідник підземного архіву Чехії (археолог Іван Борковський) // Матеріали Міжнародної конференції на базі Академії при Міністерстві культури України. Київ, листопад 2008 р. Київ, 2008.

102. Коваль І. Галицька церковна археологія ХХ ст.: втрати і здобутки // Матеріали XIII Міжнародних Могилянських читань на базі Національного

заповідника «Києво-Печерська Лавра». Київ, 4–6 грудня 2008 р. Київ : Національний заповідник «Києво-Печерська Лавра», 2008.

103. Коваль І., Гоян І. Духовно-культурна діяльність короля Данила в контексті взаємин Галицько-Волинської держави зі Святим Престолом // Україна і Ватикан. Серія збірників наукових праць. Вип. І.: Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / за ред. А. Колодного. Івано-Франківськ ; Київ, 2008. С. 375–382.

104. Коваль І. «Справжній музейник повинен родитися...» (Музейна діяльність Ярослава Пастернака) // На вітарі історії України (На пошану академіка Володимира Грабовецького). Івано-Франківськ : ЦІТ, 2008. С. 468–475.

2009

105. Коваль І., Глушко Л., Стасюк А. Лікар Ярослав Хмілевський – дослідник історичної топографії Галича // Галицький лікарський вісник. Івано-Франківськ, 2009. № 2. С. 129–133.

106. Коваль І. Тріумфи та драми галицької церковної археології в ХХ ст. // Добрий пастир. Івано-Франківськ, 2009. С. 182–195.

107. Коваль І., Миронюк І. Євангеліст Лука з княжого Галича. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2009. 224 с.

108. Коваль І. За що було короновано Данила? // Король Данило Галицький в пам'ятках історії та культури / упор. Б. Гаврилів, І. Миронюк. Івано-Франківськ : Плай, 2009. С. 39–50.

109. Коваль І., Ларіонова В., Борисевич Л. Посадські церкви Галицько-Волинської Русі // Галицька митрополія в історії європейського християнства. Матеріали міжнародної наукової конференції (Галич 14 травня 2009). Галич : Давній Галич, 2009. С. 148–158.

110. Коваль І. І воскресне Собор! // Альманах Станиславівської землі. Нью-Йорк ; Київ ; Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2009. Т. 3. С. 613–615.

111. Коваль І., Стасюк А. Лицар з легіону безсмертних // Галицька митрополія в історії європейського християнства. Матеріали міжнародної наукової конференції (Галич 14 травня 2009). Галич : Давній Галич, 2009. С. 181–189.

2010

112. Коваль І., Коваль І. Дослідник підземного архіву княжого міста : [про Вітольда Ауліха] // Галичина. Івано-Франківськ, 2010. 11 лютого.

113. Коваль І., Воробчак А. Як давні галичани осмислювали розп'яття Христа : таємниці укр. археології // Галичина. Івано-Франківськ, 2010. 3 квітня.

114. Коваль І., Косило М., Миронюк І. Стародавній Галич: цивілізація відома і таємнича. Івано-Франківськ : І. Я. Третяк, 2010. 462 с.

115. Коваль І. Герби старого Галича // Галицьке слово. Галич, 2010. № 15 (1593).

116. Коваль І. Вічні таємниці української археології // Галицьке слово. Галич, 2010. № 25 (1603).

2011

117. Коваль І. Казкова краса різдвяної ікони // Галичина. Івано-Франківськ, 2011. 6 січня.

118. Коваль І. Священна реліквія давніх галичан : [про унікальну археолог. знахідку у Галичі] // Галичина. Івано-Франківськ, 2011. 23 квітня.
119. Коваль І. Соколята із гнізда Городецьких // Галицьке слово. Галич, 2011. № 10 (1645).
120. Коваль І. Скито-Манявський код, який не розшифрував Ярослав Пастернак // Галицьке слово. Галич, 2011. № 14 (1649).
121. Коваль І. Гріб Господній був відомий княжій Україні не тільки з Біблії // Галицьке слово. Галич, 2011. № 16 (1651).
122. Коваль І. Галицьке Подністер'я – прабатьківщина українського народу // Галицьке слово. Галич, 2011. № 34 (1669).
123. Ігор Коваль: Генетичне коріння генія має галицьке походження // Галицьке слово. Галич, 2011. № 40 (1675).
124. Коваль І. Ікона – покровителька княжого Галича // Галицьке слово. Галич, 2011. № 41 (1676).
125. Коваль І. Український Едем треба шукати в околицях Комарова // Галицьке слово. Галич, 2011. № 51 (1686).
126. Коваль І. Посадські церкви Галицько-Волинської Русі XI–XIII ст. // Українознавчі студії. 2010–2011. № 11–12. С. 388–396.
127. Коваль І., Миронюк І., Юсипчук Ю. Історичний нарис. Галич – цілюще джерело української державності (Прагалицька неолітична цивілізація – Велика Хорватія – Галицьке князівство – Галицько-Волинська держава) // Двадцять років незалежності. Галицький район: Факти, хроніка подій, спогади. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. С. 5–77.
128. Коваль І. Замість післямови, або спомин про виставу «Отчий світильник», яка розбудила Древній Галич // Двадцять років незалежності. Галицький район: Факти, хроніка подій, спогади. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. С. 235–242.
129. Коваль І., Борисевич Л., Соловей А. Кирило-мефодіївська (Великоморавська) традиція в церковному будівництві Галицько-Волинської Русі X–XIV століть // Україна – Ватикан: державно-церковні відносини в контексті досвіду об'єднаної Європи. Матеріали V міжнародної наукової конференції. Галич, 26 травня 2011 р., Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2011. С. 271–284.
130. Коваль І., Коваль М. Храм єдності слов'янських народів : [про пам'ятки архітектури й археології княжого Галича] // Перевал. 2011. № 4. С. 184–200.

2012

131. Коваль І. Покровителька Княжого Галича // Нова зоря. Івано-Франківськ, 2012. Ч. 6 (914).
132. Коваль І., Білоус Л. Раритети з княжої канцелярії // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2012. Ч. 20–21. С. 77–86.
133. Коваль І. Слідами візантійських імператорів на Прикарпатській землі // Галичина. Івано-Франківськ, 2012. 12 січня.

134. Коваль І. Гордість маленького Вікторова і української літератури // Галицьке слово. Галич, 2012. № 05 (1692).
135. Коваль І. Книга про славетного галичанина // Галицьке слово. Галич, 2012. № 06 (1693).
136. Коваль І. Академік Іван Борковський походив із Вікторова // Галицьке слово. Галич, 2012. № 09 (1696).
137. Коваль І. Іконка з Бовшева – шедевр світового християнського мистецтва XII ст. // Галицьке слово. Галич, 2012. № 14 (1701).
138. Коваль І. Галичанка, яка прославилася у світі українську жінку // Галицьке слово. Галич, 2012. № 19 (1706).
139. Коваль І. Вікторів зігріває серця Прометеїв // Галицьке слово. Галич, 2012. № 25 (1712).
140. Коваль І. Сини світла і краси народжуються в Різдвянах // Галицьке слово. Галич, 2012. № 31 (1718).
141. Коваль І. Один із фундаторів Богословської академії у Львові // Галицьке слово. Галич, 2012. № 44 (1731).
142. Коваль І. Вифлеємська зірка зійшла над Мединею // Галицьке слово. Галич, 2012. № 45 (1732).
143. Коваль І. Крилоська Духовна Семінарія // Галицьке слово. Галич, 2012. № 50 (1737).
144. Коваль І., Миронюк І. Галицькі іконостаси // Перевал. 2012. Ч. 3. С. 156–173.
145. Коваль І., Данишук І. Джерела іконографії Пресвятої Богородиці у творчості Йова Кондзелевича // Карпати: людина, етнос, цивілізація: Науковий журнал з проблем карпатознавства. Івано-Франківськ, 2011–2012. № 3. С. 76–84.
146. Коваль І., Кияк С. Світ трипільських старожитностей з вікон Ярослава Пастернака // Етнос і культура. Івано-Франківськ. 2012. № 3. С. 32–39.
147. Коваль І., Козарик І. Галицькі печатки – джерело до вивчення церковної історії та іконографії // Добрий пастир. Івано-Франківськ. 2012. № 5. С. 73–102.
148. Коваль І., Зінковський Т. Галицькі скарби підземного архіву. Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2012. 72 с.
149. Коваль І., Кияк С., Коваль І., Миронюк І., Бойчук Б. Галицькі іконостаси і церковна археологія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. 198 с.
150. Коваль І. Галицька «чорна археологія» і «білі плями» історії // Colloquia Russica / pod red. V. Nagirnego. Kraków : Uniwersytet Jagielloński, 2012. Series I. V. 1 : Principalities in lands of Galicia and Wolhynia in International Relations in the 11th–14th Centuries. Publication after 2nd International Conference, Ivano-Frankivsk, 20–22th October 2011. S. 198–210.
151. Коваль І., Бойчук Б., Данишук І. Чудотворні ікони Пресвятої Богородиці в Галицько-Волинській Русі X–XIV ст. // Християнські міжконфесійні

взаємини: загальноєвропейський та український досвід. Матеріали міжнародної наукової конференції. Галич, 11–12 травня 2012. Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2012. С. 130–144.

152. Коваль І. Роман Пашин – дослідник історії галицьких караїмів. Спогади про один епізод з життя і творчості визначного краєзнавця // Караїми та їх роль у контексті світової спільноти. Матеріали міжнародної конференції. Галич, 17 вересня 2012 р. Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2012. С. 24–30.

153. Коваль І., Зінковський Т., Мусякевич Ю., Воробчак А. Галич епохи «Слова» в світлі сфрагістичних джерел. «Слово о полку Ігоревім» та його доба (на посвяту Ярославу Осмомислу). Матеріали міжнародної наукової конференції. Галич, 8 листопада 2012. Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2012. С. 224–240.

154. Коваль І., Бойчук Б. Нові знахідки рідкісних хрестів-енколпіїв XII–XIII ст. на території Галицької землі // Могилянські читання 2011 року : Збірник наукових праць. Київ : Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2012. С. 314–322.

2013

155. Коваль І. Чим є лев і галка для галицької землі // Галичина. Івано-Франківськ, 2013. 28 лютого.

156. Коваль І. Відкриття, на яке ніхто не очікував // Галицьке слово. Галич, 2013. № 45 (1784).

157. Коваль І., Миронюк І. Галицькі іконостаси // Перевал. 2013. Ч. 2. С. 113–125.

158. Коваль І., Миронюк І. Галицькі іконостаси // Перевал. 2013. Ч. 4. С. 149–162.

159. Коваль І. Борисевич Л., Соловей А. Внесок Галицького єпископа Косми у становленні Вселенської Церкви в Україні у XII столітті // Українське релігієзнавство. 2013. № 67. С. 124–130.

160. Коваль І., Пахолок Р. Студентська науково-дослідницька робота в системі чоловічої богословської освіти Галичини (1929–1939 роки) // Обрії. Івано-Франківськ, 2013. № 11. С. 21–25.

161. Коваль І., Зінковський Т. Давньоруські писала княжого Галича // Пам'ятки України. 2013. № 6. С. 16–21.

162. Коваль І. Методичні рекомендації проведення архівно-музейної практики для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ, 2013. 46 с.

163. Коваль І., Гоман Р., Жежерун С. Нариси історії села Реклинець. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. 306 с.

164. Коваль І., Юсипчук Ю., Рапалюк Ю. Унікальна пам'ятка давньоруської писемності // Мистецька освіта: минуле, сучасне і майбутнє (до 30-річчя кафедри образотворчого мистецтва ім. М. Фіголя): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 7–8 листопада 2013 року.

Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 290–298.

165. Коваль І., Данищук І. Княжий Галич – провідний центр виробництва давньоруських емалей // Наукові студії. Історико-краєзнавчий музей м. Вінники. Львів : Априорі, 2013. Вип. 6. С. 307–318.

166. Коваль І., Кияк С. Связи Древнего Галича и Великого Новгорода: культурно-исторический и духовно-религиозный контекст // Проблемы российского самосознания: патриотизм, гражданственность и отечественная культура (к 200-летию со дня рождения Н. В. Станкевича): материалы 10-й Международной научной конференции (Москва, 3 октября 2013 г., Белгород, 8–10 октября 2013 г.) ; под общ. ред. С. А. Никольского. Москва ; Белгород : ИД «Белгород» НИУ «БелГУ», 2013. С. 130–136.

167. Коваль І., Білик І., Шульгай П. Про групу важливих джерел до вивчення Галицької церковної історії та іконографії XII ст. // Авраамічні релігії в Україні: історія, етнокультурні взаємовпливи, міжконфесійні взаємини: Матеріали міжнародної наукової конференції (Галич, 25 травня 2013 р.) Галич : Давній Галич, 2013. С. 289–298.

168. Коваль І., Левицька Л. Людина, яка дбала про добро УГКЦ // Греко-католицьке духовенство у суспільно-політичному та національно-культурному житті українців: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Коломия, 18 жовтня 2013 року. Коломия : ВПТ «Вік», 2013. С. 88–91.

169. Коваль І., Білик О., Креховецький І. Унікальна пам'ятка давньоруської писемності // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України: Матеріали Міжнародної наукової конференції, Галич, 7–8 листопада 2013 року. Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2013. С. 50–62.

170. Коваль І. Мистецькі центри Стародавнього Галича XII–XIII століть у контексті сучасних археологічних досліджень // Мистецька освіта: минуле, сучасне і майбутнє (до 30-річчя кафедри образотворчого мистецтва ім. М. Фіголя): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 7–8 листопада 2013 року. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 107–113.

171. Коваль І., Митрополит Іосаф (Василиків), Білик О. Зв'язки Давнього Галича і Великого Новгорода: історично-церковний та релігійно-культурний контекст // Православ'я в Україні: Збірник Матеріалів III Всеукраїнської наукової конференції. Київ (Київська православна богословська академія), 2013. Ч. 1. С. 33–39.

172. Коваль І., Кияк С. Сакральні джерела про Галицьку еміграцію // Світове українство як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті «...землякам моїм в Україні і не в Україні»: зб. Матеріалів четвертої Міжнародної науково-практичної конференції (у рамках IV Міжнародного конгресу світового українства). Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2013. С. 405–408.

173. Коваль І. М., Гоян І. М. Тарас Шевченко і Українська археологія // Слово: Прикарпатський вісник НТШ. Івано-Франківськ, 2013. Ч. 2 (22) С. 57–72.

2014

174. Коваль І. Таємниці життя і смерті Насті Чагр // Галицьке слово. Галич, 2014. № 22 (1813).

175. Коваль І. Галицьку Атлантиду шукайте на Залуківських височинах // Галицьке слово. Галич, 2014. № 24 (1815).

176. Коваль І. Археологія Галича в період «сталінських морозів» і «хрущовської відлиги» // Галич, Галицьке слово. 2014. № 29 (1820).

177. Кияк С., Коваль І., Білик О. Церковно-релігійні та культурні зв'язки княжого Галича і Великого Новгороду в XII–XIII ст. // Карпати: людина, етнос, цивілізація: Науковий журнал з проблем карпатознавства. Івано-Франківськ, 2014. Вип. 5. С. 146–153.

178. Коваль І. Михайло Павлович Фіголь // Етнос і культура. Івано-Франківськ, 2014. № 10–11. 2013–2014. С. 171–177.

179. Коваль І., Гоян І. М. Світ археологічних зацікавлень кардинал Йосифа Сліпого // Етнос і культура. Івано-Франківськ, 2014. № 10–11. 2013–2014. С. 125–137.

180. Коваль І., Зінковський Т. Археологія Галича в період «сталінських морозів» і «хрущовської відлиги» // Галич і Галицька земля. Матеріали міжнародної наукової конференції. Галич, 30–31 жовтня 2014 року. До 20-річчя створення Національного заповідника «Давній Галич». Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2014. С. 57–68.

181. Коваль І., Гоян І. Патріарх Йосиф Сліпий і українська археологія // Авраамічні релігії в Україні: інкультураційні взаємовпливи та міжконфесійні взаємини: Матеріали міжнародної наукової конференції. Галич, 29 травня 2014 року. Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2014. С. 40–52.

182. Коваль І., Креховецький І., Білик О. Художнє оздоблення зброї Галицько-Волинської Русі X–XIV століть // Галич і Галицька земля: Матеріали міжнародної наукової конференції. Галича, 30–31 жовтня 2014 року. Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2014. С. 69–85.

183. Коваль І., Борисевич Л. Екуменічні мотиви християнської археології в наукових концепціях Сас-Залозецького // «Україна і Ватикан. Серія збірників наукових праць. Вип. VI : Проблеми екуменізму в сучасній Україні в контексті «Декрету про екуменізм (21.11.1964 р.)» Другого Ватиканського Собору / за ред. С. Кияка. Івано-Франківськ : ПП Маргітич О. І, 2014. С. 339–346.

184. Коваль І. М., митрополит Іосаф (Василиків). Значення Успенського собору в Галичі для Історії Української православної церкви // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції. Київ, 18–19

листопада 2014 року. Київ : Київська правосл. богословська академія, 2014. С. 756–770.

185. Коваль І., митрополит Іосаф (Василиків). Значення Успенського собору в Галичі для Історії Української православної церкви // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій». Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет, 2014. С. 28–37.

186. Коваль І., Гоян І. Образ Князя-філософа в Галицько-Волинському літописанні XII–XIII століть // Історія філософії як школа думки. 36. На пошану професора С. М. Возняка (до 85-річчя з дня народження). Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2014. С. 489–499.

2015

187. Коваль І., Миронюк І. Сучасна археологія Галича і Галицької землі. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2015. 320 с.

188. Коваль І., Левицька О. Релігійна терпимість і толерантність володарів Галицько-Волинської Русі // Авраамічні релігії: проблеми свободи совісті та віросповідання в контексті різноманітних чинників у сфері суспільного буття в Україні та світі. Матеріали міжнародної конференції. Галич, 4–5 червня 2015 р. Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2015. С. 140–148.

189. Коваль І., Левицька О., Олексюк О. Археологічні знахідки з розкопок Спаської церкви в Галичі // Авраамічні релігії: проблеми свободи совісті та віросповідання в контексті різноманітних чинників у сфері суспільного буття в Україні та світі. Матеріали міжнародної конференції. Галич, 4–5 червня 2015 р. Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2015. С. 149–154.

2016

190. Коваль І., Білик О., Миронюк І. Двоголовий орел – геральдичний символ Галицько-Волинської держави // Галич і Галицька земля. Матеріали міжнародної наукової конференції. Галич, 27–28 жовтня 2016 р. Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2016. С. 114–122.

191. Коваль І. Вітольд Ауліх та археологічні студії княжого Галича // Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2016. Серія 2. Вип. 1. 280 с.

2017

192. Коваль І. Ярослав Пастернак – дослідник галицької Трої // Галицьке слово. Галич, 2017. № 03 (1949).

193. Коваль І., Коваль М., Петраш А., Зіньковський Т. Галицькі фрески та мозаїки. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2017. 320 с.

194. Коваль І., Коваль М. Амулети-сокирки – символи язичницької і християнської релігії // Авраамічні релігії та реформація: формування протестантського символу віри й ідеології нової суспільної реформації

(європейський й український контекст ідентичності). Матеріали науково-практичної конференції. Галич, 18–19 травня 2017. Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2017. С. 180–191.

195. Коваль І., Левицька О. Бронзові підвіски XII–XIII ст. із зображенням ангела // Авраамічні релігії та реформація: формування протестантського символу віри й ідеології нової суспільної реформації (європейський й український контекст ідентичності). Матеріали науково-практичної конференції. Галич, 18–19 травня 2017. Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2017. С. 192–199.

196. Коваль І., Білик О. Сакральна продукція ювелірної майстерні Свято-успенського кафедрального монастиря в Галичі // Успенський собор Галича. Минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 14–15 грудня 2017. Галич, 2017. С. 66–81.

197. Коваль І., Стасюк А. Яким було християнське ім'я Ярослава Осмомисла? // Успенський собор Галича. Минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Галич, 14–15 грудня 2017. Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2017. С. 151–162.

198. Коваль І. Печатка київського митрополита Кирила (1225–1233) з Галича // Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2017. Вип. 2. С. 10–15.

199. Коваль І. Людина, яка відкрила підземний архів мучеників // Слово Просвіти. 2017. 2 листопада.

200. Коваль І. Людина яка відкрила підземний архів мучеників // Галицька Просвіта. 2017. №15 (693).

2018

201. Коваль І., Жолоб Г., Стасюк А. Ярослав Пастернак – дослідник «Галицької Трої» // Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2018. Серія 2. Вип. 2. 288 с.

202. Коваль І., Питель С., Прунько О. Футбольні легенди Крилоса. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2018. 319 с.

203. Коваль І., Біберова О., Коваль М., Стасюк А. Сапогів – чарівна перлина України. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2018. 560 с.

АВТОРИ

Алфьоров Олександр – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України (Київ, Україна). Наукові інтереси – сфрагістика, генеалогія, джерелознавство, історія Сумського козацького полку.

Бацеїн Маріанна – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу фондів Національного заповідника «Давній Галич» (Україна). Сфера наукових зацікавлень – дослідження історико-етнографічного району Опілля, облік музейних фондів заповідника, їхня статистика, інвентаризація.

Волощук Мирослав – директор Центру медієвістичних студій, доктор історичних наук, професор катедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових інтересів – русько-угорські, русько-польські, русько-чеські зв'язки доби Середньовіччя IX–XIV ст., «Русь» за межами Руси на прикладі просопографічних студій руських поселенців у країнах Європи.

Вуйцик Володимир (1934–2002) – історик мистецтва, реставратор, науковий співробітник та головний спеціаліст-мистецтвознавець Інституту «Укрзахідпроектреставрація» (Львів, Україна), дійсний член НТШ. Сфера наукових досліджень – сакральна архітектура Галицької землі XII–XVIII ст.

Гусак Андрій – магістр історії Львівського національного університету імені Івана Франка. Старший науковий співробітник відділу популяризації та збереження об'єктів культурної спадщини західного регіону Українського державного інституту культурної спадщини (Львів, Україна). Наукові зацікавлення – епіграфіка кирилических пам'яток, історичне краєзнавство, генеалогія, архітектура княжої доби.

Гавдяк Мар'ян (?–1973) – український громадський діяч першої половини ХХ ст., викладач вчительської семінарії сестер василіанок у Станиславові. Досліджував історико-культурну спадщину княжого Галича.

Голембйовська-Тобіаш Анета – доктор археології філософського факультету Західночеського університету (Пльзень, Чехія). Сфера наукових зацікавлень – історія і археологія номадів, зокрема половців, мистецтво кам'яних стел Північного Кавказу.

Домбровський Даріуш – доктор габілітований, професор Університету імені Казимира Великого в Бидгощі (Польща). Наукові інтереси – генеалогія Рюриковичів, біографістика, русько-польські середньовічні відносини, музеєзнавство.

Клеменський А. Марчін – аспірант Інституту історії Ягеллонського університету (Краків, Польща). Наукові зацікавлення – історія середньовічної Силезії, русько-силезькі відносини доби Середньовіччя та Нового часу, конвент Августиніанців-єремітів у середньовічній Силезії і на Русі, студенти-іноземці Ягеллонського університету XV–XVI ст.

Клюба Ярополк (1945–2007) – випускник факультету романо-германської філології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (1968) (Україна). Заступник генерального директора з наукової роботи в Національному заповіднику «Давній Галич» (1994–2007) (Україна). Сфера наукових зацікавлень – дослідження військової справи стародавнього Галича.

Козелківський Володимир – молодший науковий співробітник відділу охорони культурної спадщини Національного заповідника «Давній Галич» (Україна). Наукові інтереси – церковна архітектура Галича і Галицької землі XII–XX ст.

Лівох Радослав – магістр історії, працівник Археологічного музею у Кракові (Польща), археолог-медієвіст. Сфера наукових зацікавлень – середньовічна археологія Русі та Польщі, культура Європи з найдавніших часів до сьогодення.

Нагірний Віталій – доктор історії (кандидат історичних наук), ад'юнкт (доцент) кафедри історії Східної Європи Інституту історії Ягеллонського університету (Краків, Польща). Сфера наукових інтересів – історія Галицького князівства (XI–XII ст.), Галицької і Волинської земель XIII ст., історія фортифікацій, замки над Дністром.

Стасюк Андрій – кандидат історичних наук, науковий співробітник науково-освітнього відділу Національного заповідника «*Давній Галич*», фахівець Центру медієвістичних студій катедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*» (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових інтересів – діяльність ордену францисканців на Русі в XIII–XV ст., середньовічна історія Галича.

Федорук Андрій – кандидат історичних наук, доцент катедри історії України факультету історії, політології і міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна). Сфера наукових інтересів – військова справа руських земель доби Середньовіччя та ранньомодерного часу.

Франків Роман – кандидат архітектури, доцент катедри дизайну та основ архітектури Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, Україна). Наукові інтереси – концептуалістика ідентичностей і взаємодія їхніх матеріальних втілень в історичному та сучасному контекстах.

Чемеринський Андрій – магістр історії, старший науковий співробітник відділу охорони культурної спадщини Національного заповідника «*Давній Галич*» (Галич, Україна). Почесний красзнавець України (Галич, Україна). Вивчає історію Галича часів Австрійської імперії та Австро-Угорської монархії 1772–1918 рр.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

Центр медієвістичних студій, катедра всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*» та видавництво Лілея НВ (місто Івано-Франківськ) приймають матеріали до п'ятого випуску часопису «*Галич. Збірник наукових праць*».

Наукові статті повинні мати такі обов'язкові елементи:

- 1) загальне поставлення проблеми, її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями;
- 2) аналіз найновіших досліджень і публікацій, на які спирається автор;
- 3) формулювання мети статті (поставлення завдань);
- 4) виділення найважливіших, не розв'язаних раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю;
- 5) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- 6) висновки з цього дослідження і перспективи дальшого розвитку в цьому напрямі.

Матеріали слід надіслати до **31 січня 2020 р.** за адресами: myrkomyrko79@gmail.com (**Мирослав Волощук**), aveandriy1987@gmail.com (**Андрій Стасюк**) та lileyanv@gmail.com (**Василь Іваночко**) або ж подати на диску разом з одним видруктованим примірником статті (міжрядковий інтервал – 1,5; поля: ліве – 30 мм, верхнє, нижнє та праве – 20 мм, шрифт Times New Roman, кегль 14-й, обсягом 12–15 сторінок. Мова публікації – українська. Поклики слід здійснювати в автоматичному режимі за порядком появи, а їхній список подавати в кінці тексту згідно з вимогами ДАК України.

Наприклад:

У тексті: Серед найвагоміших робіт – монографія російського науковця А. Насонова, який завдяки ретельному вивченню літописання, на наш погляд, цілком аргументовано довів, що саме поняття «Русь», чи «Русская земля», на захід від Києва простягалася не далі меж верхніх течій Горині та Збруча¹.

У списку літератури:

¹ Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства: историко-географическое исследование. Монголы и Русь: история татарской политики на Руси. Санкт-Петербург : Алетей, 2002. С. 28.

Статті для публікації потрібно подавати з анотаціями (по 5–7 речень кожна) та ключовими словами українською і англійською мовами (5–12). Також слід вказати УДК статті.

Матеріали публікації надсилати **за адресою:**
*Центр медієвістичних студій, кафедра всесвітньої історії
факультет історії, політології і міжнародних відносин
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76025
Контактні телефони: +30506651069, +30981204650, +30966090922*

ГАЛИЧ

Випуск 4

Збірник наукових праць

Переклади та філологічна редакція

Мирослав Волощук (Івано-Франківськ, Україна),
Сергій Дубчак (Івано-Франківськ, Україна),
Ірина Тимар (Івано-Франківськ, Україна),
Михайло Климович (Івано-Франківськ, Україна),

СТОРІНКИ ЗБІРНИКА ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ,
А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ
КОЛЕКТИВУ РЕДАКЦІЙНОГО КОМІТЕТУ

За редакції *Ярослава Довгана*
Переклад англійською *Лесі Матіїв*
Верстка *Стефанії Шеремети*
Коректура *Лідії Левицької*

Підписано до друку 19.11.2019 р. Формат 70х100/32.
Гарнітура «TextBook».

Видавництво «Лілея-НВ»

А/С 250, вул. Незалежності, 18/2, м. Івано-Франківськ, 76018
e-mail: lileyanv@gmail.com
Свідоцтво ІФ №8 від 28.12.2000 р.